MÖCÜZƏ

BİRİNCİ HİSSƏ

BİRİNCİ FƏSİL

Qara «Volqa»nın yanında dayanmışdı, sol əlini böyründəki uzun gövdəli ağaca söykəmişdi, sağ əlinin dırnaqları saralmış barmaqları arasındakı siqareti tez-tez sümürür, nigarançılıq içində çırpına-çırpına küçənin gah aşağı, gah yuxarı tərəfinə boylanırdı: kimisə gözlədiyi o dəqiqə nəzərə çarpırdı. Ağ, kraxmallı köynəyinin yaxasının üst düymələrini açmış, ortasına qızıl sancaq taxılmış qara qalstukunun yaraşıqlı düyününü boşaltmışdı. Bir yerdə dayanmışdı, qaçmırdı, qovan yox idi, amma buna baxmayaraq tövşüyürdü, ürəyi sinəsində tora düşmüş balıq kimi çabalayırdı. Qarışıq, dumanlı, çalpaşıq fikirlərdən, neçə aydan bəri bütün varlığın qurb kimi gəmirib didən və cavabsız qaldığından dəli olmaq dərəcəsinə gətirən suallar azmış kimi, dünən səhər, saat doqquza qalmış, işə gedərkən kənarda, uzaqda yox, elə maşının içində tamamilə təsadüfən gördüyü və hələ də düz-ağıllı dərk eləyə bilmədiyi qəribə bir müəmmadan şişib keyləşmiş başı elə bil ağır, pudluq daşa dönüb çiyinlərindən aşağı basır, şax qədd-qamətini əyir, öz gözünün qabağında onu açıq-aşkar balacalaşdırırdı.

Suallar, suallar… Ən dəhşətlisi bu idi ki, cavabsız suallardı bunlar və onu yandıran da o idi ki, özünü dünyanın ağıllıbic, çoxbilmiş adamlarından sayan o, bunların heç birinə yerliyataqlı, ürəyini soyudub sərnidən bir cavab tapa bilmirdi ki, bilmirdi. «Məni niyə ordan — yuxarıdan — Mərkəzi Komitədən çıxartdılar? Səbəbkarı kim idi? BİRİNCİ — təzə gələn? O, məni şəxsən tanımırdı, münaqişəmiz olmamışdı. Ola bilməzdi ki, elə durduğu yerdə, gecə yatıb yuxusunu görsün və səhər məni səbəbsiz-filansız ordan uzaqlaşdırmaq fikrinə düşsün. Yox, burada şeytan barmağı var idi: amma kimin idi o barmaq, kimin? — Bir cavabsız sual idi bu. «Bu cəhənnəm. Yüksək vəzifədən çıxarılan nə birinci adamam bu dünyada, nə də axırıncı.

Buna birtəhər dözmək olar. Amma buna necə dözüm ki, yer üzündə hamıdan, hətta özümdən də çox istədiyim, gecə-gündüz pərvanə kimi başına dolandığım, neçə illər canbir qəlbdə yaşadığımız o gözəl, o ağıllı Tanrıgül məndən son vaxtlar yaman soyuyub. Pismi baxmışam? Biganəlikmi göstərmişəm? Xəyanətmi eləmişəm? Yox. Bunların heç biri olmayıb. Bəs onda niyə, niyə, ilahi? Bəlkə kimsə bilir, başa düşür ki, divin canı şüşədə olan kimi, mənim də canım ondadı — məni öldürmək, məhv etmək üçün onu mənim əlimdən almaq, uzaqlaşdırmaq istəyir? Bəlkə təzə dost tapıb? Axı o elə qadın deyil. Varadövlətə, sərvətə aldanan deyil axı o? Bəlkə sevib, özü sevib, hə? Yox, arada kimsə var ki, o elə dəyişib. Elə bil yoxam onun üçün. Görmür məni elə bil daha. Əvvəlki o isti, o mehriban Tanrıgüldən çox az şey qalıb, çox az şey. Bu isə məni öldürür, göynədir: elə göynədir ki, üstünə duz basılmış yara belə göynətməz. Varsa, kim ola bilər o əclaf?» — Dünənəcən sualların ən dəhşətlisi, ən dözülməzi bu idi — Nə kimsəyə açıb ağarda bilirdi, nə də Tanrıgülün özündən soruşmağa cürəti çatırdı: çünki o elə zabitəli və eyni zamanda sevər yeri çox incə olan, yəni sözdən söz çəkib elə tez inciyən bir qadın idi ki, o, ömründə beləsinə rast gəlməmişdi. Ona görə yox ki, rastına çıxmamışdı, sadəcə ona görə ki, dünyada Tanrıgülə bənzər ikinci bir qadın yox idi — düşünürdü o. Yox idi və bir olan Allah özü də bilir ki, yoxdu və ola da bilməzdi. Ürəyi qadın qəbristanlığıydı: indi o tüklü sinəsinin altında narahat-narahat çırpınan, yatmağa, dincəlməyə, düşünməyə qoymayan o qəbristanlıq — ürəkdə neçə-neçə bir-birindən cavan, bir-birindən gözəl qızın, gəlinin, öz qəddarlığı, rəhmsizliyi, insafsızlığı ilə yandırıb külə döndərdiyi arzularının öləziyib sönmüş ocaq yerləri qalmışdı, adları belə unudulmuşdu. Korun-korun tüstülənən ocaqların, hərəsi nalə, inilti dolu bir nəğmə pıçıldayan, xatirələr danışan o adların üstünə Tanrıgül — doğrudan da ulu Tanrının xoş saatında xəlq elədiyi bu ilahi qadın öz qəfil, təkrarsız gəlişiylə elə bir su çiləmişdi ki, bütün o qəribə qəbristanlıq öz zavallı, atılmış, təhqir olunmuş, gözüyaşlı sakinləri ilə vidalaş-

mışdı və elə orada, o köhnə qəbristanlıqda o — Tanrıgül, bunu istəməsə də, özünə əzəmətli, əlçatmaz, gözəl bir heykəl tökmüşdü, kollar, tikanlar bitmiş, dünənəcən, yəni o buraya qədəm basanacan elə hey bir ucdan öz ayaqları ilə deyə-gülə gəlib burda «ölən» və burda da «basdırılan» o qurbanlıqların məzarıstanını gözəlliyi, məhəbbəti andıran bir gülüstana döndərmişdi. Elə bil, sehrli bir möcüzə baş vermişdi, yatsaydı, yuxusunda da görə bilməyəcəyi bir möcüzə… Ona hamını, hər kəsi, hər şeyi unutdurmuşdu. Hətta özünü də. Daha özü üçün yaşamırdı o. Ancaq və ancaq Tanrıgül üçün yaşayırdı. Daha dünyada kimsə yox idi, daha dünyada Leylası yox idi, daha dünyada qadın da qalmamışdı, sanki Tanrısı yer üzünün bütün qadınlarının bütün gözəlliklərini bir yerə cəmləyib Tanrıgülə bağışlamışdı və onu da bir qəşəng gül dəstəsi kimi gətirib onun ürəyinin içinə qoymuşdu. Niyə? Nə üçün? Hansı yaxşı əməlinə görə? Bilmirdi, başa düşmürdü. Tanrı, bəlkə tutduğu o əyri yollardan, o insafsızlıqlardan onu qaytarmaq, döndərmək üçün belə bir xoşbəxtlik əta etmişdi ona? Bunu da bilmirdi. Elə bir qadın idi… Sən hər şeyi bilənsən deyirlər, ilahi. Yalvarıram sənə, məni başa sal: o mərhəmətin nə idi, bu zülmün nədi, ey gözə görünməz?»

Cavab yox idi, yox idi…

«Mən yazıq hərəsi bir dağdan ağır olan bu suallara cavab axtarırkən, bu yandan da dünən bu canına od düşmüş Leylanın müəmmalı şəkildə sağ qulağına əl aparması və barmağını havada fırlaması… Sükan arxasında oturmuş o köpək oğlunun alın güzgüsündə ona — Leylaya baxıb qımışması… Bütün bunlar nə deməkdi? Yox. Deyəsən torbada pişik var. Deyəsən sənin başına papaq qoyurlar. Qoyurlar, ya qoyublar artıq, hə? Nə danışırsan, ciyərin çıxardaram, vallah. Yox, Leyla elə qələt eləməyə cürət edə bilməz. Qorxur məndən it kimi. Bəlkə… Nə bəlkə?» Yox, burda nə isə müəmmalı bir oyun var. Amma nədi bu oyun, ilahi?» — Bu sual onun içini bərk üşüdürdü, ancaq qəribə idi ki, Leyladan şübhələndiyi bu iki gün ərzində çəkdikləri Tanrıgülün xəyanətini düşünərkən, ağlına gətirərkən çəkdiyi o dəhşətli əzabların yanında çox az, çox cüzi idi, halbuki Leyla

onun kəbinli arvadıydı, Tanrıgül isə onunla rəsmi heç bir şey bağlamırdı: əri vardı və namusunu, qeyrətini çəkmək lazım idisə, o çəkməliydi, o xəyanətkarı axtarmalı, tapmalı, cəzalandırılmalıydı. Lakin bir məsələ vardı ki, o bədbəxtin Tanrıgülün onunla gizli məhəbbət macəralarından, görüşlərindən xəbəri olmadığı kimi, yəqin bu təzə sədasından (Allah eləməmiş, əgər varsa) da xəbəri ola bilməzdi. Bir də o, Tanrıgülü gözünün bəbəyi sayırdı, ürəyinin canı hesab eləyirdi, çox, lap çox sevirdi onu, Leyla Tanrıgülün yanında onun üçün heç idi, rəsmi arvadı olsa da, yad idi, biganə idi və görünür, məhz buna görə Tanrıgülün ona xəyanət eləyə biləcəyi fikri, Leylanın xəyanət edəcəyi fikrindən daha qorxulu, daha göynədici idi ki, onu belə yandırırdı.

Hava bozarmışdı, payızın ilk çiskini başlamışdı, yarpaqları yavaş-yavaş, hiss olunmadan, gündə bir az saralan ağacın budaqları başının üstündə nəhəng bir çətir kimi dayandığından, şeh zərrələri boyda xırda və zərif damcılar onun saçlarına, sir-sifətinə düşməyib, səkinin qırağında, azca aralıda saxlanmış, gündüzdən tər-təmiz yuyulub silinmiş qara maşının şüşəsinə, damına qanad çala-çala gəlib qonsa da, bütün günü idarədə böyük və ümumi otaqda od içindəymiş kimi yanan bədəninə qəribə bir sərinlik yayılır, canını dincəldirdi. Ancaq bu çox az idi, içinin, ürəyinin istisini, hərarətini soyuda bilmirdi, bilməzdi də.

Gecəni çox pis yatmışdı, əslində, demək olar ki, heç çimir də eləməmişdi. Elə bil, o yumşaq, pərqu kimi rahat yorğan-döşəyinin içinə qor doldurmuşdular, yatağına ilan-çayan buraxmışdılar, bu qatma-qarışıq suallar, fikirlər sübhün gözü açılanacan onu dara çəkmişdi. Uzun-uzun istədiyini eləyən, tutduğu vəzifələrə görə özünü qədir-qüdrətli sayan və həyatda heç nəyin qarşısında aciz qalmayan o boyda kişi indi dəqiq olaraq kimin-kimsəninsə qabağında yox, özünün, öz ürəyinin, düşüncələrinin qarşısında, əlində acizin acizi kimi az qalmışdı ağlasın. Cırtqoz adam deyildi, bir iş görməmiş yüz ölçüb biçməyi xoşlardı, cikini-bikini öyrənməmiş, həqiqi olduğuna inanmamış heç kəsə, xüsusən də Leyla xanıma bir söz deməzdi.

Onda ki, xəyanət kimi mühüm, qan iyi gələn bir iş ola «Bu arvad tayfasını mən yaxşı tanıyıram: dabbaqda gönünə bələdəm, dünyanın bütün fitnə fəsadlarının mənbəyi olan bu kafir uşağının. Elə-belə, quruca sözlə, boş və yalın əllə bunlara heç nə sübut eləmək olmaz. Hətta bu zalım uşağının eləsi var ki, sənin öz gözünlə gördüyünü də danmağa, inkar eləməyə qadirdir və vicdansızcasına deyə bilər ki, yox, ağa, sən səhv görmüsən, sənin gözlərin yaxşı görmür, get, gözlərini həkimə yoxlatdır. Bəli, bunlar belədi» — Tərs kimi, Leyla srağagündən dərzisinə bahalı Çin ipəyindən tikdirdiyi, par-par yanan donunu geyinirdi, çox xoşuna gəldiyindən ancaq yatanda əynindən çıxardırdı və kişi onu libasda görərkən nə isə qızıl ilan yadına düşürdü və heç nə demədən, sadəcə gözucu baxırdı, hərəkətlərinə diqqət yetirirdi, xəyalında onu kiminsə, kiminsə yox, öz sürücüsünün — o cavan, yaraşıqdı, ilk baxışda çox dilsiz-ağızsız, fağır təsiri bağışlayan «gedənin» də ağuşunda təsəvvür eləyəndə beyninə qan vurduğunu duyurdu, ürəyində isə, arada heç nə olmamış kimi deyib-gülən, həmişəki qaydada mərifət və mədəniyyətlə ərinə qulluq göstərən Leylanın necə ustalıqla oynadığını və onu aldatdığını görür, için-için yanıb-yaxılırdı. Yaxşı ki, ərinin əhvalının nə isə yerində olmadığını duyan Leyla, o biri otaqda yatmışdı: ümumiyyətlə, gecələr başını yastığa qoyan kimi daş yuxusuna gedən, necə deyərlər, yanında top atsalar da çətin oynayan Leyla xanımın, ərinin qonşu otaqda əqrəb sancmış adam təki çalıxıb-çabalamasından, tez-tez siqaret yandıraraq dənizə baxan aynabəndə çıxıb-girməsindən xəbəri olmamışdı. «Bəlkə mən səhv başa düşmüşəm? Bəlkə Leyla doğrudan qulağını qaşımaq istəyirmiş? Qulaqdı də, qaşındı, qaşındı də. Amma axı o, əlini qulağına heç toxundurmadı deyəsən, elə havada baş barmağını bir-iki dəfə fırladı: yəni «zəng elə». O alçaq da — o çörəyimi yeyən vicdansız da çox incə-incə gülümsündü. Hə, hə, gülümsündü — bunu mən aynada lap aydın gördüm. Yox, bala, mənə gələ bilməzsiz, mən bu yolları çoxdan keçmişəm. Siz duza indi gedirsiniz, mən isə duzdan qayıdıram».

Bu ağır və ağrıdıcı daxili həsbi-hal onu dünənki kimi, axşamkı kimi gündüz də — işdə olarkən də bir an belə rahat buraxmamışdı, idarədə bütün günü nə elədiyini, nə dediyini bilməmiş, hövsələsizlik göstərmiş, işçiləriylə, yanına gəlib-gedənlərlə sərt, fikri dağınıq davranmışdı. Bunu hiss eləyən idarə əməkdaşları da mümkün qədər ona az müraciət eləməyə çalışmış, uzaq gəzib dolanmışdılar. Dünən də, bu gün də «şef»in qanının yamanca qara olduğunu hamıdan tez görən və duyan, təbii ki, Tanrıgül olmuşdu, çünki bir yerdə işlədikləri bu uzun illərdə, xüsusən taleyin hökmüyləmi, zərurət ya təsadüf üzündənmi (Tanrıgül indiyə qədər bunu hələ də aydınlaşdıra bilməmişdi, görünür, alın yazısıymış, belə olmalıymış», — deyərək barışıb oturmuşdu), onunla qaynayıb qarışaraq canbir qəlbdə olandan, o qüdrətli, ötkəm, məqsədinə çatmayınca yolundan dönməyən kişinin qəlbinin hakiminə çevrildiyini, onun hakimi-mütləqi olduğunu anlayandan sonra, hər xasiyyətinə, oturuşuna, duruşuna, nəylə, necə nəfəs almasına dərindən-dərinə bələd olmuşdu və adicə bir baxışla nə demək istədiyini, nə düşündüyünü və çox hallarda ürəyindən belə nə keçdiyini müəyyən eləyə bilirdi. Tanrıgül dünən də, bu gün də birində göz-qaş işarəsi ilə, ikincisində diliylə: «Nə olub?» — deyə xəbər almışdısa da, o, başını bulamaqla: «Heç nə» cavabını vermişdi və sonra da fikirləşmişdi ki, bu Leyla əhvalatını Tanrıgülə desinmi, deməsinmi? Desə, necə desin? Deməsə, necə deməsin? — çünki indiyəcən Tanrıgüldən heç bir şey gizləməmişdi: ən gizli, ən məhrəm sirlərini, dərdlərini belə ona açmışdı, hətta elə məsələlər də vardı ki, onlardan Leylanın xəbəri yox idi, amma Tanrıgül onun fikrincə, içində oturmuşdu, özüydü; adam da özündən söz gizləməz ki.

Bəli, Tanrıgül onu çoxdan tanıyırdı: əslində Tanrıgülü ora, yuxarı, aparata, Mərkəzi Komitəyə, öz yanına gətirən, çox əzab-əziyyətdən, gizli, gözəgörünməz cəngi-cidaldan, sonralar qadının yarıciddi, yarızarafatla dediyi kimi, «qan su yerinə axandan sonra», demək olar ki, zorla özünə təslim eləyən və illər boyu ətlə dırnaq kimi bir-birindən ayrılmadan yaşayan, can

deyib, can eşidən və nəhayət, Bakıda adam bir-birinə dəyib dünya qarışarkən o uca zirvədən başı aşağı dığırlananda da Tanrıgülü özüylə bərabər bura — bu balaca idarəyə gətirən də o olmuşdu.

Tanrıgülün yadındadı; əvvəllər, hələ aparatda işlərkən, çəkişib bərkimiş münasibətlərinin, yerə-göyə sığışmayan məhəbbətlərinin qaynar-qızğın çağlarında hərdən səhərlər evdən işə qanıqara, dilxor gələndə dərhal, bir qadın sövqi-təbiisi ilə başa düşürdü ki, ər-arvadın arasında söz-həkət olub, Leyla onu zəhərləyib, qəlbinə dəyib, burnuna duzlu su qoyub (hansı ev-ailə söz-söhbətsiz olur ki?) küsüşüblər. Qəribəsi bu idi ki, belə olan günlərdə Tanrıgül yamanca, lap uşaq kimi sevinərdi və bundan daha qəribəsi buydu ki, istəyirdi onlar tez-tez, heçin-puçun üstündə dava-qalmaqal salıb bir-birini dindirməsinlər. Tanrıgül yaxşı bilirdi ki, bu cür olanda həmin gecə ər-arvad ayrı yatır və o, bundan anlaşılmaz bir sevinc duyurdu: bunu da bilirdi ki, o umu-küsü hələm-hələm keçib getməyəcək, ən azı üç-dörd gün, bəlkə lap bir həftə davam edəcək. Həmin gecələri Tanrıgül də öz evində, öz çarpayısında rahat-rahat yatardı, təbii ki, həmin gecələr Eynulla da — onun əri də öz halalca arvadının gözəl vücudundan həzz almaq imkanlarından hər hansı bir bəhanə ilə (qadının bəhanə tapmağına nə var ki, başım ağrıyır, kefim yoxdur, xəstələnmişəm və sair və sair) məhrum edilərdi. Tanrıgül bunu da ona — öz «gizli əzizinə» sədaqət sayırdı. Bəli, belə günlərdə onun necə «prinsipial» olduğunu yaxşı bilirdi Tanrıgül. Dəvə kimi kinliydi o; hələm-hələm hirsi soyumazdı, hətta Leyla peşiman olub ərindən üzr də istəsəydi, yalvarsaydı da, o, barışan deyildi, üzünü divara çevirib tək-tənha yatacaqdı və Leyla da öz yerində qıvrıla-qıvrıla qalacaqdı. Tanrıgül uzun illər boyu, lap bu yaxınlara qədər, onun «gizli əzizini» bunca sarsıdan o soyuqluq küləkləri əsənəcən bu gözəgörünməz qısqanclıq oyunlarından, bu qəribə «intiqamlardan» sonsuz, dillə deyiləsi mümkün olmayan bir ləzzət alardı. Bunu o da duyurdu və Tanrıgülün bu sehrli, doyulmaz, təkrarolunmaz və hardasa bir az da anlaşılmaz olan bu qadının belə pünhan nəşəsini onun

böyük sevgisi sayaraq məst olurdu, yerə-göyə sığışmırdı, özünü dünyanın ən bəxtəvər kişisi sanırdı. Lakin son vaxtlar belə qanıqara hallarda o, Tanrıgülün qara, işıqlı gözlərində, ağ-əsmər sifətində o gizlin sevinci, fərəhi duymur və bundan yaman pərt olurdu. Ona axır zamanlar elə gəlirdi ki, indi belə şeylər, ümumiyyətlə, onun özü, Tanrıgülü az maraqlandırır, bəlkə də heç maraqlandırmırdı da. Son dərəcə həssas bir qadın olan Tanrıgülün bu cür soyuqluğu, biganəliyi onu üşütməyə başlamışdı və hətta qəlbində şübhəli fikirlərin doğmasına səbəb olmuşdu. Tanrıgül deyəsən bunu da anlamırdı və ya anlamaq istəmirdi ki, son aylar onun belə pərişan gəzib-dolanmasının, arıqlamasının, açıq-aşkar qocalmasının iki-üç mühüm illəti vardısa, onların biri, bəlkə də birincisi Tanrıgülün beləcə dəyişməsi, ya da dönməsiydi. Bax, məhz bunu Tanrıgül başa düşürdü, bu da onu dəli olmaq dərəcəsinə gətirir, dirigözlü öldürürdü. Bəla burasındaydı ki, onun içini gəmirib dağıdan dərd — niyə belə eləməsi — Tanrıgülün özünə məlum idi, ancaq ona… yox.

Sol qolunu irəli uzadıb saata baxdı: beş idi, haramzada isə hələ də yox idi…

Hər gün bir qutu siqaret çəkərdi, bu gün isə ikinci qutu artıq qurtarmaq üzrə idi. Ağzının zəhər daddığını hiss eləyib, ağacın dibinə tüpürmək istədi, ancaq ayıb, ədəbsizlik sayıb zəhərini uddu. Maşının qabaq şüşəsi, damı xırda damcılarla örtülmüşdü, asfalt islanmışdı, keçib gedən maşınların təkərlərinin qəribə qıjıltısı əsəblərini cırmaqlayırdı. Sürücünün dalınca alıb-verdi, söyüb-söyləndi: «Küçük. Otur maşında, gözlə məni. Dayan, sənin başına bir oyun gətirim ki, adın da yadından çıxsın, vicdansız. Mənim çörəyimi ye, sonra da arvadımın üzünə baxıb, yabı kimi dişlərini ağart. Ay sən öləsən, köpək oğlu». Srağagünəcən çox istədiyi, hörmət elədiyi, həmkarlarının ədəbli, başıaşağı olması, dəqiqliyi ilə seçilən bu oğlan, dünəndən bəri gözünə ilançayan şəklində görünməyə başlamışdı və allah eləməmiş, ürəyinə damanlar düz çıxsa, onunla necə rəftar edəcəyini də ölçüb-biçməyə vaxt tapmışdı, hökmünü çıxartmışdı:

«Öldü…rə…cəyəmmi», — deyə əfi ilan kimi fıs-fıs fısıldamışdı.

Birdən yadına düşdü ki, saat altıda burda olmasını tapşırıb və yenə nigarançılıq içində saata baxdı: altıya yeddi dəqiqə işləmişdi. Kötüyünəcən sümürdüyü siqareti əsəbi bir hərəkətlə ağacın dibinə tullayıb, təzəsini yandırmaq istəyəndə elə bil qaibdən kimsə ona əmr elədi ki, baxışlarını qaldır yuxarıdan, kitabxana tərəfdən, küçə ilə üzüaşağı, sənə sarı gələn o qadına bax. Qəribə idi: məhz «qadına» bax, — söylədi kim idisə, «kişiyə» yox. Böht içində, qeybdən deyilmiş o sözlərin sahibinin kim olduğunu müəyyən etmək üçün, o, qanrılıb yan-yörəsinə ötəri bir nəzər saldı, lakin heç kəsi görməyib, özündən asılı olmayaraq söylənilən səmtə boylandı, siqaretini alışdırmağı belə unudaraq qaşlarını çatıb baxışlarını xiyabana zillədi. Və heyrət içində gördü ki, nəsə danışa-danışa addımlayan üç-dörd kişinin ardınca orta boylu, sadə, kasıbyana geyinmiş, şəhər xanımlarına, qızlarına əsla oxşamayan, çiynində zərli-zibalı çantası olmayan, sol əlində çox yüngül bir salafan zənbil tutmuş, sakit, xırda, arxayın addımlarla bir qadın gəlir. Hər şeydən əvvəl onun yaşıl, güllü, saya baş örpəyi diqqətini cəlb elədi. Sanki onun baxmağını gözləyirmiş: qadın yalnız bircə saniyəliyinə ayaq saxladı, baxdı — ona baxdı və elə o an da, qadının hələ rəngini belə seçə bilmədiyi gözlərindən elə bil iki qırmızı-mavi işıq seli nazik qoşa sap kimi axıb çox sürətlə ona sarı süzüldü, ba-yaqdan açıq havada, çiskin altında azca sərnimiş bədəni isinən kimi oldu, vücudunda anlaşılmaz bir gizilti gəzib dolaşdı, canı qızışdı. Bütün bunlar cəmi bircə saniyənin içində olmuşdu, ancaq nədənsə ona elə gəldi ki, o qadının göründüyü andan indiyəcən az qala bir ömür qədər vaxt keçib. Sonra qadın yerindən tərpəndi və eyni arxayın qədəmlərlə addımladı. Elə bil ayaqları yerə dəymirdi, uçurdu sanki, ya su üzərində yeriyirdi, gözləri isə ondaydı. Gəlirdi. O da sehrlənmiş kimi, baxışlarını ondan üzə bilmirdi və beynindən keçirirdi: «Mənə «o qadına bax» deyən kim idi, ilahi? Bəlkə qulağım səsə düşdü, hə? Axı burda məndən başqa heç kəs yoxdu. Yox, mən dəli oluram

deyəsən». Qadın tuşuna çatdı, hə, budu, çatdı. Keçib getməliydi qanunla, ancaq… ancaq birdən, lap böyründə ikən dönüb ona sarı addımlayanda o, bir az da üşürgələndi, bədəninin hərarəti bir az da artdı və qəribə idi ki, birdən vücudu soyudu, üşüdü.

Qənşərində dayandı: indi o, qadına diqqətlə baxa bilirdi; iri, qonur, qığılcım saçan gözləri vardı, qəşəng biçimli, qəlibdən çıxmış kimi yaraşıqlı sifəti ənliksiz-kirşansız nazik, çatma qaşları qaranquş qanadları kimi çox şairanə olan gözlərinin üstünə gərilmişdi. Ani olaraq tanıdığı, bildiyi, gördüyü, yanına, qəbuluna gəlib gedən az qala bütün qadınları fikrən xatırlamağa çalışdı, ancaq tanıya, xatırlaya bilmədi. Yaddaşından heç vaxt şikayət eləməmişdi: bircə dəfə görmüş olsaydı, hökmən xatırlardı. O, fikrini cəmləşdirməyə imkan tapmamış, qadın onu lap yaxından tanıyırmış kimi, çox ərkyana, çəkinib eləmədən, uşaq təbəssümüylə gülümsünərək:

— Aslan bəy, xahiş edirəm mənə bir dənə siqaret verin. — söyləyəndə Aslanın pırpız qaşları dartılıb az qala alnının ortasına qalxdı. Azca əvvəlki hərəkətlərinin – qayibdən gələn o əmrin, qadının gözlərindən axıb üstünə tökülən o qırmızı-mavi işıq selinin, canının isinməsinin və sonra soyumasının — bütün bunların üstünə bir heyrət də əlavə olundu. Adını hardan bilirdi və bir də belə cavan, lap kəndli qızına oxşayan bu qadın eynən kişi kimi (heç hər kişi də cəsarət eləyib küçənin ortasında Aslandan siqaret istəyə bilməzdi) ondan papiros xahiş edirdi. Bu çaşqınlıqdan çıxmamış, qadın təzədən çaşdırdı onu:

— Niyə qaşlarınızı çatırsız, məgər siz Aslan bəy deyilsiz?

Aslan nə edəcəyini bilmədiyindən, karıxmış halda kəkələyə-kəkələyə soruşdu:

— Sən… sən mənim adımı hardan bilirsən, qız?

— Cibinizdən, — deyə o, nazik qaşlarını yuxarı qaldırmaqla Aslanın sol cibinə işarə elədi və kişinin özünü tamamkamal itirdiyini görərək mehriban bir ədayla gülümsündü. Aslan başını aşağı əyib ürəyinin üstünə baxaraq:

— Necə yəni cibimdən? — dedi.

— Cibinizdəki vəsiqənizdən. Orada adınız da, atanızın adı da, familiniz də ap-aydın yazılıb, bəy. Aslan Fərhad oğlu Qədirli, istəyirsiz pasportunuzdakı ünvanınızı da deyim?

— Yox, yox. Lazım deyil! — Aslan elə tələsik buna etiraz elədi ki, guya ünvanını tanımadığı bu qadının dilindən eşitmək nə isə böyük bir fəlakət gətirə bilərdi. Və ürəyində öz-özünə pıçıldadı: «Kağızı dalından oxuyan eşitmişdim, amma cibdən oxuyan görməmişdim».

Qadının əsmər üzü təbəssümdən işıqlandı:

— Kağızı dalından oxuyan eşitmişdiz, ancaq cibdən oxuyan görməmişdiz, eləmi? — deyə o, bircə saniyə əvvəl Aslanın ürəyindən keçirdiyi sözləri olduğu kimi təkrar eləyəndə Aslan lap donub qaldı və nə isə demək istədi, lakin ağzında dili hərlənmədi. Qadın isə özünün bu ürək oxumaq qabiliyyətindən qürrələnib eləmədən, sakit bir ədayla əlavə etdi: — Görməmişdiz, görərsiz, bəy, hələlik isə heyrətinizi qoyun bir yana, lütfən mənə bir dənə siqaret verin. Bilirəm, qutuda siqaret az qalıb — beş gilə siqaretiniz qalıb cəmi, amma eybi yoxdu, evinizdə çoxdu, ağzı hələ açılmamış iki blok «Malbora»nız var evdə.

Aslanın ayağı yerə yapışmışdı, elə bil tamam ayrı bir dünyaya düşmüşdü. Sanki yuxu görürdü. Heyrətdən, təəccübdən dili tutulmuşdu elə bil. Beyni, düşüncələri gözəgörünməz bir əlin hökmü ilə qatılıb-qarışdırılmışdı. Heç nə fikirləşmək, heç nə söyləmək iqtidarında olmayan Aslan qeyri-iradi əlini cibinə salıb qutunu çıxartdı, qapağını aralayıb içinə nəzər saldı: doğrudan da beş gilə siqaret qalmışdı. Onlardan birini götürüb qadına uzatdı və həyəcanından aşkarca əsən əlindəki alışqanla onun siqaretini yandıranda bir də simasına tamaşa elədi: adi, sakit, hiylədən, məkrdən uzaq bir adam təsiri bağışlayırdı, sarımaq, ələ salmaq, lağa qoymaq niyyətlərindən uzaq adama oxşayırdı. Aslan onun üzünün cizgilərini öyrənə-öyrənə, yaddaşına həkk etməyə çalışaraq öz siqaretini də alışdırdı. Qadın siqaretə bir qüllab vurub öskürdü. «Çəkən deyil», — deyə Aslan düşünəndə qadın, yenə gözləmədiyi halda:

— Düz deyirsiz, çəkən deyiləm, — söylədi və Aslan növbəti heyrətini büruzə verməyə özündə daha taqət tapa bilməyib, sehrlənmiş kimi susub matdım-matdım qadına baxıb gülümsün-dü. Evdə həqiqətən iki blok «Malbora» var idi. Dördünü almışdı, ikisini çəkmişdi, indi cibində olan, içində də bu xanımın dediyi kimi, cəmisi beş gilə siqaret qalmış qutu ikinci blokun sonuncu qutusuydu. Güləş, ya boks meydanında güclü rəqibindən dalbadal ağır zərbə almış oyunçu vəziyyətinə düşmüş Aslan fikrində bu möcüzələri götür-qoy edərkən qadın həlim və qayğıkeş bir səslə dilləndi:

— Siz çox kədərlisiz, Aslan bəy. Bu gecə də heç yatmamısız, indi də burda dayanıb sürücünüzü gözləyirsiz. O isə indi yox, siz dediyiniz vaxt, yəni saat altıda gələcək. İndi o, yəni Mehman, o biri küçədə bir dostunun kabinetindən sizin evlə danışır.

— Necə yəni bizim evlə? — Çılğın bir səslə soruşdu Aslan: elə bil ki, Mehmanın bu dəqiqə onun evinə zəng eləməsində günahkar qarşısındakı qadın idi. — Mən ona elə şey tapşırmamışam.

— Siz tapşırmamısız, düzdü, bəy, — Qadın bir an susdu, nə isə fikirləşib — hiss olunurdu ki, demək istəmir, amma deməlidi — çətinliklə söylədi: — Siz deməmisiz, ancaq sizin möhtərəm xanımınız Siranuş tapşırmışdı, bəy.

Aslanı elə bil qəfildən güclü bir ildırım vurdu, bütün bədəni gərildi və o, başının gicəlləndiyini, indicə küçənin ortasında, elə bu ağacın dibində, gəlib-keçənlərin gözünün qabağında yıxılacağını duyub kürəyini ağacın gövdəsinə söykədi. Nəfəsi bir anlığa getdi, gəlmədi, sinəsində gizləndi, dodaqları kilidləndi, tez-tez dəbərişən xırda, qonur gözlərini eynən boğulan ya havası çatmayan adam təki geniş açaraq qarşısında çox soyuqqanlıqla durub yalandan siqaretinə qüllab vuran, ancaq tüstüsünü ciyərinə çəkməyən qadına baxdı. O, sakitcə dayanmışdı, elə bil Aslanın dalbadal aldığı bu sarsıdıcı, dözülməz zərbələrdən necə qıvrıla-qıvrıla, əzabla can verməyinə tamaşa edib ləzzət alırdı. Çox qəddar adam imiş o! Bu xəbərlərin elə

yalnız bircəciyi bəs idi ki, Aslanın ürəyi o andaca partlasın. İlahi, bu kimdi? İnsandımı, cin-şəyatindimi? Göydənmi gəlib, yerdənmi çıxıb? O, Siranuşu hardan tanıyır axı?! Bu boyda Bakıda Leylanın əsil adının Siranuş olduğunu göydə allahdan, yerdə Aslandan və bir də Siranuşun özündən başqa bilən ikinci bir adamın varlığını qətiyyən ağlına belə gətirə bilməzdi. Bu sirri bilən bircə Siranuşun qoca əmisi Haykaz idi ki, o da iyirmi il bundan qabaq ölüb getmişdi. Başqa heç kəs, heç kəs… Mehmanı hardan tanıyır? Onun Siranuşa zəng etdiyini ya etməli olacağını hardan bilir axı bu, ilahi? Göydənmi düşmüş, yerin təkindənmi çıxmış bu qadın necə məxluqdu, aman allah?

Birdən beynindən qıjıltı ilə bir fikir keçdi: kürəyini ağacdan ayırıb üstünə cümsün, yaşına, vəzifəsinə baxmadan şapalaqlasın, ayağının altına alıb çıqnasın. Çünki onun ən məhrəm, ən gizli sirrlərinin üstünü açmağa qadir idi, bilirdi. Mehmanla Leylanın münasibətindən xəbərdar idi, halbuki, o özü bundan cəmisi iki gün qabaq şübhələnmişdi — hələ şübhələnmişdi, o isə bu əhvalatdan fakt kimi danışırdı. Leylanın Siranuş olmasından xəbərdar idi. Aslan bu sirrin üstünün açılacağından, ölümdən qorxduğundan çox qorxurdu. İndi, şeytan hiyləsiyləmi, kənardan uzadılan «ingilis» barmağının fitnəsiyləmi, ağılsızlıq ucbatındanmı dingildədilib ortalığa salınmış namərd, qədirbilməz qonşularımızın başladığı bu qanlı savaşa cəlb olunan və bu qədər qanlar tökülməsinə səbəb olan elan olunmamış müharibənin bu çağında o dəhşətli — əlbəttə, Aslan üçün — sirrin üstü açılsa, o gərək papağını götürüb bu torpaqdan çıxıb getsin, çünki yəqin bir belə həngamədən sonra sümüyünü it sümüyünə calamış belə «qeyrətzadə»lərin bu torpaq üstündə yaşamasına heç kəs imkan verməyəcək; başqa cür də ola bilməz, çünki ermənilər, kim də yaxşı bilməsə, Aslan yaxşı bilirdi ki, orada, tarixən bizim ata-baba torpaqlarımız olan o səfalı yerlərdə heç olmasa öldürüb nümunə kimi muzeylərində gələcək namərd nəsillərinə göstərməyə saxlamaq üçün də bir türk qoymayıblar qala. Hətta öz halalca arvadlarına çevirdikləri və neçə illər bir yastığa baş qoyduqları ağılsız və heysiyyətsiz bəzi türk

qadınlarını da min-bir bəhanə ilə ev-eşiyindən, uşaqlarından didərgin saldıqları bir zamanda, Aslan kimi yalnız adı azərbaycanlı olan «kişiciyəzlər»in öz erməni xanımlarını saxlamağı əsla mümkün olmayacaqdı. Bu hələ gələcəyin işi — qayğısı idi, indinin dərdini çəkmək lazım idi: bu dərd isə ondan ibarət idi ki, əgər onun arvadının erməni olduğunun üstü açılsaydı, bu dəqiqə əsəbləri sim kimi gərilmiş, ürəyində nifrət və qəzəb dalğaları əsib coşan camaat Aslanın özünü daş-qalaq eləyər, damını başına uçurdar. Odla-su arasında bu da ağlına gəldi: «Məgər erməni qızı alan tək mənəm? Mərkəzi Komitədə, Nazirlər Sovetində işləyən neçəsini tanıyıram ki, arvadları da ermənidi, hələ «lyubovnitsalar»ı da. Ancaq bir iş var ki, onlar bunu gizləməyiblər. Mən isə ağıllılıq eləyib bu it qızının adını da dəyişmişəm. Ala qarğa çox bilmişliyindən ilişdiyi kimi, mən də çoxbilmişliyimdən ilişmişəm bu dəfə». Ürəyində maşının yanına gec gəlib çıxan Mehmanı — əgər o, burda olsaydı, tez minib getsəydi, bu sehrkar qadına yəqin ki, rast gəlməzdi və bu qan qaraldan söz-söhbət də olmazdı — söyməyə başladı və iki daşın arasında bunu da hiss elədi ki, Mehmanı nə qədər çox və yağlı söyürdüsə, bir o qədər canından çox tikan çıxırdı.

Lakin indi… o qadından öz məhrəm sirrini eşidəndən və bir neçə anın içində allah bilir neçə dəfə ölüb-diriləndən sonra Aslan zəif, aciz bir səslə:

— Axı… axı sən kimsən? Sən falçısan, cadugərsən, əfsunkarsan, nəsən, ay başına dönüm? Səni kim öyrədib mənim yanıma göndərib axı? Sən məndən nə istəyirsən? — deyərək əlləri əsə-əsə siqaret yandırdı, yazıq-yazıq qadının üzünə baxaraq tüstünü ciyərlərinə sümürdü; sanki içərisinin yanğısını bu zəhirmar tüstü ilə söndürə biləcəkdi. O, məşum sözləri dilinə gətirən andan Aslanın haldan-hala düşdüyünü görən və sanki özününmü, başqa birisininmi bədbəxtliyində kiminsə deyil, məhz onun günahkar olduğunu bildiyindən bundan xüsusi ləzzət alan qadın müəmmalı bir tərzdə gülümsünərək yarıyacan «çəkdiyi» siqareti yerə atdı, burnunun ucu sürtülmüş ayaqqabısı ilə tapdalayıb söndürdükdən sonra sakit-sakit dedi:

— Mən nə falçıyam, nə cadugərəm, nə agentəm, nə göydən gəlmişəm, nə yerdən çıxmışam, Aslan bəy. — Qadın onun təkcə indicə dilindən qopan sözləri yox, bayaqdan bəri neçə dəfə ürəyindən keçirdiyi sözləri də bir-birinə qatıb söyləyəndə Aslanın pırpız qaşları yenə qalxıb alnının ortasına mindi: — Mən sən düşündüklərinin heç biri deyiləm, mən adi bir adamam.

— Yox, yox, nəyə desən and içərəm, sən adi adam deyilsən. Sən ya mələksən — göylərdən gəlmisən, ya cinsən, şeytansan, qız. Əgər səni mənim düşmənlərim, DTK öyrədib dalımca göndərməyibsə, sən möcüzəsən, qız. Açıq söylə, de görüm məndən nə istəyirsən? Bax, niyə öz yolunla çıxıb getmədin, niyə mənim yanıma döndün, niyə mənim onsuz da özümə bəs eləyən dərdlərimi təzədən yadıma salıb qanımı qaraltdın, qız? Mən səni heç cür xatırlaya bilmirəm. Ola bilər mən haçansa sənə bir pislik eləmişəm, sən indi məndən intiqam almaq istəyirsən, hə? Sən məni əvvəllər görmüşdün, tanıyırdın? Sən allah, düzünü de, bağrım çatlayır.

— Dedim ki, yox, bəy. Sənin dediklərinin heç biri düz deyil. Mən səni birinci dəfədi görürəm, vallah. Sən şəxsən mənə də heç bir pislik etməmisən ki, səndən intiqam alım. Səndən də heç umacağım yoxdur. Məni heç kəs sənin yanına göndərməyib — hər halda sənin şübhələndiyin adamlar məni sənin yanına göndərməyiblər. Özüm də əslində bilmirəm niyə uzaqdan səni görən kimi üstünə gəldim — elə bil mənə dedilər ki, sənin yanında ayaq saxlayım və cəmi bir neçə anın içində sənin bütün həyatın mənə əyan oldu, bəy. Mən səni uzaqdan oxudum: sən həm çox qəddar, həm də yazıq adamsan, Aslan bəy. Sən qəddarlığına görə cəzalanmalısan, yazıqlığına görə isə… sənə kömək eləməliyəm, bəy.

— Mənə «bəy» demə, qız.

— Niyə? İndi dəb düşüb. Bizimkilərin hamısı bir-birinə «bəy» — deyir. Cibində beş manatı olmayan da bəydi, kassalarda, gizlənclərdə milyonları olanlar da bəydi. Elə biri sən.

Xaricdə iyirmi beş milyon pulun var. Belə olan surətdə mən sənə niyə «bəy» deməyim, hə?

Aslan hələ tamam-kamal özünə gəlməmiş, onun bu sözlərindən sonra yenə fikir dumanında itib çırpındı: «Ay aman, mənim pulumun qədərini də bilir ki. Görəsən hardan bilir?»

— Soruşursan ki, sənin pulunun qədərini hardan bilirəm?

— Mən səndən elə şey soruşmadım, qız.

— Düzdü, soruşmadın, ancaq ürəyində belə dedin.

— Sən mənim ürəyimdə dediklərimi də bilirsən?

— Eşidirəm.

Aslan bütün vücudunu titrədən bir qorxu içində, eyni zamanda bu sehrkar qadını bir daha yoxlamaq üçün ürəyindən keçirtdi: «Daha mənim sənə sözüm yoxdu».

Qadın məmnun halda qımışdı:

— Nə sözün olacaqdı ki? Bəli, Aslan, indi sənin Şvetsariya və Türkiyə banklarında iyirmi beş milyon dolların, burda, Bakıda isə otuz milyonun var; onun az bir qismi kassadadı, gözə kül üfürmək üçün qoymusan, qalanları isə bağındadı. — Aslan bu sözləri eşidəndə bir anlığa o yan bu yanına baxındı, kənar adamın böyür-başında olub-olmadığını yoxladı, kimsəni görməyib rahat nəfəs alsa da, dünəndən nifrət eləməyə başladığı, sabah, birisi gün gümanları, şübhələri düz çıxarsa, bəlkə də güllələyəcəyi Mehmanı baxışları ilə axtardı: «Kaş bu küçük gələydi, məni bu tilsimli arvadın əlindən alıb qurtaraydı». Ancaq qorxusundan bu fikri tez özündən uzaqlaşdırmağa çalışdı, istədi maşını, Mehmanı elə burdaca, küçənin ortasında qoyub oddan-alovdan, oğrudan-quldurdan qaçırmış kimi, dabanlarına tüpürüb ayaqları yer tutduqca yolun ağına düşüb qaçsın, uzaqlaşsın, lakin taqətimi qalmışdı? Yerindən tərpənə bilməyib tələyə düşmüş yazıq ov təkin çarəsiz-çarəsiz qadına baxıb köks ötürdü, artıq əzilib ütüsünü itirmiş cib dəsmalıyla alnının tərini silə-silə başa düşdü ki, qadın əbəs yerə qımışmır: onun fikirlərini oxumuşdu o, lakin əhəmiyyət vermədiyinə görəmi, alicənablıq etdiyinə görəmi, üstünü vurmayıb yarımçıq qalmış sözünə davam elədi: — Bəli, bağındadı. Ancaq nə olsun? Elə bilirsən xoşbəxtlik ancaq sərvətdədi? O

qədər sərvətin ola-ola, bu boyda Bakıda seçilən, sayılan on-on beş kişidən biri sayıla-sayıla sən, xoşbəxt deyilsən, Aslan. Sən təbii ki, çörək dərdi, paltar dərdi, ev dərdi çəkmirsən. Səni sıxan, bədbəxt eləyən tamam başqa şeylərdi, bəy.

— Nədi, bacı? — Aslan yazıq-yazıq soruşdu, çünki o özü də bu fikirdəydi: «Bu qədər varın-dövlətin ola, amma könül rahatlığın olmaya, özünü dünyanın bədbəxtlərindən biri hesab eləyəsən. Belə də zülm olar?» — deyə Aslan son zamanlar bu suallar ətrafında çox çırpınmışdı, ancaq cavab tapa bilməmişdi. Ondan «bacı» sözünü eşitmiş qadının sifətində qəribə bir parıltı göründü, gözləri işıqlandı:

— Mənə bacı deyirsən?

— Hə. Mənim bütün sirlərimi bilirsən, sənə necə bacı deməyim?

— Sənin bacın var?

— Yox. Tək oğlan olmuşam.

— Bilirsənmi ki, «bacı» sözü necə müqəddəs sözdü? İnanmıram ki, bacısı olmayan adamlar bu sözün böyüklüyünü, ülviliyini və məsuliyyətini layiqincə başa düşsünlər. Qanı, südü, mayası doğma olmayan bir qıza, qadına «bacı» deyən kişi, gərək o kəlmənin təmizliyini kişi kimi də axıra qədər qoruya bilsin, «bacı» dediyi qıza-qadına başqa gözlə baxmağı gərək bilmərrə ürəyindən çıxarıb atsın, o murdar hissi yaxına belə gərək qoymasın. Ancaq… ancaq indi, çox təəssüf, kişi paltarı geymiş elə nakişilər də əmələ gəlib ki, üzdə, camaat gözünə, dost-tanış, qohum-əqrəba arasında bir də görürsən ki, birinə «bacı» deyir, ancaq… xəlvətdə… Nədi, qaşlarını yuxarı niyə qaldırırsan? Yoxsa belə şey görməyibsən, eşitməyibsən ya özün eləməyibsən? — Qadının bir an əvvəl xüsusi vurğu və qəribə bir kinlə dilinə gətirdiyi «nakişi» sözünü adının qabağından kənar eləmək üçün Aslan tələsik:

— Yox, — söyləyəndə qadın başını istehza ilə yırğalayıb:

— Yalan deyirsən, Aslan — söylədi. — Səmimi demirsən. Sən özün… hələ mən biləni, bir dəfə elə na…

Aslan, son dərəcə pis həzm elədiyi, acığı gələn o sözü təkrar eşitməmək xatirinə yenə tələsik dedi:

— Hə, hə, olub elə şey bir dəfə.

— Elə indi də var. İndi də onun ərinin, qohum-əqrəbasının yanında «bacımdı» deyirsən. O yazıqlar da inanırlar, ürəklərinə heç nə gətirmək istəmirlər. Lakin hamı avam deyil, bunun gözdən asılan pərdə olduğunu bilənlər də var, Aslan. Ən çox isə əri bu sözün səmimiliyinə inanmır və hər dəfə sənin dilindən o kəlməni eşidəndə üzünə heç nə deyə bilməyən o, səni ürəyində bilsən necə söyür, ikiüzlü adlandırır? Bütün günahlarını — ömrü boyu işlətdiyin bütün günahlarını qoysan bir tərəfə, yalnız ona — o qabiliyyətli, mehriban, zəhmətkeş, bir az da sadəlövh olan o kişiyə sənin verdiyin qısqanclıq əzabları kifayətdi ki, səni allah-taala o dünyada cəhənnəm əzabında, qır qazanında əbədiyyətə qədər yandırsın. Bəli, ancaq bircə bu kifayətdi, vallah. Sən heç cür təsəvvür eləyə bilməzsən ki… Yox, indi, ancaq indi, sənin özün elə bir oda düşəndən sonra başa düşə bilərsən ki, o necə dəhşətli əzab imiş ki, sən, elə o qadın da, birləşib o yazığa verirmişsiz. Ancaq allaha qurban olum, o, adildi, buynuzsuz qoçun intiqamını buynuzlu qoçda qoymur qalsın: indi sən özün eynən elə bir odun içində yanırsan, alova atılmış yaralı ilan kimi qıvrılırsan, heç yana, heç yerə sürünüb qaça bilmirsən, canını xilas eləyə bilmirsən. Gecə-gündüz baş sındırırsan ki, o düyünü açasan, amma aça bilmirsən… Ən gözəli də budu ki, o qadın, sənin özündən bir zamanlar öyrəndiyi, daha doğrusu, sənin öyrətdiyin hiylələri, üsulları sənin özünü aldatmaq üçün tətbiq eləyir — çünki o qadın əvvəllər çox təmiz olub, hiylədən, məkrdən uzaq olub, sən onu dəyişmisən, pis-pis əməllərə öyrətmisən, «adamı necə aldadarlar» elminin incə sirlərini başa salmısan. O gözünə döndüyüm də bu işə birinci elə sənin özündən başlayıb. Bu, çox təbii bir şeydi, Aslan. Ona görə də çox atlanıb düşmək lazım deyil. Nə isə, mən bir az qabağa qaçdım, bu düyünü… Mənim sözümü kəsmə, görürəm, fikrin haçalandı, ağlın dumanlandı, ancaq tələsmə. Madam ki, sən mənə «bacı» dedin, mən sənin həyatının

bütün ilişiklərini, düyünlərini, baş sındırdığın, lakin açа bilmədiyin, sənə məlum olmayan qaranlıq guşələrini açıb işıqlandıracağam. Əlbəttə, istəsən və dözə bilsən…

Aslan alnının, üzünün tərini silib:

— İstəyirəm. Dözərəm də, həqiqət nə qədər acı olsa da, bilmək, görmək istəyirəm, çünki inanmıram ki, o, mənim çəkdiyim əzablardan — o cəhənnəm əzablarından acı və dözülməz olsun. Mən o həqiqətləri bilmək, sonra da arxayın ölmək istəyirəm: onları bilməmiş ölə bilmərəm mən.

— Bilirəm, sən dözümlü və möhkəm adamsan, Aslan. Sən həyat adamı olmusan, yaxşı yaşamısan, dünyada görmədiyin kef, əyləncə qalmayıb, nə istəmisən, onu da eləmisən. Ağlın necə buyurub, elə də yaşamısan, həmişə özünü üstün, qalib görmüsən, saymısan, buna bir növ adət eləmisən, bundan isə yerə-göyə sığmayan bir qürur duymusan. Bax, buna görə də yaşına nisbətən belə cavan qalmısan. Sən həyatın mənasını yalnız iki şeydə görmüsən: sərvətdə və qadında. Sən və sənin kimilər o sərvəti, dövləti partiya dediyiniz, yalnız adı kasıbkusub, avam adamlar üçün müqəddəs olan, özü isə lotuların, əyyaşların, qəddarların, vicdansızların, işbazların əlində oyuncaq, şirma, vasitə, qalxan olan o təşkilatdan istifadə edib yığmısız. Bu tək sənə aid deyil ha. Bu, sənin böyür-başındakılara da aiddi, Aslan. Səndən yuxarılarda oturanların çoxu səndən də vicdansız, səndən də həris olublar. Onlar da öz sərvətlərini sənin kimi, yaman gün üçün, qara gün üçün, adamları, dövləti, partiyanı, əslində isə bu yazıq xalqı aldada-aldada yığıblar. Aranızda olan tək-tük təmiz adamları, əqidəliləri, pak məsləklərinin qulu-əsiri olanları və ancaq maaş cədvəlinə qol çəkməklə dolanan, sizə, yalnız sizə məxsus xüsusi mağazalardan aldıqları ucuz ərzağa və sairə baxıb sevinən gözəl əxlaqlı adamları mən bura qatmıram, Aslan. Siz, əlbəttə, onları axmaq, avam hesab eləyirdiz və xəlvətdə, öz aranızda elələrini ələ salıb gülürdüz və imkan düşən kimi, o cür adamları sıxışdırıb oradan — aparatdan çıxardırdız, çünki hər necə olsa onların yanında

siz özünüzü bir az pis, naqolay hiss eləyirdiz. Yoxsa düz demirəm?

— …

— Görürsən, susursan. Çünki həqiqəti deyirəm. Nə isə. Sənin ikinci, necə deyərlər, xobbin qadın olub və sən bunu özün üçün şan-şöhrət işi bilmisən, Aslan. Çox kişilərin, ataların, oğlanların namusuna, deməli ki, ləyaqətinə öz murdar əllərini uzatmısan, xoşuna gələn, gözünü-könlünü oxşayan neçə-neçə təmiz qızı, gəlini mələk donuna girərək ya vəzifən, ya pulun, ya yalançı göz yaşların hesabına yoldan çıxardıb aldatmısan, ləkələmisən, kefini, ləzzətini çəkəndən sonra yaxanı da kənara çəkmisən, kimini gözüyaşlı, kimini peşiman və pərişan, kimini isə amansız taleyin ümidinə qoyub aradan çıxmısan. Mən görürəm, yolunun üstünə çıxan bütün o qadınları, qızları sən atıb getmisən, çünki özünü qadir, qüdrətli saymısan. Ancaq o qadınlardan tək bircəciyi — onların — tanımadığı, bilmədiyi o qızların, gəlinlərin intiqamını səndən elə ustalıqla alıb və elə indi də alır ki, sən — özünə bu qədər qürrələnən və güvənən sən heç nə eləyə bilmirsən və yanıb yaxılırsan. Az qala bütün şüurlu ömrünü yalanlarla qol-boyun yaşayan, aldada-aldada bu sərvətə və bu mərtəbəyə gəlib çıxan sənin indi aldadılmaq növbən gəlib çatıb, Aslan. Sən hiss eləyirsən ki, səni asta-asta aldadırlar, gözünün qabağında pərdə tutub başına ustalıqla papaq qoyurlar. Evdə də, çöldə də. Bu isə sənə çox ağır gəlir, səni iliklərinə qədər yandırır, kül eləyir, ancaq sən bunun qarşısını heç nəynən, heç cür ala bilmirsən. Bunu yadında yaxşı saxla, Aslan: dünyada heç bir əməl cavabsız qalmır; insan tutduğu hər yaxşı işin mükafatını, hər pis əməlin isə cəzasını gec-tez alır. Tanrı yuxarıdan hər şeyi görür, yazır, yadında saxlayır və bir gün səni haqq-hesab meydanına çəkir, daş-tərəzi qurur. Oğulsan, bax, onda döz, tabla, verilən suallara cavab tap. İndi sənin öz əməllərinin qabağına çıxan vaxtı gəlib çatıb: sən aldadıldığını hiss eləyirsən, başa düşürsən, amma görə bilmirsən, sübut eləyə bilmirsən və bu, səni, bir zamanlar özünü dünyanın iki ən qüdrətli kişisindən biri sayan səni acizin acizi eləyib, Aslan.

Bax, sən buna görə əzablar içindəsən, yaşaya bilmirsən, yata bilmirsən. Səni görənlər, səni tanıyanlar qocaldığını, düşdüyünü görürlər və çoxları elə sanır ki, sən o böyük kürsüdən — vəzifədən çıxarılıb bu əldən-ayaqdan uzaq balaca idarəyə atıldığından yana belə fikir eləyirsən. Düzdü, kim də bilməsə, sən özün yaxşı bilirsən ki, bunun da az əhəmiyyəti olmayıb sənin bu cür qocalmağında. Lakin bu, səni yaxşı tanımayanların düşüncəsidi. Səni üzən, əldən salan bu deyil. Belə getsə, bu namüəyyənlik sənin ürəyini partladacaq, Aslan. Gözlərindəki kədər də bax elə bunun kədəridi. Mən o kədəri bax ordan, uzaqdan — qadın çönüb əlini gəldiyi səmtə uzatdı — görüb oxudum və… və sənə yazığım gəldi…

— Ona görə mənə yaxınlaşdın, eləmi?

— Hə.

— Axı niyə yazığın gəldi mənə? Bayaqdan dediklərindən belə çıxdı ki, mən dünyanın ən pis, ən alçaq adamıyam, bəs nə əcəb belə bir adama sənin yazığın gəldi?

— Bilmirəm. Mən bunu özbaşıma eləmədim. O hissi — sənə rəhm eləmək hissini mənim ürəyimə dolduran kişi var, Aslan.

— Kişi?

— Hə.

— Kimdi o kişi, qız?

— Onu soruşma, Aslan. Belə şeyləri soruşmazlar. O, sənin üçün sirr olduğu kimi, mənim üçün də sirdi və görünür, həmişə sirr olaraq da qalacaq. Mən heç yerə özbaşına getmirəm, heç nəyi özümdən uydurub demirəm. Sadəcə sözü deməmişdən bir anmı, anın onda biri qədərmi vaxt keçməzdən əvvəl mənə əyan olan şeyləri dilimə gətirirəm və deyirəm. Vəssalam.

— Onda sən ekstrasenssən, qız, heç özün də bilmirsən.

— Yaxşısı budu, bu barədə heç danışmayaq. Sadəcə, yadında saxla: biz bu gün, bax elə burada, bax elə bu vaxt görüşməliymişik və mən sənə bu sözləri deməliymişəm.

— Belə çıxır ki, səni mənim yanıma… allah özü göndərib hə?

— Dedim ki, heç nə soruşma. Bu görüş səndən, məndən asılı deyildi. Heç ağlına gətirirdinmi ki, mənim kimi bir adamla görüşə bilərsən?

— Yox.

— Mən də yox. Deməli, bu bizim iradəmizdən asılı olmayaraq baş tutmuş bir görüşdü. Bax, sən bayaq, mən sənə o sərt sözləri deyəndə, bərk əsəbiləşmişdin, məni döymək, əzişdirmək keçirdi ürəyindən, qaçmaq, uzaqlaşmaq istəyirdin, ancaq bacarmadın!

— Nə bilim. Bacarmadım.

— Yox, qoymadılar, Aslan. Dayan, danışma, indicə demək istəyirsən ki, kim qoymadı. Soruşma.

— Baş üstə, xanım. Demək, mən nə qədər pis, müzürr adam olsam da, allahın mənə yazığı gəlib ki, səni yolumun üstünə çıxardıb.

— Bəlkə də. Allah adildi, mehribandı, bağışlayandı, Aslan. Görünür, hələ sən tamam məhv olmamısan və tanrı səndən ümidini tamam kəsməyib, yəqin istəyir haqq yoluna qayıdasan, günahlarını yuyasan. Mən ki, səni əvvəllər tanımırdım, təzəcə tanış olmuşuq və mən baxıb görürəm ki, sənin qəlbini şeytanlar hələ başdan-ayağa qədər işğal eləyə bilməyiblər: əgər özün istəsən, xilas ola bilərsən.

— İstəyirəm, çox istəyirəm. Çünki daha belə yaşamaq olmaz, inan ki, daha dözə bilmirəm.

— Başa düşürəm, Aslan. Sən ürək adamısan, yəni sənin allahın, əstəğfürullah, ürəyindi. Ağlından çox ürəyinin hökmü ilə oturub-durmusan, onu incitməmisən, arzuladığını vermisən və ömrünü ürəklə yaşamısan. Doğrusunu bilmək istəsən, mən özüm də ürəklə yaşayan adamları xoşlayıram. Bəli, sən ürəklə yaşamısan və indi sənin o ərköyün ürəyini incidirlər, əzab ve-

rirlər. Sən qaranlıqlar, zülmətlər içindəsən, müəmmalar məngənəsində tora düşmüş qızıl balıq kimi çırpınırsan, çabalayırsan. Bilirsənmi ki, balıqların şahı sayılan qızıl balığı hələ bir balıqçı diri tuta bilməyib? Çünki qızıl balıq tora düşən kimi özünü ora-bura çox vurur, tordan xilas olmağa can atır, nicat yolu tapa bilməyəndə isə hikkəsindən, qəzəbindən bağrı çatlayır. Hə, sən indi o qızıl balığa oxşayırsan ki, tora düşmüsən, çırpınırsan, əgər xilas olmasan, xilas olunmasan, məhv olacaqsan. Sən çox şeylərin düyününü açmaq, aydınlaşdırmaq istəyirsən, sübut eləmək istəyirsən, lakin bacarmırsan, bacara da bilməzsən, çünki indi elə sən də daxil olmaqla insanlar çox mürəkkəb, məkrli, ikiüzlü yox, min üzlü olublar ki, açılmaz, dolaşıq, milyon düyünlü bir müəmmaya dönüblər, çünki zəmanə özü anlaşılmaz olub, insanlar ondan da anlaşılmazdı, Aslan…

Aslan ixtiyarı əlindən getmiş, sehrlənmiş bir adam kimi, susub qulaq asırdı: qadın onun ürəyini, içini, həyatını ovcunun ortasındaymış kimi yavaş-yavaş, hələlik ordan-burdan oxuyurdu və ömrünün, düşüncələrinin elə pünhan, bəziləri ancaq özünə məlum, bəziləri isə özündən də gizlin olan nöqtələrinə toxunurdu, gözəgörünməz dünyasının elə məhrəm sirlərindən danışırdı ki, hərəsi ayrı-ayrılıqda bir kitaba sığmazdı. Bu qadınla elə-belə, indiki təki gözü orda-burda ola-ola, ayaqüstü, küçədə yox, evdə, bağda, sakit, arın-arxayın bir şəraitdə üzbəsurət oturmaq, söhbət eləmək, müəmmalı, sehrli bir dastana bənzəyən bu qadını saatlarla, günlərlə danışdırmaq, dinləmək, həqiqətən peyğəmbərcəsinə söylədiyi və neçə müddətdən bəri rahatlığını əlindən alıb dəliyə döndərmiş o pırtlaşıq düyünləri asta-asta, bir-bir açmaq, onlara cavab tapmaq necə də gözəl olardı, aman allah. Cavanlıq illərində güclü ateist olmuş, allahı, peyğəmbəri tanımamış, dini, məzhəbi, təriqətləri puç və əfsanə hesab eləmiş Aslan, indi, yaşının altmışı haqladığı vaxt, bəlkə də ölümünün yaxınlaşdığını, ömrünün qürubunun çox da uzaqda olmadığını duyduğundan, kim bilir, bəlkə də son zamanlar düşdüyü bu burulğandan xilas ola bilməyəcəyinə inandığından

o gözəgörünməz varlığa tapınmağa, iman gətirməyə başlamışdı. Qəlbini çulğamış bu təşviş və nigarançılıq o qədər güclü idi ki, hətta arada-bərədə gəzən, çoxu yalançı, fırıldaqçı olan, hamıya az qala eyni sözlər deyən falçılara, qaraçılara, karta baxanlara, ruhlarla danışanlara, iynə, nəlbəki fallarına və sairə inanmaq istəyirdi, onların göstərdiyi «möcüzələr» barədə eşitdiyi söhbətlərə maraqla qulaq asırdı, yanlarına da getmək arzusuna düşürdü. Lakin vəzifəsi, yaşı buna imkan vermirdi, «ayıbdı, görən, tanıyan olar, nə deyərlər?» — sualı, qarşısına hündür bir çəpər çəkirdi. İndi budur, elə bir fürsət, daha doğrusu, elə bir adam özü öz ayağı ilə gəlib çıxıb, əgər bu qarşısında dayanan qadının sözlərinə inanmaq (Aslan, qorxu içində ona fikir verdisə də, ancaq düşüncəsinin axarını saxlaya bilmədi) olardısa, allah özü belə bir insan göndərib onun yanına, onu əldən buraxmaq ən azı ağılsızlıq olardı və Aslan da elə ağılsızlardan deyildi. Bu tələtümə düşəndən, onun ilk ağrılarını-əzablarını dadından və bunların dəhşətli dərəcədə dözülməz olduğunu dərk eləyəndən az sonra qəti və möhkəm qərara gəlmişdi ki, içərisini gəmirən, ürəyini şübhələr içində çürüdən, yediyini-içdiyini harama döndərən, yuxularına zəhər qatan o amansız suallara cavab ala bilsəydi, o müəmmaları həll eləsəydi, günahkarları cəzasına çatdırıb onlarla birdəfəlik üzülüşə bilsəydi, bundan sonra qalan ömrünü heç kəsə inanmadan, kimsəyə uymadan, könül vermədən, qurulan torlara düşmədən rahatca yaşayacaq. Yoxsa tez öləcək, yoxsa ürəyi tez partlayacaqdı. İndi, bu dumanlı başıyla nəyi də yəqin bilməsə, bunu dəqiq bilirdi Aslan. Yox, bu ilahi qisməti əldən buraxmaq olmaz, qətiyyən olmaz, nəyin bahasına olursa-olsun, bu qadının yerini-yurdunu öyrənmək, nə istəsə vermək lazımdı ki, desin, danışsın, Aslanın rahatlığını, şirin yuxularını özünə qaytarsın.

Bir neçə saniyə ərzində səssiz-səmirsiz, ürəyindən keçirtdiklərinə sanki qulaq asırmış: nazik qaşlarını azca yuxarı qaldırıb hüzn dolu bir səslə:

— Mənim yerim-yurdum yoxdu, Aslan. Sənin də heç nəyin mənə lazım deyil. İndicə də fikirləşəcəksən ki, mən sən-

dən sığınacaq-filan almaq üçün sənə yaxınlaşmışam. Allah xatirinə, belə murdar şeyləri ürəyinə gətirmə, — söylədi.

Aslanın bayaqdan bəri kim bilir neçənci dəfə durduğu yerdə ayaqları titrədi:

— Ay allah, bundan heç nə gizləmək mümkün deyil, — dedi və yersiz-yurdsuz olduğundan, onu ya evə, ya bağa apara bilmək ehtimalının gücləndiyindən azcana qırışığı açıldı və zarafat eləmək istədi: — Vay sənin ərinin halına.

Qadın diqqətlə Aslanın gözlərinin içinə baxıb:

— Mənim ərim yoxdur, — dedi və yüngülcə köks ötürdü.

— Sənin kimi arvadnan yaşamaq olar? Yəqin yazıq baş götürüb qaçıb də, — deyə Aslan köks ötürməklə hər şeyi demiş qadını başa düşməyərək yenə zarafatından qalmadı. Və əgər Aslan, qadının arzuladığı qədər həssas olsaydı, bundan necə də kədərləndiyini duya bilərdi. Təəssüf ki, o, bu cür zərifliklərdən uzaq, çox uzaq idi.

— Yox, səhv eləyirsən. Mən heç ərə getməmişəm.

— Hə? Nə əcəb? Qəşəngsən, ağıllısan… Oğlanların gözü niyə tutulub, sənin kimi bir qızı görməyiblər, almayıblar?

— O yağlı sözləri saxla özün üçün, bəy. O, sənin köhnə silahındı — tərifləmək, göylərə qaldırmaq, inandırmaq, sonra da yerə çırpmaq…

— Yox, vallah, sən mənə qəşəng görünürsən… Bə niyə indiyəcən ərə getməmisən?

— Sevdiyim vardı, ancaq qismət olmadı… — dedi qadın və gözlərinə axıb dolan qüssəni gizləmək üçün başını qaldırıb ağacın saralmış yarpaqlarına baxdıqda Aslan söylədi:

— Demək, yer üzündə bir səadət kəm olub.

Qadının zərif dodaqlarına incə bir rişxənd ifadəsi qondu:

— Yoxsa sən də bizim bəzi qızlarımız, oğlanlarımız kimi, hələ də fikirləşirsən ki, evlənmək yaxud ərə getmək səadətdi?

Aslan saatına baxdı: qorxurdu ki, indi qadın öz nakam məhəbbəti, səadətin nə olması və sair barədə öz düşüncələrini,

mülahizələrini danışmağa başlayacaq. Mehman da bu yandan gəlib çıxacaq və söhbətləri yarımçıq qalacaq.

— Yox, Aslan. Doğrudanmı, sən elə bilirsən mən küçənin ortasında dayanıb öz bədbəxt taleyimin dastanını sənə danışacağam? Yox. Mən dərdini ovcunda gəzdirən qadınlardan deyiləm. Bir də danışsam da, sən məni başa düşən adam deyilsən — sən başqalarının dərdini-sərini anlamaq, şərik olmaq hissindən məhrum tərbiyə olunubsan: sən ancaq öz başın kəsiləndə haray-həşir qopararsan, gözünün qabağında bir nəfərin yox, bir millətin başını kəssələr də, vecinə almazsan. Acığına gəlməsin, boynuna alıb etiraf etməsən də, sən beləsən.

— …

— Susursan. Susmaq isə razılıq əlamətidi deyirlər.

Aslan yenə qolunu irəli uzadıb saata baxdı, söhbəti dəyişmək üçün və həm də bayaqdan bəri neçə dəfə ağlına gələn, lakin dalbadal sarsıdıcı şeylər eşitdiyindən unutduğu sözü axır ki, soruşdu:

— Bayaqdan danışırıq, xanım. Sən mənim adımı, atamın adını, hətta ən gizli sirrlərimi də bilirsən. Ancaq məndə səndə olan o gözəl qabiliyyət yoxdu ki, sən deməmiş mən sənin adını cibindən, ya üzündən oxuyum. Əgər sirr deyilsə, sənin adın nədi?

Qadın qımışdı:

— Yaxşı ki, yadına düşdü gec də olsa. Mənim adım… Leyladı, Aslan.

— Leyla?

— Hə. Niyə belə təəccüb eləyirsən? Yəqin ona görə ki, sənin də arvadının adı Leyladı, hə? Amma sənin Leylanla mənim çox şeylərdən əlavə, bir mühüm fərqim də var, Aslan.

— Nədi o?

— Fərq budu ki, o — sənin arvadın dönmə Leyladı, mən isə əsl Leylayam. Sən onunla Krasnodarda evlənəndə, o, Siranuş idi, Bakıya köçmək istəyəndə uzaqgörənlik eləyib adını dəyişdirib Leyla qoydun. Nə üçün o yan, bu yana baxırsan? Qorxursan ki, eşidən, bilən olar? Qorxma, ətrafda heç kəs yox-

du. Sən fəxr eləyə bilərsən ki, indi öz erməni arvadlarının adını dəyişib müsəlman adları qoyan və bununla da millətinə «xidmət» edən nakişi «kişilərimiz»in öncülü, qabağa düşəni sən olmusan. Qorxma. Mən bunu heç kəsə deməyəcəyəm. Ancaq gec-tez bu, bilinəcək, Aslan. Çünki sən onun adını dəyişmisən, xislətini, qanını, erməniliyini ki, dəyişməmisən. Nə isə, sənin dünyada çox günahların var, onların ən böyüyü budu, Aslan.

Aslan, Leylanın hərəsini bir batman balla yemək mümkün olmayan sözlərini, özü də həqiqət olan sözlərini səbrlə, diqqətlə dinləyib həzm eləmək üçün ağlına gələn yeganə çıxış yolunu dilinə gətirdi:

— Deyirsən onsuz da sənin yerin-yurdun yoxdu, Leyla xanım. Sən gəl məni düzgün başa düş, xahiş edirəm. İndi şoferim gələcək, o, bizi bir yerdə görməsin deyə sən bir az kənara çəkil. Qoy onu yola salım getsin. Biz isə ayrı bir maşına minək, gedək bağa. Şükür allaha, hər cür şəraitimiz var. Qabaqda iki gün də istirahətimiz var. Oturaq rahat, sən danış, mən də qulaq asım, hə, Leyla xanım?

— Mərdəkana gedək deyirsən?

— Sən mənim bağımın yerini də bilirsən. Görürsən, sən mənim həyatımın hər cəhətini, hər problemini məndən yaxşı bilirsən, mən isə səndən heç nə bilmirəm. İstəyirəm mən də səninlə ətraflı tanış olam. Sənlə söhbət eləmək çox maraqlıdı, Leyla xanım. Etiraf edirəm ki, bu yaşa çatmışam, hələ sənin kimi möcüzəli bir şəxslə oturub durmamışam, Leyla xanım. Hə, Leyla xanım, gedək?

— …

— Susmağını razılıq əlaməti kimi başa düşüm, Leyla xanım? Axı bayaq sən özün dedin ki, susmaq razılıq əlamətidi.

— …

— Çox xahiş edirəm, Leyla xanım. Lap yalvarıram.

— Yaxşı, — dedi və bu sözü eşidəndə Aslanın çox sevindiyini hiss eləyib gülümsündü. Doğrudan da yaxşı olacaqdı. Əldən-ayaqdan uzaq bağ, gəlib-gedən yox, sual çox. İki gün də o vicdansız arvadının üzünü görməyəcəkdi. Lakin onun adını xa-

tırlayan kimi, fikri yenə dumanlandı: «Axı Leyla bayaq dedi ki, indi Mehman hardasa, kiminsə kabinetində oturub mənim arvadımla telefonla danışır. Mən bağa getsəm, onda… ara xəlvət, tülkü bəy… görüşəcəklər… Yox». Aslan nəsə demək istəyirdi ki, Leyla astadan dilləndi:

— Nigaran qalma, Aslan. Onlar istəsələr də görüşə bilməyəcəklər.

— Niyə, Leyla xanım? — Aslan bu söhbətin başqa birisi haqqında deyil, məhz öz arvadı barədə getdiyini dərk eləyib xəcalət içində gözlərini Leylanın nüfuzlu baxışlarından qaçırdaraq yerə baxanda Leyla yazığı gəlirmiş kimi, səsinə yumşaq bir ahəng verib dedi:

— Görürəm, xəcalət çəkirsən, Aslan. Ağır dərddi. Ancaq bu mərhələ — sənin üçün nə qədər ağır da olsa, deməliyəm — çoxdan keçib və sən çoxdan xəcil olmusan. Bir də sən özün… o qədər kişilərin, lap sənin özündən də qat-qat yaxşı, üstün kişilərin arvadları ilə bağda, dağda, xəlvəti, oğurluq görüşmüsən ki… Onda heç ağlına da gətirmirdin ki, belə bir iş bu gidi dünyada sənin özünün də başına gələ bilər: onda məst olurdun, eyş-işrət aləmində xumarlanırdın, özünü dünyanın ən bəxtəvər adamı, ən qüdrətli kişisi sayırdın və heç ağlına da gətirmirdin ki, onlar səndən əskik kişi deyil, onların da namusu, heysiyyəti, şəxsiyyəti, qeyrəti var, Aslan. Onda belə şeylər haqqında düşünməyə sənin sadəcə vaxtın olmurdu… Amma indi…

— Yaxşı, ay Leyla xanım, sən allah, məni az danla daha… Hələ ömrümdə məni bir kəsin cürəti olmayıb ki, belə sözlərlə sıxıb divara söykəsin. Yaxşı, indi giley-güzar vaxtı deyil, de görüm niyə onlar bu günlərdə görüşə bilməyəcəklər, Leyla xanım?

Leyla gözlərini yumub (Aslan yalnız indi başa düşdü ki, Leyla nə isə bir suala cavab verəndə beləcə gözlərini bircə anlığa yumur) ani düşüncədən sonra söylədi:

— Mehman indi burdan evə gedəndə görəcək ki, qaynanası ölüb. Başı yasa qarışacaq, nəinki sənin Siranuşun, hətta öz adı belə yadından çıxacaq.

— Hə?

— Bəli. Ona görə sən qarşıdakı iki günü rahat öz dərdlərinlə məşğul ola bilərsən…

Aslan bu gözlənilməz xəbəri eşidəndə özündə qəribə bir sevinc duydu və bayaqdan bəri ilk dəfə əməlli-başlı gülümsündü. Bunu Leyla da tutdu, lakin ona heç nə söyləmədən ürəyindən keçirtdi: «Budu sənin siman. Gör nəyə sevinirsən. İnsan öləcək, sən isə buna sevinirsən. Nədi, nədi, Mehmanın başı qarışacaq və sənin arvadınla görüşə bilməyəcək».

— Hm. Belə de. — Aslan siqaret yandırdı. — Bu, daha yaxşı. Leyla xanım, sən bax, o hündür binanın — kitabxananın qənşərində, küçənin o biri tərəfində dayan. Mən elə burdan, bu avtomatdan evə zəng eləyim, deyim ki, məni Qarabağa — cəbhəyə göndərirlər. Gözlə ha, Leyla xanım. Çox xahiş eləyirəm.

Leyla heç bir şey demədən, yalnız başını astaca tərpətməklə ondan aralandı. Aslan dalınca xeyli tamaşa elədi, dolu, tökmə baldırlarına, düz, mütənasib bədəninə, aram, arxayın yerişinə hərisliklə nəzər salıb qılıncdan iti nəfsini saxlaya bilməyərək fikrən onu soyundurmaq istəyirdi ki, kimin haqqında belə düşündüyünü xatırlayıb o bəd, çirkin düşüncələri özündən uzaqlaşdırdı: «Lənət sənə, şeytan, yox, bu arvad yer adamı deyil, həqiqətən möcüzədir. İndi yəqin bildi ki, ürəyimdən nə keçirtdim. Qorxar, getməz, əlimdən çıxar, qalaram belə».

— Axşamınız xeyir, Aslan Fərhadoviç…

Aslan səsə çönüb böyründə dayanmış və əlində maşının açarlarını fırladıb oynadan, dünəndən bəri gözünə ilan-qurbağa şəklində görünən və indi zəndeyi-zəhləsi getdiyi Mehmanı gördü, salamını almamış üstünə çımxırdı:

— Hardasan, adə? Bir saatdı səni bu yağışın altında gözləyirəm…

— Aslan Fərhadıç…

— Nə Aslan Fərhadıç, Aslan Fərhadıç salmısan? Mənim adımı sən qoymusan?

— …

— Maşını yiyəsiz qoyub hansı cəhənnəmə itmişdin? — Bu dəqiqə yerin-göyün qəzəbini, hirsini sürücüsünün üstünə tökməyə hazır olan Aslan, az qalmışdı: — Sənə kim ixtiyar verib, mən deməmiş, götürüb bizim evə zəng vurursan? — desin, lakin zorla özünü ələ alıb sözlərini uddu və əvəzində: — Şəhər oğruynan, cığannan doludu, adamın papağını başından götürüb qaçırlar, gözünün qabağında gündə neçə «uqon» olur, sən isə… Aparsalar, neyniyəssən?

— …

Mehmanın sərt qaya kimi dayanıb qulaq asması, cavab qaytarmaması Aslanı bir az da hövsələdən çıxarırdı: «Köpəkoğlunun heç vecinə deyil, çünki fikri ayrı yerdədi». Mehman doğrudan da əhvalını pozmadan dayanıb «xozeyn»in ürəyini boşaldıb hirsini soyudandan sonra nə edəcəyini gözləyirdi.

— Apar maşını qoy qaraja.

— İndi evə getmirsiniz?

— Yox. Dalımca ayrı maşın gələcək. Yoldaşlarla Qarabağa əsgərlərlə görüşə gedəcəyəm. — Aslan bu son sözləri bilə-bilə qəsdən söylədi, gözlənilməz xəbəri necə qarşılayacağını, sevinib-sevinməyəcəyini yoxlamaq, görmək istəyirdi, çünki vaxtilə özü çox belə «psixoloji eksperimentlər» aparmış, tərəfmüqabilinin əhval-ruhiyyəsini öyrənmək xatirinə çoxlu gözlənilməz «xodlar» eləmişdi və indi də Mehmanı bu yolla «tutmaq» istəyirdi: ancaq Mehmanın dolu, qaraşın sifətindən, iri, mavi gözlərindən heç nə oxuya bilmirdi Aslan. «Yəni bu küçük də rol oynayır? Bu xaraba dünyada yəni hamı, hətta şofer də artist olub? Dayan, köpəkoğlu, sənin ciyərini çıxardacağam».

— Onda… Leyla xanıma deyim ki, siz gəlməyəcəksiz?

Aslan tələsik, ağzında dili yanırmış kimi, dedi:

— Yox, yox. Lazım deyil. Özüm demişəm. — Sonra düşündü: «Aman allah, deyirlər yalan danışma. Amma hamı, hətta bu sözü deyənlər də yalan danışır, axı bu dağılmış xarabada yalansız yaşamaq mümkün deyil, ilahi, vallah, mümkün deyil».

İKİNCİ FƏSİL

Aslanla Leyla arxa tərəfdə, yanaşı oturmuşdular. İkisi də gərginlik içindəydi, ancaq heç biri dinib danışmırdı. Əslində isə hər ikisi, daha doğrusu, hər üçü ürəyində danışırdı. Aslan bağa getmək fikrinin baş tutmasına, Leylanın buna razılıq verməsinə sevinsə də, hadisələrin necə cərəyan edəcəyindən, söhbətdə nələr eşidəcəyindən yaman bərk nigarançılıq keçirirdi. Hiss eləyirdi ki, irəlidə onu dəhşətli, sarsıdıcı şeylər gözləyir, bunları bilmək, bəlkə də ürəyinin partlaması ilə nəticələnəcəkdi, lakin bütün bunlara baxmayaraq, o, dizləri əsə-əsə bu mənasız ölümə doğru könüllü surətdə özü gedirdi, çünki daha dözümü qalmamışdı; «Nə olacaq qoy olsun, birdəfəlik bu daxili əzablardan canım qurtarsın». Özü haqqında fikirləşirdi, böyründə əyləşmiş Leyla xanım barədə heç nə düşünməməyə çalışırdı, çünki artıq qorxurdu. Qadın gözünün odunu yaman almışdı ipə-sapa yatmayan, təbiəti etibarilə hökmlü adam olan Aslan, necə deyərlər, özü də fərqinə varmadan, quzuya dönmüşdü və artıq əmin idi ki, Leyla xanım insafsızlıq eləyib desə ki, təpəsi üstə dayan, heç bir etiraz eləmədən, «Axı niyə? Axı sən kimsən ki, mənə belə əmrlər verirsən?» — söyləmədən dayanacaqdı. Həm gülməliydi, həm ağlamalıydı onun halı, lakin təəssüf ki, nə gülə bilirdi, nə ağlaya bilirdi.

Leyla xanım sürücünün arxasındaydı, onun boynunun ardına baxırdı, Aslan barədə düşünmürdü, çünki fikrini qarşısındakı beli azca donqar, saçları artıq çallaşmış, enli kürəkli, ba-yaqdan bəri dinib-danışmayan, ancaq yola baxan sürücü cəlb eləmişdi. Kişi tez-tez ah çəkirdi və sərnişinlərin də eşidə biləcəyi səslə: «Allah, sən özün kömək ol, ümid bir sənə qalıb» — deyirdi. Ürəyindən keçirdiklərini isə Leyla aydın eşidirdi: «İlahi, sən özün mənim aman-zaman qız balamı o odun-alovun içində hifz elə. Nə anasının sözünə baxdı, nə mənim. Elə bil Vətən tək bunundu, elə bil Qarabağda dünyaya gəlib. Yazıq heç Qarabağın üzün də görməmişdi. Dünyanın düz vaxtı elə hey dedim ki, yığım arvad-uşağı, aparım oralara, İsa bulağının üstünə, gəzsinlər, görsünlər, qismət olmadı. Zalım uşağı oturublar burda, stol üstündə,

vəzifə üstündə bir-birinin ətini ye-yirlər, orada isə torpaq əldən gedir, lay divar kürəkli cavanlarımız qırılır. Hamısı da kasıb-kusub balasıdır. Bir dənə dövlətlinin, vəzifəlinin oğlu, qardaşı yoxdu orda. Allah eləməmiş, o qızın başına bir iş gəlsə, anası dəli olacaq. Elə indi öz-özünə danışır, televizorun, radionun qabağından çəkilə bilmir. Ay atam-qardaşım, bizim bu böyüklərimiz niyə belə qeyrətsiz oldu görəsən? Bunlar gecələr evlərində necə rahat yata bilirlər, ilahi? Boğazlarından çörək necə keçir? Yox, o uşağıma bir şey olsa, baxmayacağam ağına-bozuna, işimigücümü atacağam, güdəcəyəm, o şərəfsizin başına harada əlimə keçsə, bir güllə çaxacağam. Yoxsa mənim ürəyim soyumaz.» Kişi cismən burdaydı, maşının içindəydi. Ancaq Leyla hiss eləyirdi ki, o, fikrən ordadı, cəbhədədi — qızının yanındadı. Kim də başa düşməsə, Leyla onu yaxşı başa düşürdü, çünki özü də o dərdliydi, çünki onun da, ailəsinin özündən sonra sağ qalmış yeganə nümayəndəsi — yeganə qardaşı Mərdan da cəbhədəydi: Leyla nə qədər eləmişdi, bu sürücünün qızı kimi, onu fikrindən döndərə bilməmişdi. «Yox, bacı, — demişdi Mərdan, — mən qala bilmərəm, mən atamın, qardaşımın, öldürülənlərimizin, buzda-şax-tada donanlarımızın, evimizin-eşiyimizin intiqamını almasam, yer üzündə yaşaya bilmərəm, bacı. Sən nahaq ağlayırsan, nahaq yalvarırsan, bacı, məni sən yox ha, Allah özü də gəlsə saxlaya bilməz. Mən getməliyəm». Və doxsanıncı ilin fevralında, imperiyanın qırmızı ordusunun rəhmsizcəsinə biçib məhv elədiyi şəhidlərin qırxı çıxan günün səhəri, tək-tənha «Şəhidlər xiyabanına» gedərək qərənfil yorğanı altında uyumuş qurbanlarımızın məzarları arasında gəzinə-gəzinə səssiz-səmirsiz and içmiş, oradan da çıxıb getmişdi. Elə o zaman Leyla qardaşının gələcək bədbəxt taleyindən xəbərdar idi, lakin açıb ona deyə bilmirdi, buna görə də həmişə dərd çəkirdi. Mərdan hələ sağ idi, vuruşurdu və hələ vaxtına çox vardı — dəhşətli sona hələ çox qalırdı.

Qurbanqulu — sürücünün adı beləydi — ürəyində tez-tez «Seyranə» deyirdi və Leyla bilirdi ki, qızının adı Seyranədir. Qurbanqulunun dərdi ona öz dərdini unutdurdu və o bir anlığına gözlərini yumub fikrən o Seyranəni əsgər libasında, əlində av-

tomat, səngərdə gördü, qəşəng, uzun kiprikli gözlərinə, xurmayı saçlarına, ağappaq çöhrəsinə tamaşa elədi və o andaca da əti kəsilmiş kimi inildədi: Seyranənin taleyi onun beynində kino lenti kimi bir anda fırlanıb keçdi və o, dəhşət içində gözlərini açdı. Dilə gətirilməli, deyilməli deyildi və Leylanın Qurbanquluya yazığı gəldi: Bədbəxt adam. Sənin müsibətin hələ qabaqdadı. Sənin müsibətin mənimkindən də böyük olacaq».

Maşında üç adam oturmuşdu və hərəsi öz dünyası, öz dərdi barədə düşünürdü. Gəlib-gedən maşınların təkərləri altında qıjıldayan, faralardan, sağdakı-soldakı beton dirəklərdən düşən işıqlar altında qara mərmərə oxşayan yolun artıq bağrı yarılmışdı. Sükutdanmı bezdi, dərdinimi unutmaq istədi, Qurbanqulu astaca başını sağa döndərib Aslana müraciətlə:

— Deyəsən, eloğlu, küsülüsüz. Danışmırsız bir-birinizlə deyəsən. Amma… nahaq. Barışın getsin. İşlərimiz ki, belə gedir, bilmək olmaz sabah nə olacaq. Bizim ki, başbilənlərimiz belə tərpənir, bir də gördün erməni səhər bir bomba atdı Bakıya, aləm künfəyəkün oldu. Düz demirəm?

— …

— Mitinqə-zada heç gedirsiz?

— …

— Getmirsiz? Nahaq getmirsiz, qardaş. Gedin, görün dünya necə dağılır. Gedin, görün böyüklərüvüzü necə söyürlər.

— Məgər tək bizim böyüklərimizdi onlar? Sənin böyüyün deyillər? — Aslan narazı halda dilləndi.

— Yox. Mənim böyüyüm-zadım yoxdu. Tüpürüm elə böyüyün üzünə mən. Satqındı hamısı, xəyanətkardı hamısı. Rus yaxşı bilir kimi vəzifə başına qoymaq lazımdı. Anasının əmcəyini kəsənlərdi çoxu. Baxarsız, mən ölü, siz qalı, bu camaat onların hamısını tutub dar ağacından asacaq. Divara söykəyib güllələyəcək. Baxarsız. Satqındı, bəli. Qoşunu şəhərə kim çağırdı? Sən özün! Kim televizorda dedi ki, arxayın olun, qoşun şəhərə girməyəcək? Sən özün! — Qurbanqulu bu sözləri deyəndə Aslanın kürəkləri arasında elə bil bir sürü qarışqa ora-bura qaçışdı,

bədəni gizildədi: «Deyəsən məni tanıyır». Cüssəli vücudu balacalaşdı, istədi kişi ilə mübahisəyə girişsin, hər şeyin onun düşündüyü kimi sadə və asan olmadığını başa salsın. Ancaq: «O, kimdir ki, mən onunla belə məsələlər barədə danışım?» — deyib susmağı üstün tutdu. Bu dəqiqə necə istəyirdi ki, bu cılız, ancaq ürəyi dolu kişi sussun. Amma deyəsən bu söhbət Leylaya ləzzət eləyirdi. O, tez-tez, xüsusilə də Qurbanqulu o son sözləri deyəndə dönüb Aslana baxırdı. Yaxşı ki, Qurbanqulu sərnişinlərinin ağzına su alıb danışmaq istəməmələrindən hirslənib səsinin tonunu dəyişərək, qanrılıb Aslana çəpəki nəzər saldı:

— Yoxsa sən də o böyüklərdənsən, kişi? — deyə xəbər aldı və yalnız bundan sonra Aslan anladı ki, sürücü onu tanımır, elə-belə, qarasına danışır və bir az sakit oldu. Qurbanquluya deyən də olsaydı ki, sənin apardığın bu adam elə o böyüklərdən olub, o televizorda qırğından bir neçə gün qabaq ağzı köpüklənə-köpüklənə: «Qoşun şəhərə girməyəcək!» — deyənlərdən biri odu, inanmazdı:

— Görürəm, heç elə bil bu işlərin sizə bir qırıq da dəxli yoxdu. Sizin ürəyiniz ağrımır?

— …

— Nə bilim, vallah. Adamlar da bir təhər olub. Bəzilərinin heç vecinə deyil. Bəzilərinin isə təpəsindən tüstü çıxır.

— Burdan sola dönəcəksən, kişi — deyə Aslan Mərdəkanın içində, nə üçün məhz bura qoyulduğu kimsəyə bəlli olmayan daş oraq-çəkicə az qalmış dilləndi. Sürücü sürəti azaldıb sola burdu maşını və dənizə tərəf irəlilədi. Bir az sonra Aslan göstəriş verdi: — İndi də sağa, zəhmət olmasa.

Maşın hündür, daş hasarlı, iri dəmir darvazalı bağın tuşuna çatanda Aslan:

— Hə, çatdıq, — deyincə Qurbanqulu əyləci basıb maşını saxladı. Aslan qapını açıb yerə düşdü, cibini pul üçün qurdalayanda Leyla artıq maşından çıxmışdı və Qurbanqulunun böyründə dayanmışdı. Qurbanqulu açıq pəncərədən, altdan-yuxarı ona baxanda Leyla daha özünü saxlaya bilməyib dilləndi:

— Qurbanqulu kişi, qızınız Seyranədən nigaran olmayın. Sağ-salamatdı. Yaxşı oldu, təsadüfən sizə rast gəldim, yoxsa evinizə gələcəkdim və onun salamını sizə, anasına çatdıracaqdım.

Qurbanqulu özünü dərhal maşından çölə atdı və Leylanın qarşısında dayandı, dili ağzında dolaşa-dolaşa:

— Ay sənə qurban olum, ay mənim qızım, sən nə danışırsan? Doğru deyirsən ki, Seyranənin yanından gəlirsən? Allah səni xoşbəxt eləsin, ay mənim balam. Necədi, sən allah? Xəstələnib eləməyib ki? Yaralı-zad deyil ki? — deyə tez-tez üyüdüb tökdü. Yazıq az qalırdı qamarlayıb əlindən öpsün Leylanın.

— Yox, yox. Sağ-salamatdı. Kefi də kökdü. Əsgər qardaşları başına and içirlər. Qoruyurlar. Heç narahat olmayın. Halal olsun ona, bir çox oğlanlarımızdan o qeyrətlidi, kişi. Sən onunla fəxr eləyə bilərsən.

— Ay qızım… Ay qızım… — Qurbanqulu elə bil deməyə söz tapmırdı, böyründə duran və əlində pul tutmuş Aslana sarı dönüb: — Ay kişi, sənin də qızın cəbhədəymiş ki? — bəs bayaqdan mənə niyə demirsən bunu?

Aslana indi bəlli oldu ki, sürücü Leylanı onun qızı hesab eləyir. Qımışdı qaranlıqda: çünki bayaq şəhərdən çıxanda ərarvad sandığı sözlərindən bəlli olmuşdu.

— Allah sizə kömək olsun, — söylədi və Aslanın əlindəki pulları görüb geri itələdi: — Götür, götür, qoy cibinə. Gərək mən sizə pul verəm ki, qızın qızımdan xoş xəbər gətirib. Gör ey, sən Allah.

Qurban olduğumun işinə bax ey. Ay Allah, sənə inanmayana lənət. Kişinin sözlərini demək olar ki, eşitməyən Aslan pulu kişinin döş cibinə basıb heç nə demədən, tələsik ondan uzaqlaşdı, çünki Leylanın tanımadığı-bilmədiyi bu adamla bu cür danışmağından yamanca əsəbləşmişdi və bunu Leyla da hiss etmişdi. Ancaq neyləyə bilərdi, ürəyi ilə bacara bilməmişdi. Ona görə kişini tez başdan eləmək və səhər əlavə başağrısı yaratmamaq üçün bəhanə tapıb dedi:

— Mən səhər yenə cəbhəyə gedirəm, amma tamam ayrı yerə, Qurbanqulu kişi. Sağlıq olsun, müharibə qurtarar, ünvanınızı bilirəm, gələrəm Seyranənin toyuna. — Dili belə dedi Leylanın, ancaq içərisindən gələn səs daha aydın idi. «Yasına»…

— Allah ağzından eşitsin, qızım. Amin, qızım. — deyə Qurbanqulu onun tələsdiyini hiss eləyib maşına mindi və az sonra şəhər yoluna çıxıb sürəti artıranda birdən ağlına gələn sualdan heyrətləndi: «O qız məni necə tanıdı, adımı hardan bildi?» — Ayağını qazdan çəkdi, sürəti azaltdı, «qayıdım, qayıtmayım?» — sualı arasında çırpındı.

Ətraf sakitlikdi. Qonşu bağlardan səs-səmir gəlmirdi, qaranlıq qoynunda mürgü vuran bağların işıqları yanmırdı, demək yoxdu — yəqin sabah, şənbə günü gələrlər. Aslan darvazanın dibində, ağ daşın altında həmişə hər ehtimala qarşı gizlədiyi ehtiyat açarı götürüb qapını açdı. Əvvəl Leylaya yol verdi, arxasınca özü keçib qapını çəkib bağlayandan sonra dəmir sütunun böyründəki düyməni basaraq başını qaldırıb yuxarı boylandı və bir an keçməmiş kvadrat şəkilli bağın hər küncündəki dəmir dirəklərin kəlləsində güclü işıqlar — projektorlar yanaraq hər yanı çiraqban elədi. Lap axırda bağın tən ortasındakı işıq da yandıqdan sonra Aslan, asfalt döşənmiş, hər iki tərəfinə sərv ağacları əkilmiş maşın yolunun qırağında dayanaraq heyranlıqla o yan-bu yana tamaşa eləyən Leylaya sarı döndü:

— Leyla xanım xoş gəlib-səfa gətirib bizim bağa, — söylədi, səsinin ilişiyini hiss eləyib hirsinin hələ də soyumadığını başa düşdü, ancaq daha bu məsələnin üstünə — Leylanın arada sürücünün də «falı»na baxması məsələsinin üstünə qayıtmamağı qərara aldı. Amma hər halda bu da Aslana çox şey söylədi: kişinin adını deməsi, qızının adını deməsi və sair. Kim bilir, bəlkə də Leyla bunu qəsdən eləmişdi ki, öz qüdrətini Aslana bir daha sübut eləsin? Əslində Aslanın acığı başqa şeyə tutmuşdu: yəqin sabah həmin Qurbanqulu deyilən o kişi arvadını da maşına mindirib köçünü sürəcəkdi bura — bağa, başlayacaqdılar sorğu-suala. Leylanın belə bir qeyri-adi qabiliyyəti olduğunu bi-

ləndən sonra orda-burda danışacaqdılar, o buna, bu ona, bir də gördün az qala Azərbaycanın yarısı tökülüb gələcəkdi, ondan sonra eşşək gətir, mərəkə yüklə. Bu isə Aslana sərf eləmirdi: o istəyirdi ki, Leyla ancaq onun ixtiyarında olsun, kimsə onun bu sehrli güzgüsündən xəbərdar olmasın: çünki o, Leyladan istifadə eləyib çox işlər görə biləcəkdi, çox bədxahlıqlarının, gizli qəsdlərinin, sirlərinin üstünü açacaqdı, onları mat və heyran qoyacaqdı. Lakin Leyla hələlik nə eləsə də, Aslan dözməliydi, susmalıydı, qulluğunda, xidmətində uşaq kimi lap nökər kimi dayanmalıydı.

— Xoş günün olsun, — dedi nəhayət, Leyla. — Sağlığına qismət olsun, yaxşı bağdı.

Sağda, hasarın dibində uzun, ikimərtəbəli, qəşəng ağardılmış bina qəribə bir sükut içində çiskinli payız axşamının qucağında mürgü vururdu. Hündür divar dibi boyunca cərgə ilə şam ağacları əkilmişdi, ortada, nisbətən çökəklikdə üzüm tənəklərinin, o yanda əncir ağaclarının yarpaqları yağış altında yuyulmuş kəhrəba kimi saralırdı. Evin qənşərindəki iri hovuz idi, ağzınacan su ilə dolu olduğundan və başı üstə işıq yandığından xırda yağış damcılarının yüngülcə mehin təsiri ilə astaca yırğalanan suyun üzünü döyəclədiyi aydın görünürdü. Alt mərtəbədə deyəsən üç otaqdı, çünki üç qapı gözə dəyirdi. Yox, qapının biri iri və qoşalaylıydı, yəqin qarajdı, hə, elədi ki, var.

Açarları əlində cingilti ilə fırladan Aslan, Leylanın ağzı açıq halda tamaşa elədiyini görüb daxili bir qürur hissilə:

— Bu iki otaq qonaq-qara üçündür, o isə qarajdı, — söylədi. — Özümüz isə yuxarıda yaşayırıq. Biz də indi orada — yuxarıda oturarıq. Ordan dəniz də aydın görünür. Bağ evindən ki, dəniz görsənmədi, bir qəpiyə dəyməz. Bağa gəldin, gərək dəniz sənin üz-gözünü öz ilıq nəfəsiylə yalaya, oxşaya. Onda bütün yorğunluğun, azar-bezarın canından çıxar. Hə, necə baxırsan? Deyirəm yuxarıda oturaq, hə?

— Qonaq ev yiyəsinin dəvəsidi, harda xıxırtsa, orda da xıxır.

— Sən qonaq niyə olursan? Yox, mən səni nə üçünsə qonaq hesab eləyə bilmirəm. Elə bilirəm nə isə bir əziz adamım gəlib bu gün bizə.

— Çox sağ olun.

— Həqiqi sözümdü, iyirmi ildi bu bağdayam, ancaq indiyə qədər sənin kimi qəşəng və… maraqlı adam ayağı dəyməyib bura.

— Bu sözləri sən çox adama demisən, Aslan. Unutma ki, mən onların tayı deyiləm. Birincisi, mən… qəşəng deyiləm…

— Qadın özünün qəşəng olduğunu heç vaxt bilmir, Leyla xanım. Ona qiymət vermək mütləq kişi gözüylə baxılmalıdı. Deyirlər, ya bilmirəm hansı kitabdasa oxumuşam, deyir, dünyada ən qiymətli şey qızıldı, ancaq qızıl özü bilmir ki, o qızıldı. Onun qədrini zərgər bilir. Qadın da elədi: — qızıldı, fəqət kişi yanında. Təklikdə, kişisiz, qadının nə gözəlliyi var, nə də qiyməti.

Leyla güldü:

— Deyirlər, ala qarğa çox bilmişliyinə görə həmişə dimdiyindən ilişir. Görürəm, sən də qadın məsələsində çoxbilmişsən və elə buna görə də sən də dimdiyindən ilişmisən.

— Hə, onu düz deyirsən, Leyla xanım. — Leyla fərqinə varmadan, söz sözü çəkdiyinə görəmi, ya qəsdənmi, Aslanın zəif damarına toxunduğundan, o, səsini xırp kəsdi. Qolundan tutub ikinci mərtəbəyə qalxmasına kömək eləmək istəyəndə o, bədənini yana çəkdi və astadan:

— Özüm çıxaram — söylədi.

İkinci mərtəbəyə qalxan kimi, Aslan divardakı düyməyə əl atdı və işığı yandırdı. Enli, yanları məhəccərli, qəşəng kafel düzülmüş eyvan nura qərq oldu. Burda da üç qapı vardı. Tavandan iri neon çıraqlar asılmışdı. Aslan qapını açmamış, Leylanın eyvanın o başında addımladığını görüb dalınca gəldi:

— Bax, o, dənizdi, Leyla xanım. Qara nəhəng kimi uzanıb. Gecə olduğuna görə qapqara görsənir. Gündüzlər baxanda havanın sakit vaxtları nəhəng bir göy sətinə bənzəyir — ada-

mın gözünü-könlünü oxşayır. Külək qopdumu çalxalanır, dağ boyda dalğalar bir-birinin üstünə minib daha da nəhəngləşir, az qalır ipini-sapını qırıb üzü bəri, bağların üstünə gəlsin. Onun özünün də bir gözəlliyi var — uğuldayır, fınxırır, ayaqlarını yerə döyən bədoy at kimi şahə qalxır. Bax, ləzzət al, ömrün uzansın. Bir qulaq ver, sən allah, eşidirsənmi, nəfəsini, hənirtisini? Hə, sən bir az bizim bu yatmış gözəlin nəfəsini dinlə, mən də qapını açım.

Aslan dabanı üstə geri çevrilib getdi. Leyla isə çiynini daş sütuna söykəyib gecənin sakit qoynunda səssiz-səmirsiz uyuyan bağların üstündən dənizə tərəf baxmağa başladı. Hava doğrudan da təmizdi, safdı, adamın nəinki bütün vücudu, bəlkə bütün düşüncələri, nə qədər ağır olsa belə, dincəlib büllurlaşır: «Ağıllı kişilər olublar bizim milyonerlərimiz. Əbəs yerə burda damdaş tikib, bağ-bağat salmayıblar ki? Doğrudan da o yandan, dəniz səmtdən udduqca ciyərlərini genişləndirən hava axıb gəlir, alnına, sifətinə, saçlarına sığal çəkirdi sanki. Bayaqdan çiskinləyən yağış indicə, onlar eyvana qalxandan sonra güclənmişdi. «Payız öz taxtına minib artıq, öz hökmünü göstərir yavaş-yavaş havalar soyuyur, dalıyca əli soyuq qılınclı qış gəlir. Mənim isə… heç nəyim yoxdu. Nə başımın üstündə bir damım, nə isti ocağım, nə qalın paltarım. Qış sərt olacaq deyəsən». Xəyallarından, qayğılarından uzaqlaşmaq, xatırlayıb pərişan olmamaq üçün dönüb açıq qapıdan içəri keçdi. Bu, böyük, yaraşıqlı və işıqlı bir otaq idi. Ortalıqda bir iri qədimi stol qoyulmuş, yanlarına yumşaq stullar düzülmüşdü. Pəncərələrdən Leyla xanımın çox xoşladığı mavi rəngli pərdələr asılmışdı. İki pəncərə arasındakı servant zərif, bahalı qab-qacaq, vaz, büllur fujerlər və qədəhlərlə doluydu. Divarın dibində yumşaq divan, o biri divarın qabağında isə taxta bir çarpayı gözə dəyirdi. Aslan yan otaqda kostyumunu dəyişmiş, mil-mil, qalın parçadan tikilmiş stolun üstünün güllü müşənbəsini silirdi. Arxada hənirti duyub dikələndə Leyla xanımı böyründə görüb gülümsündü:

— A, gəldin, — dedi. — Keç yuxarı başa, xahiş eləyirəm, utanma, sıxılma, özünü evinizdəki kimi hiss elə, sən Al-

lah, Leyla xanım. Utanan, sıxılan adam görəndə mən düzü, əsəbləşirəm. Yox, əvvəl bura, o biri otağa keç, şifoneri aç, bizim arvadın — o, bu sözü deyəndə qaralıb boğuldu, — hə, oradakı paltarların, xalatların hansını bəyənirsənsə, götür gey, rahatlan.

— Yox, sağ ol. Elə belə yaxşıdı. Özgə paltarı adamı sıxır.

— Çox xahiş eləyirəm, mənim sözümü yerə salma, Leyla xanım. Keç, dəyiş paltarını. Elə ölçünüz bir olar. O da sən boybuxundadı. Hə, niyə durmusan? İnciyərəm ha. Gəl bura — deyib özü düşdü qabağa və Leylanı içəri dəvət elədi. Leyla könülsüz də olsa dalınca yan otağa keçdi. Aslan şifonerin qapısını taybatay açaraq: — Buyur, bəyəndiyini gey, gəl. Mən də sənin üçün bir şey hazırlayım. Çaydan, çörəkdən… — deyib kölgə kimi çəkilib gözdən itdi.

Küncə qoyulmuş televizoru yandırdı: məşhur müğənninin yanıqlı, ürəyə işləyən səsi otağı başına götürəndə Aslan yamanca sevindi: o müğənninin dəlisiydi, mahnılarına qulaq asmaqdan doymazdı, yorulmazdı, səsini eşidəndə nə dərdi-səri olsaydı unudardı, işini-gücünü kənara qoyub dinləyərdi, dincələrdi. Amma evdəki Leylanın ondan xoşu gəlməzdi. «Nə var ey, onda bilmirəm. Onun nəyinə pərəstiş eləyirsən, başım çıxmır. Balası ölmüş arvad kimi mələyir, vəssalam». Amma bir gün Aslan onun qarnının ağrısını başa düşmüşdü: məlum olmuşdu ki, Leyla ərini ona qısqanır. Müğənni oxuyanda Aslan divanda əyləşib gözlərini ekrandan çəkməzdi, ətrafdakı hər şeyi, hətta arvadını, qonaqlarını belə unudardı. Belə məqamların birində Aslan ekrana, Leyla isə onun, yəni ərinin sifətinə baxarkən təsadüfən kişinin udqunduğunu görmüş və bu onu lap hövsələdən çıxarmışdı. «Nu, eto uje slişkom mnoqo, Aslan. Əgər sən düz adamsansa, niyə ona baxıb elə ac adam kimi udqunursan? Əgər onu bu qədər istəyirsən, zəng elə, qoy gəlsin. Pomoemu, ona tebe ne otkajet». «Tı dura, bolşe nikto. Tı ee sovsem neznaeş. Ona voobşe ne takaya».

«Eh, bu hardan yadıma düşdü?» — deyib tələsməsinə baxmayaraq, stul çəkib oturdu. Deyəsən, təzə mahnıydı — in-

diyəcən eşitdiyini xatırlaya bilmirdi. Müğənni az qala ağlaya-ağlaya oxuyurdu:

Başı qarlı dağam, gülüm,
Sənsiz yaşaya bilmirəm.
Bir qanadsız quşam inan,
Dənsiz yaşaya bilmirəm.

***

Olsam gərəksiz yaşaram,
Susuz, çörəksiz yaşaram,
Mən bu ürəksiz yaşaram,
Sənsiz yaşaya bilmirəm.

Nə sadə, amma ürəkdən gələn sözlər idi bunlar, ilahi! Məgər müğənni bu mahnını məhz onun üçünmü oxuyurdu? O da bu hissləri yaşamışdı — Tanrıgülə eynən bu cür, bütün varlığından qopub gələn şirin sözlər azmı demişdi? Şerlə yox, elə-belə, adi sözlərlə. Yana-yana, bəzən ağlaya-ağlaya. Xüsusilə son vaxtlar. Demişdi, yalvarmışdı. O isə dinləmişdi, sonra da nə «hə», nə də «yox» demədən çıxıb getmişdi. Niyə? Bax, bu «niyələr» idi Aslanı dəli eləyən, falçıya, cadugərə tapındırın. O bu suallara cavab axtara-axtara az qalmışdı ki, ağlını itirsin, özünü öldürsün. Tanrıgülün isə fikri-xəyalı başqa aləmdəydi.

Nə isə, müğənni oxuyurdu. Hayıf tez qurtardı konsert. Sən demə, çoxdan başlamışmış.

Aslan mahnının təsiri altında, Tanrıgülü düşünə-düşünə süfrə açmağa başladı. Yaxşı ki, dünəndən bütöv bir təndir çörəyi qalmışdı, bəsləriydi. Soyuducudan kərə yağ, kürü, pendir, pomidor-xiyar, qəzetə bükülmüş göy-göyərti çıxartdı, stolun üstünə düzdü. Konyak şüşəsinə baxıb xeyli fikirləşdi, «qoyum», «qoymayım» deyə xeyli götür-qoy elədi. Və nəhayət, onu da gətirib ortalığa qoydu. Servantdan iki qədəh götürüb, içini təmiz dəsmalla sildi. «İçər görəsən? Yox, belə adamlar Allah adamı olur, içməz. Eybi yox, o içməz, mən bir-iki qədəh vuraram. İçməsəm, dilim-ağzım bağlanacaq, danışa bilməy-

əcəyəm. Allah bunu hayandan yetirdi? Yox, onu əldə saxlamalıyam, saxlamalıyam». Aslan başını qaldıranda səksəndi: sanki Leylaydı — arvadı Leyla. Özünü itirdi bir anlığa. Onun bu qorxusunu hiss eləyən Leyla qımışdı:

— Çox oxşadım sənin Leylana?

— Çox dedin qoydun? Bağrım yarıldı.

— Ondan yəni elə qorxursan?

— Yox əşşi. Qorxub eləmirəm. Sadəcə fikirləşdim ki, yəqin sən nə isə elədin, özün çıxıb getdin, o gəldi bura. Bunu isə indi mən istəmirdim.

— Niyə?

— Necə niyə? Heç hənanın yeridir? Sənin kimi bir adam göydən gəlib düşüb əlimə, bu yandan o durub gəlsin? — Aslan Leylaya təpədən dırnağa tamaşa eləyib: — Hə, bax, bu başqa məsələ. İndi oldun nur əlanur. Gəl, əyləş, ürəyin istəyən yerdən otur, — dedi və birdən yadına nə düşdüsə, təəssüflə: — Gör necə yadımdan çıxıb? İstəyirsən hamamı yandırım, çim, hə? Çim, rahatlan. Elə yaxşı deyil? — söylədi.

— Yox. Çox sağ ol. — Amma ürəyindən keçirdi ki, yaxşı olardı, çünki neçə vaxtdı çimməmişdi, qaldığı sanatoriyanın hamamı işləmirdi, ümumi hamama da getməkdən xoşlanmırdı: yəni adi insan kimi yaşama imkanlarının get-gedə daralıb sıxıldığı bu günlərdə hamam qayğısı da bir yandan onu və onun kimiləri sıxmağa başlamışdı. İndi birdən-birə Aslanın yadına düşən bu təklif Leylanın ürəyincə olsa da, gözəl və cavan vücudu «su, su» — deyib dilsiz bir fəryad qoparsa da, utancaqlıq hissi ona «hə» söyləməyə icazə vermirdi: necə olsa, o qadın idi və yad, birinci dəfə qonağı olduğu bir kişinin elə ilk təklifi ilə durub çimməsi yaxşı təsir bağışlamazdı — fikrindəydi Leyla. Lakin onu da duyurdu ki, ev sahibi bir az da təkid etsə, bu istək hər şeyi üstələyəcək. Ona görə ağlına gələn bəhanəni dilinə gətirdi:

— Soyuq olar.

— Soyuq-zad olmaz, Leyla xanım. Bax, qaz sobasını yandırmışam. Beş dəqiqəyə otaq olacaq im-isti. Hə, yandırım? Qoy yandırım, Leyla xanım. Yuyun çıx. Sən çimənəcən də mən sənin üçün bir-iki salxım üzüm tapım bağdan. Sovulan vaxtı çoxdan keçib. İndi bu boyda Mərdəkanda mənim bağımdan başqa heç bir bağda bir gilə də üzüm tapa bilməzsən. Üzümün indi şirin-şəkər vaxtıdı, Leyla xanım.

Leyla yumşaldığını bildirən bir təbəssüm göstərdi:

— Yaman dilli-dilavərsən ha. Adamı tez yoldan çıxarırsan. İndi başa düşürəm ki, çənginə keçən qadınlar nə üçün sənin əlindən yaxasını sağ-salamat qurtara bilməyiblər.

— Nə bilim, allah məni də belə yaradıb də. — deyə Aslan, qızın yumşaldığını başa düşüb sevindi: — Mən istəyirəm sənin üçün xoş olsun, bu görüş yadında qalsın. Özünü tərifləmək olmasın, mən zövq əhliyəm — baxıram bu don sənə yaman yaraşır — çox bahalı və yumşaq parçadı, arvad bunu geyəndə həmişə deyirdi ki, özümü quş kimi hiss eləyirəm. Madam paltarını dəyişmisən, çimsən də əla olar, Leyla xanım

— Yaxşı, yandır. Çiməcəyəm. Hamam aşağı mərtəbədədi?

— Yox, elə burada, bu mərtəbədədi, Leyla xanım. Qoy sənin üçün mələfə-zad götürüm, sabun, şampun, ətir-mətir… Hər şey var orda, — deyib bir quş cəldliyi ilə yan otağa keçib qayıtdı, tiftikli dəsmalı onun qolunun üstünə atdı: — Gəl bura.

Leyla onun arxasınca mətbəxin böyrünə gəldi. Aslan içəri girib beş dəqiqə keçməmiş qayıtdı:

— Hə, keç, Leyla xanım. Hər şey hazırdı. Rahat-rahat çim, məndən razı qalarsan, vallah.

Leyla hamamın açıq qapısından içəri boylandı: Hamam tər-təmiz idi, divarlara güllü-bəzəkli kafel vurulmuşdu. Pəncərənin qabağına cürbəcür şampunlar, Leylanın çoxunu birinci dəfə gördüyü və adlarını belə bilmədiyi ətriyyat şüşələri düzülmüşdü. Aslan duşu açdı, su şırıltı ilə axıb vannaya töküləndə Aslan qapıdan çıxıb ədəblə, özünün də təəccüb elədiyi şəkildə:

— Buyurun, xanım, — söylədi və getdi. Aslan ona görə təəccüb eləyirdi ki, bu ona, onun uzun-uzun illər boyu buraya gətirdiyi, yedirib-içizdirib, kef elədiyi, dənizdə də, hamamda da çimizdirib əzizlədiyi, sayını-hesabını belə itirdiyi qadınlara oxşamadığı kimi, o özü də özünə oxşamırdı. Birinci dəfəydi ki, Aslan qadın qonağını hamama salıb çəkilib gedirdi. Qorxusundanmı, həyəcandanmı, çaşqınlıqdanmı Leylaya bir qadın kimi baxa bilmirdi. Yoxsa Aslan xoşlayırdı ki, qadın qonağının hamamda çimməsinə, soyunmasına, geyinməsinə kömək eləsin, üstünə, başına ətirlər səpsin, mələfəyə büküb qucağına alaraq qaça-qaça otağa gətirsin, güzgü qabağında qurulayaraq öpə-öpə, əzizləyə-əzizləyə çarpayının üstünə atsın. Çox xoşlayırdı belə şeyləri Aslan. Və başının tükü sanı qədər də belə günlər yaşamış, belə «xəlvəti», «oğurluq» gəlmiş və ya gətirdiyi qonaqlar yola salmışdı ki, hər biri bir nağıl idi, dastan idi.

Ancaq indi… indi Leyla bəlkə də onun ömründə yeganə qadın idi ki, Aslan tək çimməyinə razı olurdu və ən qəribəsi bu idi ki, suyu şır-şır axan o hamama — içində cavan, əl dəyməmiş bir qadın olduğunu bilə-bilə içəri, yanına girməyə can atmırdı və lap düzü bu idi ki, bu barədə düşünməyə də qorxurdu.

Yarım saat sonra onlar süfrə arxasında əyləşmişdilər. Leylanın bayaq yorğun, solğun və qayğılı görünən sifəti allanmışdı, hərəkətlərində bir dirilik, çeviklik əmələ gəlmişdi. Elə bil gözlərinin işıq seli də çoxalmışdı və o, bayaqkından daha qəşəng, daha cazibəli görünürdü, saçlarını burub-büküb başının ortasında düyünləmişdi. Ağ sinəsinin kiçik bir hissəsi — uzun boğazının aşağısı güllü xalatın açıq yaxasından görünsə də, bu, Aslana heç nə demirdi. Hərəkətlərindəki sıxıntını usta gözləri ilə duyan Aslan, Leylanın doğrudan da təmiz qadın olduğundan, belə şeylərə nəinki adət etmədiyindən, hətta görmədiyindən xəbər verirdi və bu, ev sahibinə nədənsə xüsusi ləzzət eləyirdi.

Yazıq sən demə, möhkəm ac imiş. İştahla yeyirdi. Aslan hiss eləyirdi ki, süfrəsi kasıbdı. Leylaya, daha çox isə onun özünə layiq deyil, ona görə üzrxahlıq edirmiş kimi, üzünü qonağına tutaraq:

— Bağışla ki, süfrəmiz belə kasıbyana oldu. Mən bilsəydim, ertədən yaxşı bir məclis təşkil elətdirərdim, — söylədi.

— Yox, yox, narahat olmağına dəyməz. Maşallah, hər şey var.

— İstəyirsən zəng eləyim yarımca saata hər şey gətirsinlər, hə?

— Hara zəng eləyəcəksən?

— Restorana.

— Pəhləvana?

— Baho, — Aslan ağzındakı tikəni diri-diri uddu. — Onun da adını bilirsən?

— İndicə ürəyində adını çəkdin.

— Hə, düzdü. Doğrudan, istəyirsən zəng eləyim?

— Yox, lazım deyil. Hər şey var.

— Düzü, mənim yadıma indi düşdü. Özümü elə itirmişəm ki, baş-ayaq vururam. Həm də istəmirəm bu gecə kimsə söhbətimizə mane olsun. Sabah zəng çalaram, gələr, nə lazımsa gətirər.

Televizor asta-asta nədənsə danışırdı. Hər şey xoşuna gəlmişdi, ürəyincə idi Leylanın. Cah-cəlal da, səliqə-sahman da, Aslanın zirəkliyi, dilli-ağızlı olması da Leylanın illərdən, aylardan bəri ürəyində, vücudunda yığılıb qalmış yorğunluğa, gərginliyə bir sığal çəkirdi. Çimməyi isə onu tamam başqa bir aləmə çəkib aparmışdı, təsadüfən qarşısına çıxmış, birinci dəfə gördüyü, lakin naməlumluqlar içində çalıxıb-çabalayan bu adama qarşı elə ilk anlardaca qaibanə bir duyğunun təsiri altında yaranan marağın dalınca bura, bu əfsanəvi bağa gəldiyinə zərrəcə peşiman deyildi Leyla. Onun fikrincə, Aslan elə bir burulğanın fırtınalı oyununa düşmüşdü ki, gec-tez məhv olacaqdı, onsuz da yaranmışların hamısı ölümə — o dəhşətli ayrılığa məhkumdu, buna şübhə yoxdu heç kəsdə. Ancaq bir var yaşayasan, rahat, arın-arxayın bir ömür sürəsən və vaxtın gəlib çatanda, günlərin birində də gözünü yumub dünyanı dəyişəsən. Bir də var əzab çəkə-çəkə yaşayasan, şübhələr, qaranlıq, müəmmalı suallar əlində çırpınasan, həqiqəti axtarasan, gör-

mək, tapmaq istəyəsən, ancaq bacarmayasan, əlindən gəlməyə və çarəsizliyini, acizliyini dərk eləyib dizini qucaqlayıb oturasan, ürək isə yana, qovrula, külə dönə və bu nigarançılıqlar içində də ölüb gedəsən. Yaşamağın ən əzablısı budu və belə adamlar görəndə həmişə Leylanın öz dərdləri yadından çıxır, onların yanından saymazyana keçib gedə bilmirdi. Qabaqlar belə hallarda ancaq yazığı gəlməklə kifayətlənirdi, çünki onda özü də aciz idi, əlindən demək olar ki, heç nə gəlmirdi. Lakin o unudulmaz, o müdhiş gündən-qanlı iyirmi yanvar gecəsindən sonra, özündə özünün də nə demək olduğunu tam mənasıyla dərk eləyə bilmədiyi o sehrli qüvvəni və qüdrəti duyandan sonra, belə adamlara azdan-çoxdan məsləhətlər verməklə, xoş söz deməklə dərdlərini azca da olsa yüngülləşdirməyə çalışır və bundan hədsiz bir xoşbəxtlik hiss eləyirdi. İndiyəcən rast gəldiyi adamlar adi adamlar olmuşdu, qayğıları itik-filan olan adamlar… Ancaq… Aslan… Yox, o, başqa adam idi, tamam başqa adam idi: Aslan Leylanı möcüzə sayırdı, lakin onun özü Leyla üçün az möcüzə deyildi: əgər bugünkü çalxalanan dənizi xatırladan cəmiyyətin sosioloji-psixoloji vəziyyətini, bu hala gəlib düşməyimizin səbəblərini və səbəbkarlarını öyrənən bir institut yaradılsaydı (təəssüf ki, bizdə belə şeylərə fikir verən yoxdu, çünki sərf eləmir), onda məhz Aslan kimi adamları nümunə olaraq götürüb öyrənmək, tədqiq etmək lazım gələrdi, çünki onların həyatı, keçdikləri yol, düşüncələri ağılla, təmkinlə, qərəzdən uzaq, siyasətdən uzaq halda təhlil edilsə, ümumiləşdirilsə çox mətləblər aydınlaşar. Bunlar, bax, vəzifə stolları arxasında, rəhbər kreslolarında uzun illər əyləşmiş, partiya bileti arxasında gizlənmiş, zahirdə özlərini imam cildində göstərmiş, batinən isə canavar təbiətli, ancaq özlərini düşünən, kabinetlərini Vətən, ailələrini və qohum-əqrabalarını milləti hesab eləyən adamlar olan bu qəbil şəxslərin çoxu (istər böyüyü — istər isə kiçikləri olsun — fərqi yox) bir-birinə oxşayırlar: elə xüsusi diqqətlə seçiblər, axtarıblar, tapıblar, gətiriblər, qoyublar bu millətin başına. Bax, indi qabağında əyləşib fikirli-fikirli çörək yeyən, xəyalı dağda-aranda dolaşan bu Aslan bəy onlardan

biridi — indi fağır-fağır oturmağına baxma. Oğru-rüşvətxor deyirsən, oğrudu, rüşvətxordu, qeyrətsiz deyirsən qeyrətsizdi, satqın deyirsən — satqındı, arvadbaz deyirsən — arvadbazdı və sair və ilaxır. Qul da deyirsən — quldu da.

Leyla xanım — Aslanın hələ yaxşı tanımadığı bu bədbəxt qız, ona baxa-baxa hardasa düşünürdü ki, onun və minlərlə onun kimilərin bu hala düşməsində, günahsız adamların yerlərindən-yurdlarından didərgin salınmasında, o yanda, Qarabağda qanların axıdılmasında, on doqquzundan iyirmisinə keçən yanvar gecəsində sinəmizə dağ çəkilməsində azmı-çoxmu dərəcədə bax bu Aslanın da, neçə-neçə onun kimisi ilə bərabər günahı var və əli qanlı, vicdanı ləkəlidi. Belələrini, lap ondan böyüklərini, lap BİRİNCİləri çox axtarmışdı Leyla. Ancaq onlar ələ düşənmi idilər? Qəribə gəlmişdi ona həmişə: niyə bu xalqın rəhbərləri, böyükləri öz adamlarından, doğma xalqından qaçırlar? Niyə onları xüsusi adamlar və dəstələr qoruyurlar? Kimdən və nəyə görə? Demək, arada divar var və bu divar Çin divarından, Berlin divarından da ucadı. Fərqi isə budu ki, bu divar daşdan deyil, dəmirdən deyil və adi gözlə də görünmür. Bu deyilmi bu şəhəri, bu məmləkəti belə tələtümə gətirən?

Bir sözlə, Leyla bu gün son dərəcə maraqlı bir roman tapmışdı, onu oxumaq, saf-çürük eləmək, çox mətləbləri başa salmaq imkanı düşmüşdü əlinə. Aslan bu ağıllı, sərt, bir az da qəribə romanın həm müəlliflərindən biriydi, həm də iştirakçısıydı, bəzi şeylərin qurulub-qoşulmasında əli vardı, çox günahlı işlər görmüşdü. Bəli, o da çox eləmişdi, amma Allahın iradəsiylə ona da çox eləmişdilər və indi, o, öz əməllərinin odunda yanıb qovrulurdu. Heç bilmirdi kimdi onu yandıranlar: bircə onu bilirdi ki, yanır, yaman yanır. Leylanın indi hər şeydən çox, bircə təsəllisi vardı: evlər uçuranın, zülümlər eləyənlərin, xəyanətlər eləyənlərin, öz xalqını başqasının gülləsinə-süngüsünə tuş edənlərdən birinin əzablarına, müsibətlərinə şahiddi və ürəyini boşaltmaq üçün məqam tapılıb. Yoxsa bu dərdləri ürəyində gəzdirməkdən, içində çəkməkdən bezmişdi, yorulmuşdu: indi onun Aslanı və onun simasında ondan böyükləri də, kiçik-

ləri də divara söykəyib «güllələmək», «dar ağacından» asmaq, ittiham eləmək imkanı vardı və buna çox sevinirdi. Xəyanətkarların, satqınların, gözü kölgəliolərin həmişə qorxaq olduqlarını çox yaxşı bilən Leyla, qadın olsa da, tək-tənha adam belə öldürməyə hazır və qadir olan Aslandan bu xəlvət bağ yerində də qorxmurdu, çəkinmirdi: bilirdi, hiss eləyirdi ki, Aslan ondan bərk yapışıb, özünü düşündürən, içini çürüdən suallara cavab almaq istəyi bu saat hər şeydən güclüdü onda və bunun üçün də Leylaya pislik eləmək fikrinə düşə bilməz Aslan. O isə Aslanı əgər istəsə, alçalda bilər, təhqir edə bilər. Belə fikri yox idi ancaq. Sadəcə belə adamların zəlilliyini, dirigözlü öldüyünü öz gözləri ilə görmək, təskinlik tapmaq istəyirdi. Bəli, Aslan Leyla üçün son dərəcə maraqlı bir roman idi və onu oxumağa o qədər də tələsmirdi.

Otaq artıq isinmişdi, hər şeydə bir rahatlıq, bir şairanəlik duyulmaqdaydı. Qaz sobası asta-asta guruldayırdı və bu səs göylərdə uçan təyyarə uğultusunu xatırladırdı. Çörək Aslanın boğazından çətinliklə keçirdi: nigaran idi — bu qadın ona daha nələr deyəcəkdi, nələrin üstünü açacaqdı? Aslan öz əməllərinin faş olacağından o qədər də çəkinmirdi, çünki özünün elədiklərinin hamısı məlum idi. Əsas məsələ ona edilənlər idi ki, Aslan bunları öyrənmək istəyirdi. Həmişə süfrə başında bir-iki qədəh içməyə adət eləmiş Aslan, tez-tez beş ulduz konyak şüşəsinə baxıb udqunurdu. Deməyə də cəsarəti çatmırdı. Bunu Leyla aşkar hiss eləyirdi, ancaq ürəyindən keçirdikləri kimi, bunu üzə vurmurdu, müsahibinin səbəbini yoxlayırdı. Axırı kişi dözmədi:

— Leyla xanım, bu qırmızıgöz bayaqdan bizim intizarımızı çəkir axı.

— Mənim intizarımı çəkmir. İçmək istəyirsən, iç. Görürəm, tikən boğazından ötmür — dedi və baxışları ilə şüşəyə işarə elədi. — Öyrəşmisən, yediyin canına sınmaz içməsən.

Aslanın qırışığı açıldı, əl atıb fövrən şüşəni qapdı və ağzını aça-aça: «Mənim yemək-içmək rejimimi də bilir, vay dədə. Allah eləməsin adamın belə arvadı olsun. Gərək aydan arı, su-

dan duru olasan, dilinə yalan gətirməyəsən, işə oxley kimi dümdüz gedib dümdüz qayıdasan» — deyə çaşıb düşündü.

— Əlbəttə.

— Nə əlbəttə? — deyə Aslan heç nə başa düşməyib soruşdu və dərhal da onun bircə sözünün mənasını anlayıb əlavə elədi: — Sən allah, düz demirəm?

— Düz deyirsən, Aslan. Çox şadam ki, sən də mənim ürəyimi yavaş-yavaş oxumağa başlayırsan. Bu çox yaxşıdı.

Aslan stolun üstəki qədəhlərə konyak süzüb dərindən ah çəkdi:

— Kaş səndə olan o qabiliyyətin çox demirəm, onda biri məndə olaydı, Leyla xanım. Dünyada dərdim olmazdı. Məni heç kəs aldada bilməzdi, yalan danışa bilməzdi. Dostlarımın harda, necə xəyanət elədiyini o dəqiqə bilərdim, düşmənlərimin mənə necə tor qurduqlarından xəbərdar olardım, sirrlərini öyrənərdim, heç qoymazdım göz açalar.

— Allah dəvəyə ona görə qanad vermir də. Bir də allah dağına baxıb qar verir — deyiblər atalarımız. — Leyla ikinci dəfə qədəhə baxışları ilə işarə elədi: — Bəs bunu kimin üçün süzmüsən?

— Sənin üçün, xanım.

— Mən dedim ki, içən deyiləm.

— Bəlkə… bir az içəsən? Yaxşı konyakdı, fransız konyakıdı.

— Yox.

Aslan bir an duruxub Leylanın gözlərinin içinə diqqətlə, hardasa yalvarışa bənzər bir baxışla baxdı və o gözlərdə bir qətiyyət oxuyub:

— Onda icazə ver, bunu sənin kimi nadir bir insanın şərəfinə nuşican eləyim, Leyla xanım. Xoş gəlmisən, bu bağı öz bağın bil, həmişə səni burda görməyimə şad olaram. — söylədi, qədəhini onun qabağına qoyduğu dolu qədəhə yavaşca toxundurub içdi, araq içən bir çoxları kimi, ağzını, dodağını turşutmadan, arxayın bir hərəkətlə, açıq qutudan qırmızı qızılı

«dona» bükülmüş şokaladdan birinin «köynəyini» soyundurub ağzına atdı, ədəblə ikincisini də götürüb Leylaya tərəf uzatdı:
— Heç olmasa bunu ye, Leyla xanım. Bu ki, günah deyil.

— Yəqin bu da fransız şokaladıdı, eləmi?

— Hə, düz tapmısan.

— Maşallah, pis yaşamırsan…

— Niyə də pis yaşamalıyam, Leyla xanım? Nə atam məni bir də əkəndi, nə də anam məni təzədən doğandı. Bir dəfə gəlmişəm bu dünyaya, ikinci dəfə gəlməyəcəyəm. Yoxsa sən deyəcəksən ki, yenidən dünyaya gəlmək imkanı var, hə?

— Var, bəli!

— Sən məni hər şeyə inandıra bilərsən, Leyla xanım, bilirəm, bu qüdrət səndə var: ancaq icazə ver, sənin bu fikrinlə razılaşmayım. Acığına gəlməsin a. Söhbətdi də eləyirik. — deyərək o, öz qədəhinə bir də içki süzdü və: — Yenə sənin sağlığına içirəm, Leyla xanım. — deyib qədəhi başına çəkəndən sonra, bu dəfə məzə götürmədən davam etdi: — Dünyada hər şeyə inandıra bilərsən məni, ancaq tək buna yox.

— İnanmırsan inanma. Mən səni məcbur eləmirəm və buna haqqım da yoxdu. Ancaq sən buna özün öləndən sonra inanacaqsan, Aslan və onda da inandığını etiraf eləmək üçün yanında bir adam tapmayacaqsan. Daha doğrusu, tapacaqsan, ancaq deyə bilməyəcəksən.

— Niyə? Dilim olmayacaq?

— Olacaq. Dilin olacaq. Lakin səni o adamlar eşidib başa düşəcəklər ki, onlar da bu dünyada olanda bu həqiqətə inanmışdılar. Sən onlara deyəcəksən, onlar sənə və sizin bu gecikmiş etirafınızı bu dünyada olanlar eşidə bilməyəcəklər.

— Deməli, mən yox, mənim ruhum qayıdıb gələcək bu dünyaya, ancaq nə adamlarla danışa biləcək, nə də bir şey yeyib içə biləcək, nə kef eyləyəcək, hə? Elə həyat mənim nəyimə lazımdı, Leyla xanım? Bu ona bənzəyir ki, nağdı qoyub, nisyə dalınca düşəsən. Bu isə, məni bağışla, avamlıqdan başqa bir şey deyil.

— …

— Yaxşı, yaxşı, bağışla, sən allah. Görürəm acığına gəldi. Mənim dilimə bu zəhrimar dəyəndə bir az çərənçi oluram. — Şüşənin ağzını qapayıb kənara itələdi: — Qoy sənin üçün bir əla çay dəmləyim. — O ayağa qalxanda Leyla durdu:

— Yox, sən əyləş, qoy çayı mən dəmləyim.

— İstəyirəm sənə özüm qulluq eləyim axı.

— Bayaqdan eləyirsən. Qulluq eləmək qabiliyyətinə isə söz ola bilməz.

Bir azdan armudu stəkanlara tökülmüş pürrəngi çay stolun üstündə buğlanırdı. Qənddanda səliqə ilə doğranmış qənddən savayı, üç-dörd cür də konfet vardı. Leyla ayağa durmuşkən, qabqaşığı, çörəyi-filanı da yığışdırıb Aslanın işarəsilə qamodun üstünə yığmışdı, müşəmbəyə dəsmal çəkmişdi. Təkcə konyak şüşəsi və bir də şokolad qutusundan başqa hər şeyi götürmüşdü. Deyəsən konyak da öz işini görmüşdü: sifəti qızarıb allanan Aslanın qırışığı azca da açılmışdı, hərəkətləri, danışmağı bayaqkına nisbətən xeyli sərbəst idi. Leylanı mətləb üstünə gətirib danışdırmaq istəyirdi, lakin hardan, necə başlamağı heç cür ağlına gətirə bilmirdi. Leyla da bilirdi ki, ürəkdən nifrət elədiyi və eyni zamanda (qəribə deyildimi?) hardasa yazığı gəldiyi bu adamın qəlbi dolurdu, danışmaq, dərdini yüngülləşdirmək üçün bir yaxın, başa düşən, ağrılarına çarə eləyən bir insan axtarır, ancaq tapa bilmir. Leylaya bu da məlum idi ki, elə adamların həyatda can dostu, ürək həmdəmi olmur: bələləri canavara bənzəyirlər, qurd kimi ağız-ağıza yatırlar. Və bu da bir cəzadır ki, heç özlərinin də xəbəri olmadan, Allah-təala onlara verir. Leyla dadlı-təmli çaydan içə-içə belə düşünürkən Aslan daha dözə bilməyib dilə gəldi:

— Görürəm, sən məni, mənim özümdən yaxşı tanıyırsan, Leyla xanım. Demək olar ki, cikimi də bilirsən, bikimi də. Nə qədər pulum var, haralardadı, hətta sürücümün bu axşam qaynanası öləcək… — Aslan birdən yadına düşmüş kimi saata baxdı: — Yəqin indi ölmüş olar, hə, Leyla xanım?

Leyla yenə iri, qonur gözlərini yumub sanki elə o yumulu gözləri ilə harasa baxandan sonra başını «hə» — mənasında tərpətməklə cavab verdi. İki-üç saat idi ki, qorxa-qorxa olsa da, elə bir məqam axtarırdı ki, Leylanın bu sözlərinin də düz olub-olmamasını axırıncı dəfə yoxlasın. O biri — bundan qabaq dediyi sözlərə də inanmışdı: xüsusən pul məsələsində qadının dedikləri tamam doğruydu. Ancaq burda bir ehtimal ola bilərdi və o da Aslanın ürəyinə yol tapmışdı ki, bu işdən hali bir adam ola bilər, ağzından qaçırar hardasa, Leyla da tamamilə təsadüfən eşidə bilər. Lakin bəs bağdakı pul? Bunu ki, onun özündən başqa kimsə bilmirdi, hətta arvadına da deməmişdi. Bu məsələlərdə güman min yerə gedə bilərdi. Ancaq… Mehmanın qaynanasının öləcəyini irəlicədən xəbər vermək… Əgər bu da düz olsa, daha bundan o yanası yoxdu, vallah, yoxdu. Aslan tələsik ayağa qalxıb pəncərənin pərdəsi arxasına qoyulmuş qırmızı telefon aparatını xəttə qoşdu və zəng çaldı. Dəstək qulağındaydı, gözləri Leyla xanımda. Dəstəkdən Mehmanın yox, bir qadının səsini eşidəndə ürəyi düşdü: «Yoxdu evdə. Yəqin bizə gedib, köpək oğlu».

— Ay qızım, zəhmət olmasa Mehmanı çağır telefona. Nə? Bəs hara gedib? — Eşitdiyi cavabdan sarsıldı ki, dili dolaşdı: — Sən… nə… danışırsan, qız? Haçan keçinib? Vay, vay, Allah rəhmət… eləsin. Heç, tanışlarındandı…

Dəstəyi yerinə qoydu, taqətsiz halda divara söykəndi və günahkar uşaq kimi Leylanın üzünə baxdı. Leyla heç nə söyləmədi — özünə qarşı inamsızlıq göstərdiyini üzünə vurmadı, çünki gördü ki, o, bu hərəkətdən utandı. İlk sarsıntılar, heyrət və təəccüb dalğaları keçəndən sonra birdən Aslanın sifətində qəribə və şadlıq duyuldu və o, bu sevincini ifadə eləmək üçünmü, sözlərinin doğru çıxmasına görəmi — ayırd eləyə bilmədi — divardan qopub Leylanın üstünə yeridi, qabağında diz çöküb titrəyən əlini irəli uzadaraq dizinin üzərinə hərəkətsiz qoyulmuş əlini qaldırıb dodaqlarına yaxınlaşdırdı və öpdü:

— Sən peyğəmbərsən, Leyla xanım, vallah peyğəmbərsən — söylədi: hər şeydən aydın görünürdü ki, bu xəbərin düz çıxmasından daha artıq Mehmanın qaynanasının ölməsi Aslanı çox sevindirib. «Qoy hər gün biri ölsün, əzizləri ölsün, başı əbədi özünə qarışsın, heç onun yadına Leyla düşməsin. Köpək oğlu, vicdansız. Hamısından yaxşı olardı ki, o xəyanətkar özü it kimi gəbərib ölsün. Bu, lap əla olardı». — Yox sən peyğəmbərsən, Leyla xanım.

Leyla xanım məmnun halda oturmuşdu, qarşısındakı bu adamcığazın heç bir şeydən xəbəri və heç bir şeydən xəbəri və heç bir şeydə günahı olmayan bir insanın ölümünə belə sevinməsinə baxır, təəssüflə başını yırğılayırdı.

— Əstəğfurullah de, Aslan. Günaha batma. Onsuz da günahın çoxdu.

— Bilirəm günahım çoxdu. O dünyada məni qır qazanında qaynadacaqlar, dərimi soyacaqlar, qoy olsun, qoy bu da bir günah olsun. İslanmışın yağışdan qorxmağı əbəsdi, Leyla xanım. İndi mən günah işlətmirəm, indi mən o gözəgörünməzin yaratdığı bir möcüzə qarşısında öz heyrətimi izhar eləyirəm, allahın qüdrətini və böyüklüyünü təsdiq eləyirəm, Leyla xanım. Mən… mən…

— Yaxşı, yaxşı, həyəcanlanma, keç, otur, özünə gəl, Aslan.

Aslan dikəldi, dizlərini də çırpmadan qayıdıb yerində əyləşdi, əlini üzünə söykəyib mat-mat Leylaya tamaşa elədi. Qadın, heç bir şey olmamış kimi çox sakit idi, hərdən gülümsünməklə kifayətlənir, heç nə demirdi.

Belə azmı keçdi, çoxmu keçdi, nəhayət, Aslan özünə gəlib toxdadı və bayaq nəsə soruşmaq istədiyini xatırlayıb xəbər aldı:

— Hə, onu demək istəyirdim axı… Sən də özün haqqında mənə bir şey deyəcəksən ya… qadağandı?

— Özüm haqqında? Yəni bu elə maraqlandırır səni?

— Əlbəttə, çox. Çox maraqlandırır. Mən bir möcüzə ilə üzbəüz oturum, bilməyim o, kimdi, nəçidi, kosmosdan gəlib, o

dünyadan gəlib? Bilməyim? Mənim yerimə sən olsaydın, heç nə soruşmazdın? Sözsüz ki, soruşardın…

— Elədi, soruşardım.

— Elə isə mənə de görüm, əgər sirr deyilsə, sən kimsən, nəçisən? Mələikəsən ya nəsən?

Leyla bütün bu müddət ərzində ilk dəfə ucadan güldü:

— Mələikəyə bax. İndi mən desəm kiməm, inanmayacaqsan.

— Yox, sən nə danışırsan? Sənə inanmayan kafirdi, Leyla xanım.

Araya cansıxıcı bir sükut çökdü. Yəqin Leyla özü barədə necə, hardan başlamağı götür-qoy eləyirdi və ona bu imkanı vermək üçün Aslan qalxıb televizorun səsini kəsdi, gəlib oturdu. Leyla ciddiləşmişdi, elə bil, bir dəqiqə əvvəl ürəkdən gülən o deyildi. Sivri qaşları çatılmışdı. Sinə dolusu ah çəkib dedi:

— Mən… mən adicə bir qaçqınam, Aslan. Yerindən, yuvasından didərgin salınmış bir qaçqın. Siz, bizim başda oturanlarımız, qələm sahiblərimiz biz yazıqların heç adını da düz tapıb deyə bilmirsiz: biriniz «qaçqın» deyir, biriniz «köçkün» deyir, bir başqası «didərgin» yazır, bir para əclaflar «yeraz» qoyub adımızı.

Bayaqdan Aslanın bu müəmmalı qadının kim ola biləcəyi barədə ürəyinə min fikir gəlmişdi, ancaq təkcə bu yox. Ona görə doğrudan da inanmaq istəməyib pırpız qaşlarını yenə alnının ortasına qaldırdı:

— Sən nə danışırsan, ay Leyla xanım? Sən doğrudan…

— Bəli, mən doğrudan qaçqınam. Qaçqının buynuzu-zadı olmur ki.

— Vay Allah. Sən nə danışırsan, qız?

— Eşitdiyini, yoxsa Mehmanın qaynanasının öləcəyi barədə dediklərimə inanmadığın kimi, buna da inanmaq istəmirsən? Onu zəng elədin, öyrəndin. Bəs bunu hara zəng eləyib öyrənəcəksən, hə? Kimə, hara zəng eləyəcəksən?

— Yox, yox, inanıram, Leyla.

— Bəs sən görmürsən mənim üst-başımı, ayaqqabımı-geyimimi? Məgər mən bu şəhərdə sənin gördüyün, gözəlliyinin, yerişinin, duruşunun tamaşasına durduğun o gözəl-göyçək xanımların hansından əskiyəm ki, bu kökdə, dilənçi günündə, evsiz-eşiksiz, yarı ac, yarı tox, bu gün bir tanışın, sabah bir qohumun evində yaşamağa məcbur olmuşam? Mənim evim yox idi, var-dövlətim yox idi? Torpağım yox idi? Hər şeyim var idi, insan üçün lazım olan hər şeyim var idi. Özüm də xoşbəxt yaşayırdım.

Aslan donub qalmışdı. Nə deyəcəyini, necə deyəcəyini bilmirdi. Əli üzündəcə duruxmuş, donuq, təəccüb həkk olunmuş gözlərini Leylaya zilləmişdi. Qonağının sözləri ona öz dərdlərini unutdurmuş, bayaq beynini azca dumanlandırmış içkinin də təsirini yox eləyib ayıltmışdı. Canına bir soyuqluq gəlmişdi. Qeyri-iradi, təzədən qədəhinə konyak süzdü, sağlıqsız-filansız, qonağından da icazə almamış, demək olar ki, bir nəfəsə başına çəkdi, bir gilə ağ şanı qoparıb məzə elədi:

— Sən haçan gəlmisən, Leyla xanım?

— Elə birinci dalğada. Səksən səkkizin fevralında. Ayaqyalın, başıaçıq. Qarlı dağların üstündən adlayıb gəlmişəm. Qoca və xəstə atam elə aşırımda, meşədəcə gözümün qabağındaca donub öldü. Balaca qardaşımla kişini bir ağacın dibində qoyub gəldik. O boyda kişini çiynimizə alıb gətirəmi bilərdik? Hər kəs öz hayındaydı. Kərbəla müsibəti idi: qoca-qarı o çovğunlu-boranlı yollarda tut kimi tökülüb qaldı, qurda-quşa yem oldu. Nəyi deyim, hansını deyim? Yadıma salanda, gözümün qabağına gətirəndə az qala dəli oluram, yerə-göyə nifrinlər yağdırıram.

— Elə üç nəfər idiz?

— Böyük qardaşımı və… onu bir il əvvəl öldürmüşdülər.

— O kimdi?

— O? O… mənim nişanlım idi. Toyumuza bir gün qalmışdı. Sabah toy olacaqdı. Mağar da qurulmuşdu, heyvanlar da kəsilmişdi, dəvətnamələr də paylanmışdı. Qardaşımla nişanlım səhər tezdən Yerevana getmişdilər — bəzi şeylər almaq üçün.

Axşama qayıtmalı idilər. Ancaq gəlib çıxmadılar. Gecə yarıdan keçənə qədər gözlədik, «yəqin işləri düzəlməyib, sabah tezdən gəlib çıxarlar» — deyə yatdıq. Səhər yuxudan ayılanda isə… gördük ki, ikisinin də başını kəsiblər, uzadıblar mağarın içinə.

— Nə danışırsan?

— Hə. Yanaşı uzatmışdılar, başlarını da yanlarına qoymuşdular.

— Vay. Kim eləmişdi? Bilmədiz?

— Onlar…

— Axı kimdi onlar? Bayaqdan fikir verirəm: demirsən kimdi onlar.

— O qədər nifrət eləyirəm ki, «erməni» sözünü dilimə gətirə bilmirəm. Elə bilirəm ağzımda yanacaq dilim, o sözü desəm. O qədər alçaq, xain, əzazil, mənfur millətdi. Siz, bizim baş bilənlərimiz, rəhbərlərimiz qorxursuz belə deməyə. Gah «yaraqlı» deyirsiz, gah «bandit» deyirsiz. Başınızı yalançı, yanlış ideyalarla elə doldurublar ki, hələ də fikirləşirsiz ki, bir millətin üstündən qara xətt çəkmək olmaz, onların arasında yaxşısı da var və sair. Sizin başınızı elə manqurtlaşdırıblar ki, daha düşünə də bilmirsiz. Çünki görməmisiz onların zülmünü, həyasızlığını, işgəncələrini görməmisiz. Evinizi viran qoymayıblar, uşaqlarınızı diri-diri dəmir turbaların içinə doldurub ağzını qaynaqlamayıblar. Bu millətin yaddaşını — qan yaddaşını da sizin kimi, üzr istəmirəm, sizin kimi biqeyrətlərin əlilə silib yox elətdiriblər: onların beşinci ildə, on səkkizinci ildə elədiklərini də, eşitdiklərinizi də unutdurmusunuz bu millətə. Özünüz də unutdunuz, bu millətə də unutdurdunuz. Halbuki o vaxt bu millətin rəhbərləri də, ziyalıları da deyirdi, yazırdı ki, bu vəhşilikləri, bu qanları, bu haqsızlıqları heç vaxt unutmayacaq bu xalq, hanı bəs?

Üstündən çoxmu keçdi? Bəs niyə unutduz, niyə unutdurduz? Qorxaqsız, heysiyyətsizsiz, biqeyrətsiz və buna görə də bu boyda milləti də qorxaq, heysiyyətsiz, biqeyrət eləmisiz. Çünki qulsuz, başınız bolşeviklərin qoltuğunun altındadır, onlar nə cür çalır, elə də oynayırsız. Qorxursuz «erməni pisdi, əclafdı, sat-

qındı, yaltaqdı, qəddardı» — deməyə, qorxursuz. Vəzifənizdən qorxursuz, partbiletinizdən qorxursuz, itirə bilərsiz. Amma mən qorxmuram, heç kəsdən, heç nədən qorxmuram. Mənə o dağlar boyda bir tribuna ver, çıxım onun arxasından bütün dünyaya car çəkib bu sözləri deyim. Təəssüf, o da mənə məlumdu ki, əgər mənim və mənim kimilərin əlinə o sözləri demək imkanı düşsə, bizi rusdan qabaq, ermənidən qabaq siz arxadan vurarsız, ağzımızı bağlayarsız və ağalarınıza böyük sədaqət göstərməyinizlə fəxr eləyib hələ bir utanmaz-utanmaz mükafat da umarsız. Bəs niyə bu boyda müsibəti görə-görə ağzınıza su alıb danışmırsız, susursuz?

Mən təkcə səni nəzərdə tutmuram, çünki sənin heç haqqın yoxdu o cür danışasan, çünki sənin dilin gödəkdi, gözün də kölgəlidi. Bəs başqaları niyə dinmir, susur, hə? — Leylanın qəşəng, qonur gözləri parıldayırdı, ətrafa elə bil bu dəqiqə qığılcım səpələyəcəkdi, ağzından od tökələcəkdi bu an. Qəhər boğdu, dayanıb susdu, matı-qutu qurumuş halda ona baxan Aslanın alnındakı tər damcılarını görüb çox sərt sözlər dediyinin indi fərqinə vardı, peşman olmuş kimi:

— Məni bağışla, sən Allah, — dedi. — Yaramın gözü qopdu, qan axdı yaramdan, qızışdım, özümü saxlaya bilmədim. Bağışla.

— Eybi yoxdur, xanım, sən haqlısan. Bizim günahımız böyükdü sizin qabağınızda.

— Tək bizim — o faşistlərin, o qəddarların Ermənistandan, öz ata-baba torpaqlarımızdan rəhmsizcəsinə qovub didərgin saldığı bu iki yüz min soydaşımızın qarşısında yox, bütün bu millətin qarşısında, bu başıbəlalı xalqın, hər qarışı qanla sulanmış bu torpağın qarşısında sizin günahınız böyükdür. Bu günahı siz öz qanınızla yuyub qurtara bilməzsiz, inan, çətin.

Acı sözlər idi və Aslanın qətiyyən yadına gəlmirdi ki, özündən aşağı saydığı bir adam indiyəcən ona cəsarət eləyib belə ağır sözlər demiş olsun. Sadəcə, o, buna imkan verməzdi, məsələsini iclasa qoyardı, işdən, hətta partiyadan çıxartdırardı, hətta haqlı olsaydı da belə o adam. Lakin… indi… Əvvələn,

Aslan o Aslan deyildi, vəzifəsi o vəzifə deyildi; ikincisi də Leylaya o nə eləyə bilərdi? Nəyi vardı Leylanın? Nədən məhrum eləmək olardı onu? O biri tərəfdən də, Aslan nə qədər «küt» və «qul» olsa da, bu sinəsi dağlı qadının — daha doğrusu toy görməmiş, arzuları gözündə yanıb-qaralmış bu dilli-dilavər, bu möcüzəli qızın sözlərinin həqiqət olduğunu başa düşürdü. Leylanın ona söylədiyi ittiham dolu sözlərdən bir çoxu — hamısı da olmasa, bir çoxu birbaşa ona da aid idi, bu məsələlərdə azçox onun da barmağı olmuşdu, var idi. Doğrudur, Aslan öz həmkarlarının bir qismindən fərqli olaraq, həmişə, hətta özünə görə, ən yüksək vəzifələrdə olanda da tamam bic bir mövqe tutmağı xoşlardı; işi elə qurub qoşardı ki, həm istəyinə nail olardı, həm də əgər gələcəkdə bir qəmbərqulu çıxardısa, onun üçün də bəri başdan bir siçan yolu qoyardı: «Bu məsələni filankəsin təklifi əsasında həyata keçirmişik. İnanmırsınızsa, protokola baxın — «Ağa durur, ağacdan durur», — deyərdi. Özü demişkən, «ideya onda itinə tök» idi, ancaq həmin o ideyaları o başqalarının başına elə ustalıqla yeridərdi, təlqin eləyərdi ki, həmin adam heç özü də bilmədən onun təşəbbüskarı kimi ortalığa çıxardı və beləliklə, məsuliyyət onun boynunda qalmış olardı.

Əlbəttə, o, ancaq içindən gələcəkdə qəmbərqulu çıxa biləcək məsələləri başqalarına sırıyırdı, tüstüsü düz çıxan işləri isə özü irəli sürür, özü də həll eləyir, «mükafatı»nı, «sağ ol»unu da özü alırdı. O biri ustalığı isə bundan ibarət idi ki, həmişə özündən böyüklərin qabağında mil durardı, yalan-doğru bir sözlərinə etiraz eləməz, səhv də, yanlış da olsa, hətta nəinki başqalarını, onun özünü belə uçuruma aparan təklif, fikir olsa da, əlini sinəsinin üstünə qoyub qul kimi icra edərdi, bəzən onun öz şəxsi fikrini soruşsaydılar da, o, müti bir şəkildə qımışıb: «Mən kiməm ki, öz fikrim də olsun? Mən balaca adamam. Siz düz buyursuz», — deyərdi. Hətta bir zamanlar ÜÇÜNCÜ olanda da belə idi, belə olmuşdu. Deyəsən elə bu cür olduğunu görmüşdü ki, BİRİNCİ, o vəzifəyə ac pişik çiy ətə marıdan kimi göz dikmiş həmkarlarının arasından onu xoşlayıb seçmişdi.

Ona görə BİRİNCİnin adıilə həyata keçirilən hər balaca ya böyük işdə istər-istəməz, az ya çox dərəcədə onun da «xidmətlər»i olurdu. Və görünür, onun hər əməlindən, hər xasiyyətindən xəbərdar olan Leyla, son illərdə bu millətin başına gətirilən bu fəlakətlərdən Aslanın da «payı» olduğunu bilməmiş deyildi, yəqin elə onun üçün də Leyla bu sözləri birbaşa ona, onun gözünün içinə deyirdi. Etiraz eləsinmi? Necə? Axı bu yazıq qadın düz deyirdi. «Qoy desin. Qoy ürəyini boşaltsın. Məhkəmə deyil ki, özümü müdafiə eləyim?» — deyə ürəyindən keçirtdi. Və dərhal qorxusundan susdu, yazıq-yazıq Leylanın gözlərinə baxdı.

— Məhkəmə də olacaq, darıxma. Hər kəs öz əməllərinə cavab verəcək, Aslan. Düşmənin elədiyi pisliyə, qəddarlığa, xəyanətə yenə də birtəhər dözmək olur. Amma sənin özününkü sənə xəyanət eləyəndə, kürəyinə arxadan bıçaq saplayanda çox incidir. Ox, bilmirsən necə incidir. Yaxşı, qismət idimi, taleyimiz idimi, yerimizdən, yurdumuzdan eləmişdilər, gəlmişdik, heç olmasa onda, imkan varkən bizi ora — Qarabağa göndərəydiz, yerləşdirəydiz ermənilərin böyründə. Demirdilər ki, Qarabağda, erməni çoxdu azərbaycanlılardan, ona görə də Ermənistana birləşmək istəyirik? Yerləşdirəydiz bizi ora, onda görüm nə deyəcəkdilər? Onda görərdilər bizim gücümüzü, üzümüzü. Onda Qarabağda bir erməni qalmazdı, hamısı bizim kimi evini-eşiyini, malını-mülkünü quruluca qoyub canını götürüb gedərdi atasının xarabasına. Biz bura, onlar ora. Bu idi yeganə yolu. Ağıllı olsaydız belə eləyərdiz: orda bir azərbaycanlı qalmadığı kimi, burada da bir erməni dığası qalmazdı, inan. Yox, eləmədiz. Ermənin raykomu da, milisi də, prokuroru da durmuşdu başımızın üstündə. «Gedin» — deyirdi hamısı. Niyə? Onlar kommunist deyildi sizin kimi? Onlar da Moskvanın «xalqlar dostuğu, qardaşdı» — deyə çaldığı laylaya qulaq asmamışdı sizin kimi? Onlar sovet adamı deyildi sizin kimi? Yox, onlar hər şeyə qulaq asırdılar, ancaq ermənilikləri̇ndə qalırdılar. Budu sizdən onların ən böyük fərqi, Aslan. Bəli, o cür eləmədiz, bəhanə də gətirdiz ki, qırğın olar. Bilmirəm bizə yazığınız gəlirdi ya onlara? Sonrakı hadisələr göstərdi ki, bizə yox, onlara ya-

zığınız gəlirmiş sizin, guya biz çox qəzəbliymişik, onları uşaqdan-böyüyə qırıb-çatarıqmış. Avtobus gətirdilər sərhəddə, bizi mindirdilər. Dil çıxardıb yalvardıq ki, bizi aparın Qarabağa, camaat arasında söz gəzdi ki, bizi Bakıya gətirmək fikirləri var, onda tökülüşdük avtobuslardan, «getmirik» — dedik. Onda o zaman Mərkəzi Komitədə — satqınlıq, məkr, hiylə, alver yuvası olan o xarabada işləyən — ona da elə nifrət eləyirəm ki, adını da çəkmək istəmirəm — kök, tösmərək, başı dazlaşmış kişi irəli çıxıb bizi dilə tutaraq maşina mindirdi: «Sizi elə Qarabağa aparırıq. Narahat olmayın» — söylədi. Sən demə, burda da aldadırmış bizi o, bunu Bakıya çatanda başa düşdük, onda da gec idi, əlimiz hara çatırdı? İlahi, bizim millətimiz necə avam olub, necə gözübağlı olub, o Mərkəzi Komitə deyilən müzürr aparata müqəddəs bir şey kimi necə inanıb? Biz ömrümüz boyu elə bilmişik ki, orada bizim dərd-sərimizi çəkən təmiz, qeyrətli adamlar, bizim rəhbərlərimiz oturublar, çay-çörək də yemirlər, gecə-gündüz bizi düşünürlər, xalqı düşünürlər.

— O göstərişi Moskvadan vermişdilər, Leyla xanım.

— Bəli, Moskvadan vermişdilər ki, camaatı — o qaçqınları Qarabağa buraxmasınlar. Bəli, Moskvadan sənin BİRİNCİnə demişdilər. O da təcili bir müşavirə çağırıb sizi də toplayıb başa salmışdı ki, necə eləyin. Səsini qaldırmaq, etiraz eləmək, dünyanı köməyə çağırmaq əvəzinə, yenə Moskvanın çaldığı ilə oynamağı üstün tutmuşdu. Bəli, sən demə, siz — xalqın qulu, rəhbəri olmalıykən, yuxarının, Moskvanın qulu, nökəri imişsiniz. Siz ona görə orda otururmuşsuz ki, ona görə BİRİNCİ, İKİNCİ, ÜÇÜNCÜ olurmuşsuz, ola bilirmişsiz ki, ağalarınıza – Moskvada oturan, balaca xalqları qul eləmək siyasəti yeridənlərə «bəli, bəli» deyirdiniz. Hansının ixtiyarı vardı ki, onların dediyindən, göstərdiyi yoldan bir qarış kənara çıxsın. Yox idi elə ixtiyarınız. Eləsəydiniz, oturmazdınız o yumşaq kreslolarda. O böyük BİRİNCİnin sözü yerlərdəki oyuncaq BİRİNCİLƏR üçün qanun idi, sizin BİRİNCİNİZİN də sözü sizin üçün qanun idi. Yoxsa düz demirəm?

— Düz deyirsən, BİRİNCİNİN yanında biz kimik ki, ağız açıb söz deyək?

— Sən deyə bilməzdin bunu, bilirəm. Bəs o birilər? Sizin aranızda heç zaman bir ağıllı kişi olmuyub?

— Ağıllı olan da susub. O birilər də həmçinin. Elə bilirsən onlar məndən təmizdi? O beş nəfərin də hər biri öz dalıyca yeddi-səkkiz nəfər çəkmiş, ortalığa çıxartmışdı. İKİNCİ həmişə olduğu kimi, yenə də Moskvadan gəlmişdi: o, bir qayda olaraq, bizim birincini heç saymırdı, faktiki olaraq hamımızı o idarə eləyirdi. Bizim BİRİNCİ şirma idi, kölgə idi: bunu kim də bilməsə, o özü və biz yaxşı bilirdik.

— Bəli, keçmişdə, inqilabdan əvvəl də belə idi. Və bunlara canişinlər deyirdilər. Əsl xozeyin, əsil ağa, padşah onlar idi. Yəni «xər həmən xər bud, çuləş digər bud».

— Burda… bircə «xər» və bir də «çul» sözünü başa düşdüm, Leyla xanım. Deyəsən sən isə…

— Hə, yəni «eşşək həmən eşşək idi, yalnız çulu başqa idi» — deməkdi bu. Burda yadıma bir lətifə düşdü.

— Hə? Lətifə? De, sən allah. Bilirsən, mən fikir verirəm, biz bayaqdan danışırıq, amma elə şeylərdən danışırıq ki, bunlar indi balaca uşaqlara da aydındı, — deyə Aslan qalxıb çayları təzələdi. Bayaqdan söhbətin səmtini dəyişmək istəyən, lakin buna cəsarət etməyən, hətta «Ay kişi, bu nə avam-avam danışır?» — fikrini ürəyindən belə keçirməyə ehtiyat eləyən ev sahibinin qırışığı açıldı:

— Mən də yaman lətifəbazam, xoşlayıram dadlı-duzlu lətifələri. Əyyami-sabiqdə bir qadın dostum, bağışla də, keçib, onsuz da sən mənim hər sekretimi bilirsən, gizləməyin də mənası yoxdur, hə, bir qadın dostum vardı…

— Daha vardı niyə deyirsən? O qadın elə indi də var, Aslan. İntəhası, aranız bir az sərinləyib…

Aslan ah çəkib ani fikrə getdi:

— Hə, doğrudur, Leyla xanım. Hə, — Çaydan bir qurtum içib Tanrıgülü gözünün qabağına gətirdi, əzablı düşüncələr

içində gülümsündü, onunla bağlı və qəlbini hər şeydən çox incidən o düyünü də Leylanın vasitəsilə nəhayət ki, açacağına arxayın olub sözünə davam etdi: — Hə, o, yaman lətifəbaz idi o vaxt. Hər dəfə görüş istəyəndə əvvəlcə soruşurdu ki, təzə lətifən var? Varsa gəl, yoxsa… Özü də xoruz səsi eşitməmiş lətifə istəyirdi məndən. — Aslan güldü. Mən də canımın dərdindən özümü oda-közə vururdum, dostlara-yoldaşlara zəng eləyirdim, xanımın eşitmədiyi bir-iki lətifə tapıb sevinə-sevinə yanına gedirdim.

— Bilirəm.

— Onu da bilirsən?

— Sənin həyatında indiyə qədər olan qadınların ən gözəli və ən ağıllısı odur, Aslan. Sən bu yaşa gəlmisən, çox qadınlarla oturub-durmusan, çox gözəllərə yalandan-doğrudan bağlanmısan, ancaq heç birini onun qədər sevməmisən və innən belə də çətin ki, bir kimsəni elə bir dəli məhəbbətlə sevəsən.

Aslan daha heç nəyə heyrətlənmirdi: Leyla xanımın birbirinin dalınca onun həyatının, ürəyinin, xatirələrinin ən gizlin, ən məhrəm sirrlərindən, guşələrindən işarələrlə olsa da, danışması, sarsıda-sarsıda onu sanki keyləşdirmişdi.

— Deyəsən lətifən yadından çıxdı, hə?

— Yox. Yadımdan çıxmayıb, Aslan. Mənim yadımdan heç nə çıxmır. Sadəcə o qadını xatırladın, fikrim onun yanına uçdu…

— Hə. Elə mənim də…

— Ancaq… Hələ onu saxlayacağıq sonraya… Sən tələssən də, onun sirlərini bilməyə hər şeydən çox can atsan da, indi o barədə sənə heç nə deməyəcəyəm.

— Niyə axı, Leyla xanım? Mən deməsəm də, sən ürəyimi oxuyub görürsən ki, o mənim həyatım olub, elə indi də bütün varlığım ona bağlıdı. Sən isə…

— Onların hamısını bilirəm, Aslan. Amma istəyirəm sən daha çox əzab çəkəsən, çox, lap çox…

— Axı niyə? Mən sənə nə pislik eləmişəm ki, sən mənim əzab çəkməyimi istəyirsən? Neyləmişəm sənə?

— Mənə heç nə… Heç nə, Aslan. Amma sən heç bir günahı olmayan, əslində heç tanımadığın və sənə zərrəcə belə yamanlığı keçməmiş çox təmiz, ləyaqətli, gözəl bir insana — o sevdiyin qadının ərinə elə dəhşətli əzablar vermisən, onu dirigözlü cəhənnəm odunda yandırmısan ki, yazıq uzun illər necə yaşadığını da bilməyib, ölüb-dirilib. Lakin sənin bundan heç xəbərin də olmayıb — sən öz kefində, damağında olmusan, o bədbəxt isə… Bax, sən məhz buna görə üstündən neçə illər keçəndən sonra özün də belə bir bəlaya düçar oldun ki, — daha doğrusu, allah səni belə bir müsibətə düçar elədi ki, başa düşəsən yanmaq nə deməkdi, dirigözlü ölüb, dirilmək nə deməkdi.

— Demək, Tanrı mənə cəza verir…

— Bəli, nə doğrayarsan aşına, o da çıxar qaşığına, Aslan. Leyla susdu, çaydan bir qurtum içib sınayıcı, yoxlayıcı nəzərlərlə Aslana fikir verdi: o, bilmədən, düşünmədən elədiklərinə peşiman bir uşaq kimi büzüşüb oturmuşdu, titrəyən barmağı ilə müşəmbənin güllü naxışına sığal çəkirdi və bu mənasız hərəkəti niyə elədiyini özü də bilmirdi.

Doğrudan da Tanrıgüllə bağlı o müəmmanı, düyünü heç cür aça bilmirdi; bu, onu ağlagəlməz dərəcədə sarsıtmış, sevdiyini, həyatı, nəfəsi sandığı adamı itirmək üzrə olduğunu dərk edəndə aylarla yorğan-döşəyə düşmüş, saqqal buraxmış, guşənişin olub evdən bayıra çıxmamış, arvadının — Leyla xanımın dəfən-dəfən gətirdiyi ən yaxşı həkimlərin dava-dərmanı belə əlindən tuta bilməmiş və demək olar ki, bu pərişanlıq və dərmansız ağrılar onu ruhən, mənən qocaltmış, yaşına görə taytuşlarının həsəd apara biləcəyi qədər qapqara qalmış saçlarına dən salmış, dünyadan küsdürmüşdü.

Onun yeganə dərdi Tanrıgül idi, ancaq bədbəxtliyindən o da bilərəkdənmi, bilməyərəkdənmi, qəsdənmi, — aydın deyildi ona — bu müddət ərzində Aslanı çox az itirib-axtarmış, bir dəfə xəstə şeflərinə baş çəkməyə gələn əməkdaşlarla bir yerdə ya-

nına gəlmiş, yad bir adam kimi oturub başqaları kimi təsəlli verməklə kifayətlənmiş, Leyla xanım kurortda olarkən tez-tez gəldiyi, saatlarla qalıb əyləndikləri, yeyib-içdikləri bu otağa biganə nəzərlərlə tamaşa eləmiş və axırda hamı kimi «yüngül yastıq» arzulayıb çıxıb getmişdi. Tanrıgül çox məharətlə, ustalıqla özünü burada elə aparmışdı ki, guya bu evdə birinci dəfəydi olurdu, guya bu divan, o stol, o yataq otağı ona heç tanış deyilmiş. İşdə, uzun illər boyu əgər Tanrıgül Aslandan qabaq çıxıb getməli olduğu zaman xudahafizləşmək üçün, heç kəs şübhələnməsin deyə, diliylə: «Sağ olun» deyəndə, uzun kiprikli gözlərini qırpmaqla da, səssiz-səmirsiz: «Sağ ol, əzizim». — söyləmişdisə, indi, o xəstə yatdığı və buna daha çox ehtiyacı olduğu vaxt bunu da ondan əsirgəmişdi. Bu isə Aslanı lap dəli eləmiş, yerinə ilan-qurbağa doldurmuş, yata bilməmiş, özünə ucuz ölüm arzulamışdı. Qısqanclıq, şübhələr zəhər kimi təkcə qanına işləməmiş, ruhuna da daxil olub bütün varlığını gəmirməyə başlamış, yaşamağı ona haram eləmişdi. Sonra iki dəfə də zəng eləmişdi Tanrıgül. Onda Leyla evdə olmadığına görə Aslan onun niyə belə elədiyini soruşub öyrənmək istəmişdi, «Axı sənə nə olub, niyə belə eləyirsən?» — deyə xəbər almışdısa da, Tanrıgül soyuq və quru bir səslə: «Heç nə». — deyə cavab vermiş, eyni soyuq bir ahənglə də tez sağalmağını arzulayıb dəstəyi asmışdı.

İndi Leyla, Tanrıgüllə olan münasibətini də bildiyinə işarə eləyib sonra da onun barəsində hələ danışmayacağını söyləyəndə Aslan eyri-iradi olaraq: «Yox, burada nə isə mühüm bir sirr var. Yoxsa bu hər şeyi bilən Leyla da belə deməzdi». — deyə düşünüb, istər-istəməz onun hökmünə boyun əyərək çarəsiz adamlar kimi köks ötürdü, o Tanrıgüllü aləmdən qopub ayrılmaq üçün, necə haldan-hala düşdüyünü görüb mənalı baxışlarla onu süzən Leylanın nəzərləri altında əzilə-əzilə yenə lətifə məsələsinin üstünə qayıtdı:

— O nə lətifə idi elə, Leyla xanım?

— Heç… Danışmayacağam o lətifəni daha.

— Niyə? Yoxsa… yoxsa xətrinə dəydim, Leyla xanım? Əgər namünasib bir sözlə xətrinə dəydimsə, sən allah, bağışla məni.

— Yox, yox. Heç nəynən xətrimə dəymədin, Aslan. Sadəcə olaraq, sözü vaxtında və məqamında deyəsən gərək. Keçdinmi, keçirtdinmi, onun gözəlliyi, şirinliyi itir. Həm də mən artıq bayaqkı adam deyiləm.

Aslan gözlərini döydü:

— Necə yəni bayaqkı adam deyiləm?

— Yəni əhvali-ruhiyyəm bayaqkı deyil. Bayaq dərdlərim yadıma düşmüşdü, ürəyim göyüm-göyüm göynəyirdi, ona görə bütün dünyanı qatmışdım biri-birinə. O sözlər çoxdan yığılıb qalmışdı ürəyimdə. Sən keçdin əlimə, qəlbimin ağrı-acısını sənin üstünə töküb bir az toxtadım. Mən o sözləri, bizim bugünkü bədbəxtliyimizdə az-çox günahı olan bir kimsəyə deməliydim — sən keçdin girimə. Sən də o sözləri haçansa kimdənsə eşitməliydin — kimsə bu sözləri sənə deməliydi. Yoxsa elə bilərdin — necə ki, sənin o biri böyük-böyük yoldaşların belə başa düşür ki, hamı avamdı, heç kəsin sizin əməllərinizdən xəbəri yoxdu, dünya avamlar dünyasıdı, korlar-karlar dünyasıdı. Dərdlərimi — tək öz dərdimi yox, bu millətin dərdlərini sənə dedim, azcana sakitləşdim. Dərd adamı çürütdüyü kimi, milləti də çürüdür, Aslan.

— Elədi. Bunu kim də bilməsə, mən bədbəxt yaxşı bilirəm, Leyla xanım, Yaxşı, bəs indi kiçik qardaşın sənin yanında deyil?

— Yox. Getdi.

— Hara?

— Qarabağa. Nə qədər elədim, saxlaya bilmədim. Könüllü getdi. Uşaq dözmürdü, gecə-gündüz ağlayırdı. Gördüm dəli olacaq, dedim get, qardaş.

— Qeyrətli oğlanmış sənin qardaşın. — Aslan «qeyrət» sözünü dilinə gətirdiyinə dərhal peşiman oldu, çünki o bilirdi ki, bu sözü eşidən kimi, Leyla xanım yenə nə isə tikanlı-tikanlı

sözlər deyəcək: ona görə heç imkan verməyib əlavə elədi: — Sağ-salamat qayıdıb gəlsin.

Leyla xanım Aslanın tökdüyü çayı içməyə başlayanda araya dərin bir sükut çökdü və Aslan bir müddət nə edəcəyini, nə deyəcəyini bilməyən uşaq kimi o yan-bu yana döyükdü. Ağlına gələn fikirdən sevindi: onunla tanış, həmsöhbət, yol yoldaşı olan vaxtdan bəri hey soruşmaq istədiyi, ancaq araya bu və ya başqa bir söz düşdüyündən, Leylanın gözlənilməz «zərbələrindən» çaş-baş qaldığından unutduğu sözün nəhayət, məqamının yetişdiyini görüb xəbər aldı:

— Sənin sənətin nədi, Leyla xanım? Əgər sirr deyilsə…

— Heç nə… — Leyla qaşlarını çatıb diqqətlə Aslana baxdı.

— Necə yəni heç nə?

— Sadəcə, onuncunu qurtarmışam.

— Nəə?

— Bəli.

— Bəs niyə oxumamısan? Özün istəməmisən, ya…?

— Özüm istəmişəm, bilirsən necə istəmişəm? Bunu bir mən bilirəm, bir də o göydəki Allah. Amma qoymadılar.

— Kim qoymadı? Atan-anan?

— Yox, onlar istəyirdilər. Arzuları məni oxumuş görmək idi. Ancaq qismət olmadı.

— Niyə?

— Düz altı il Bakıya gəlib getdim. Ancaq qəbul eləmədilər. «Balın çatmır» — dedilər. Yəqin deyəcəksən, savadsızın, malbaşın biri olmusan, ona görə girə bilməmisən. Yox. Elə deyildi. Mən əlaçıydım orta məktəbdə. Özü də yalançısından yox. Sadəcə mənim pulum yox idi, atam dalımca gələ bilmirdi. Mənim hazırladığım uşaqlar, üçə güclə cavab verə bilənlər gözümün qabağında daxil olurdular, mən qalırdım kənarda. Onlar qəbul kağızını alıb sevinə-sevinə evə dönəndə, mən ağlaya-ağlaya qayıdırdım.

— Axı niyə belə olurdu?

— Guya bilmirsən? Onların pulu vardı, mənimsə yox idi. Molla Nəsrəddinin bir lətifəsi yadıma düşdü. Deyirlər, bir gün Molla qonşusu ilə nəyinsə üstündə dava eləyir. Qonşu varlı-hallı imiş. İkisi də Qazinin yanına şikayətə getməli olur. Varlı qonşu gedəndə dilinin altına bir qızıl onluq qoyur. Molla da həyətindəki aman-zaman qazı vurur əbasının altına. Varlı şikayətini eləyəndə dilini elə hərləyir ki, Qazi ağzındakı qızıl onluğu görür. Molla da danışanda qoltuğunun altındakı qazı sıxır, biçarə qaz canının ağrısından boğazını irəli uzadıb qaqqıldayır. Qazi hər ikisini dinləyib işi varlının xeyrinə kəsir, bu zaman Molla haqsızlığa dözməyib qara-qışqırıq salır. Qazi əlini qaldırıb deyir: «Ay rəhmətliyin oğlu, görmürsən kişi ağzında qızıl kimi söz danışır? Sən də qaz kimi boğazını nə uzadıb qırıldayırsan?»

Aslan bu lətifəni haçansa, kimdənsə eşitmişdi və onun üçün bunda heç bir yeni şey yox idi: amma buna baxmayaraq, Leylanın xətrinə dəyməsin deyə yalandan qımışdı:

— Başa düşdüm.

— Bəli, onlar ağızlarında qızıl kimi söz danışırdılar, mən də qaz kimi boğazımı uzadırdım. Professor Əlyar Səfərli — bizim məşhur ədəbiyyatşünasımız axırıncı il məni görəndə dedi: «Ay qız, mən sənə «Beş» qiymət yazmaqdan yoruldum, sən bura gəlib-getməkdən yorulmadın?»

—… Təəssüf.

— Nə təəssüf? Guya siz — bax, o yuxarıda oturanlar — Leyla xanım əlini başından yuxarı qaldırdı. — bunu, bu zülmü, bu haqsızlığı, rüşvətin hər şeyi yuyub apardığını görmürdüz? Xəbəriniz yox idi? Sizin hansınızın — mən, əlbəttə, səni demirəm, bilirəm sənin övladın yoxdu və sən bunu özünə böyük dərd eləmisən, amma nahaq. Çünki sənin oğlun var. Hə, qurcuxma, həyəcanlanma.

— Sən nə danışırsan, Leyla? — deyə Aslan, «xanım» sözünü də unudub demək olar ki, qışqırıb yerindən sıçradı: — Ay sənə qurban olum, sən nə danışırsan? Sən məni dəli eləyəcəksən, sən mənim ürəyimi partladacaqsan, vallah.

Leyla rəngi ağarmış, az qala bütün vücudu titrəyən, qalın, ətli dodaqları səyriyib daha söz tapmayan Aslana altdan yuxarı baxdı, çox soyuqqanlılıqla, adi bir şeydən danışırmış kimi, sakit bir ahənglə:

— Özünü ələ al, Aslan. — söylədi. — Bu məsələ üçün, yəni sənin oğlunun olduğunu eşidib bunca sevinmə. Sadəcə bil ki, oğlun var, vəssalam. Sadəcə, bil ki, sən sonsuz deyilsən, vəssalam.

— Axı bu mənim üçün…

— O oğlunun olub-olmamasının sənə elə bir isti-soyuğu yoxdur, Aslan. Hələlik bu qədər bilməyin kifayətdi ki, sənin oğlun var. Yaşayarsan, inşallah, görərsən öz oğlunu və yalnız görəndən sonra bilərsən ki, sənin üçün onun olmağı ilə olmamağı arasında elə bir fərq yoxdur. Hə, indi keç otur.

Aslan əl atıb cibindən dəsmal çıxartdı, alnının, üzünün tərini sildi, siqaret qutusunu stolun üstündən götürəndə gözü konyak şüşəsinə sataşdı, siqareti yerə qoyub qədəhini doldurdu və birnəfəsə başına çəkib papiros yandırdı və gəlib yerində əyləşdi.

— Doğrudan adam lap dəli ola bilər, Leyla xanım. Həyat necə də qəribə və necə də mürəkkəbdir. Dünyanın ən ağıllı, ən şüurlu varlığı olan insan…

— Heyvan — deyə Leyla onun sözünə düzəliş verdi. — Ən ağıllı və ən şüurlu heyvan olan insan de, Aslan.

— Bununla yaranmışların ən şərəflisi hesab olunan insanı təhqir etmirikmi, Leyla xanım?

— Əsla. Hələ insanın kamil olmağına çox var.

— Bəs onda niyə belə deyirlər?

— Kim deyir onu? İnsan özü deyir bunu özü haqqında. O insan ki, tərifdən sarı sinov gedir, özü haqqında, öz ucalığı və əlçatmazlığı barədə mühakimələr yürüdür, kəlamlar deyir və özünün başının ulduzlarda olduğu halda, ayaqlarının çirkablar içində olduğunu görmür, görmək istəmir, yaxud özünü görməməzliyə vurur. Uzağa niyə gedirsən? Elə sadəcə özünə bax, öz

ürəyinə, vicdanına bir kənar adam gözüylə tamaşa elə, onda görərsən ki, insan nədir? Hələ bunu da nəzərə al ki, sən oxumuşsan, sən ziyalı hesab olunursan, nə bilim nə. Ya oxu o kitabları, o filmlərə tamaşa elə, gör insan insanın başına nə oyunlar açır, necə bir-birinin başını kəsir, qanını içir. Bunu insan adlanan o şüurlu məxluq eləyir, Aslan. Bunları heyvan eləmir, yox, heyvan eləmir.

— Sən insanlardan deyəsən tamam əlini üzmüsən, Leyla xanım.

— Yox, sən məni düzgün başa düş. Mən insanlardan tamam əl üzməmişəm. Ancaq incimişəm insanlardan. Deyəcəksən, dünyada yaxşı insanlar da az deyil.

— Bəli.

— Ancaq insan adını daşıyan hər kəs gərək yaxşı olsun, Aslan. Əgər sən insansansa, sənin pis olmağa haqqın yoxdu.

— Bu, mümkün olan şeydirmi? Onda həyat mənasız olmazdımı?

— Yox, onda həyat daha gözəl olardı, inandırıram səni. Qat-qat gözəl olardı.

— Nə bilim, vallah, — Aslan bu qəliz, özünün də o qədər başı çıxmayan bu fəlsəfi söhbətdən qaçıb yaxa qurtarmağın yeganə çarəsini Leylaya bayaqkı söhbətini xatırlatmaqda gördü və sözü dəyişmək üçün dedi: — Sən nə isə deyirdin bayaq… Leyla gözlərini qıyıb xatırlamağa çalışdı və yadına salıb:

— Hə, mənim oxumağımdan danışırdıq. — söylədi. — Sözümün canı o idi ki, siz, orada, yuxarıda oturanlar, utanmadan, qızarmadan bizə «yoldaş» deyirdiz, «bərabərik» deyirdiz, ancaq, bir insafnan fikirləş, siz bizim yoldaşımız idiniz, bizimlə bərabər idiniz? Yox. Sizin mağazanız ayrı, ərzağınız ayrı, hətta qəbristanlığınız da ayrıydı. Onların hansı birinin uşağı, mənim kimi altı il ali məktəb qapısına gəlib, ancaq əli ətəyindən uzun qayıdıb geri? Hansının? Orta məktəbi yaman-yaxşı qurtaran kimi ya özünün, ya valideyninin istədiyi, arzuladığı instituta, fakültəyə girməyib, çöldə qalıb, onu aparıb zavodda, fabrikdə,

mətbəədə staj yığsın deyə işə düzəldiblər? Hə? Heç birini. Bu boyda Bakını ələk-vələk eləyəsiz, özü də otuz il müddətinə orta məktəbi bitirmiş uşaqları axtarıb tapasız, siyahısını tutasız, bircə nəfər də vəzifəli «papa», «mama» uşağı tapa bilməzsiz ki, qurtaran ili ali məktəbə qəbul olunmamış olsun. Tapa bilməzsiz, tapsanız, başımı verərəm.

Leyla xanımın yenə dərdi güc gəldiyindən qızışıb danışırdı. Aslan ancaq üzünə baxırdı, səsini eşidirdi, əslində isə, nə dediyini başa düşmürdü. Çünki bir az əvvəl söylədiyi: «sənin oğlun var» — sözləri onu ildırım vurmuş kimi silkələyib sarsıtmışdı, fikirlərini yuvasına ilan girmiş quş balaları kimi pərən-pərən salmışdı, xəyal gözəgörünməz qanadlarının üstünə alıb yenə ötən günlərinə — kefli, damaqlı, qızlı, gəlinli çağlarına aparmışdı, uzaq, hardasa əlçatmaz, daha görünməz, yaşanmaz bir dünyanın illərin uçurub dağıtdığı, viran qoyduğu divarları arasında sərgərdan-sərgərdan dolaşmağa vadar eləmişdi onu. «Oğul. Qız da yox, oğul! Hardadı o? Kimdi? Adı nədi? Bu şəhərdədimi ya başqa şəhərdədi? Aman allah, bu dünyada nələr olurmuş?»

Aslanın daha onun sözlərinə qulaq asmadığını, fikrinin uzaqlarda cövlan elədiyini duyan Leyla xanım, ayağa qalxdı və üzünü yana çevirib çox zərif bir şəkildə gərnəşdi, bayaqdan lap asta ayaqda öz-özünə nəsə danışan televizorun qənşərində dayandı, azca baxıb hələ də yerindən tərpənməyə taqəti olmayan Aslana sarı döndü:

— Bayaqdan heç siqaret çəkmirsən, xeyir ola? — Bu sualı o özü qəsdən verdi, çünki bilirdi ki, siqareti qurtarıb, bir az qabaq yandırıb çəkdiyi axırıncısıydı. Bunu elə belə deyirdi, əylənmək üçün. Həm də bilirdi ki, o, siqaretsizlikdən əziyyət çəkəcək. İstəyirdi kömək eləsin və ən ümdəsi də bu idi ki, yenə onu təəccübləndirsin.

Aslan ayağa durdu,əllərini pijamasının iri yan ciblərinə vurub:

— Siqaretim qurtarıb. Sənə demişdim ki, — söylədikdə Leyla qətiyyətlə:

— Var, — dedi. — Siqaretin var, Aslan.

— Vallah yoxdu.

— Var, bəy. İndi mən sənə siqaret versəm, sən mənə nə verərsən?

Aslanın ətli gözləri parıldadı:

— Nə istəsən verərəm, Leyla xanım. And olsun. Hə, yəqin sumkanda varmış. Düz tapmışam?

—Yox. Sumkamda yoxdu. Mən, yadında saxla, heç vaxt yalan danışmıram və xahiş edirəm, sən də heç vaxt yalan danışma.

— Bilirsən, Leyla xanım, — deyə Aslan yaman yerdə axşamladığını başa düşüb bəri başdan özü üçün siçan yolu qoymaq istədi. — İndi elə zəmanədi ki, yalansız bir gün də ötüşmək olmur. Sən istəməsən də məcbur olub axırı yalan danışmalı olursan. İndi vallah, ata uşağını aldadır, arvad ərini aldadır, ər arvadını… Nə bilim, yəni hamı bir-birini aldada-aldada yaşayır. Əvvəl-əvvəl adam bir az vicdan əzabı çəkir, sonra öyrəşir və bu yalanlara həyatın adi bir parçası kimi baxıb adət eləyir.

— Elə bütün bədbəxtliklərin çoxu da bax bu yalanlardan başlayır. Bir yalan deyirsən, onun doğruluğunu sübuta yetirmək üçün daha bir neçə yalan uydurmalı olursan və bir də görürsən ki, yalanlar girdabında batıb qərq olmusan. Ancaq sən… Heç olmasa mənə yalan danışmamalısan. Bilirsən ki, faydası yoxdu.

— Vallah, yalan demirəm. Bircə gilə də qalmayıb. İnanmırsan, yoxla.

— Yox, mən sənə inanıram, Aslan. Bilirəm siqaretin qurtarıb. Mən bu yalan məsələsini elə-belə dedim. Ancaq… sənin siqaretin var.

— Hardadı axı?

— Bax, elə burda, bu evdə… De görüm nə verərsən sənə siqaret tapım?

— Dedim ki, nə istəsən.

— Özün de. — Aslan bir az duruxdu, elə bil sinifdə müəllim çətin bir sual vermişdi, cavabını tələb eləyirdi, o isə çaşıb qalmışdı. Başını qaşıdı və birdən dedi:

— On min manat verərəm.

— On min manat? — Leyla bu sözləri heyrətlə söyləmədi, elə-belə, adi bir şey eşidirmiş kimi dilinə gətirdi. Aslan öz sözlərinin onu təəccübləndirəcəyini gözləyirdi. Yox, nə təəccüblənmişdi, nə də sevinmişdi Leyla. Bu, onun heç bir əzələsi belə tərpənməyən üzündən, ifadəsi belə dəyişməyən baxışlarından bilinirdi. Əgər Leyla-Aslan belə fikirləşdi – pul qoparmaq niyyəti ilə ona yaxınlaşsaydı və bu siqaret söhbətini buna görə ortalığa atmış olsaydı, on min manat söhbətini eşidən kimi mütləq sevinməli idi. Ancaq o, yalnız qaşlarını azca yuxarı dartaraq:

— Səxavətlisən, bəy — söyləməklə kifayətləndi.

— Aşığı oynamaq üçün yığırlar, Leyla xanım. — Aslan Leylanın bu tərifindən xoşlanıb gülümsündü.

— Ancaq o Bakı milyonerinə çata bilməzsən.

— Hansı Bakı milyonerinə?

— Deyirlər inqilabdan qabaq Bakı milyonerlərinin birinin (adını bilirdim ey, indi yadımdan çıxıb) Fransadan gəlmiş qəşəng, cavan, çox işvəli-qəmzəli bir xanım qonağı varmış. Qış vaxtı, bağda oturub yeyib-içiblər: gecənin bir aləmi, nökər-qaravaş yatandan sonra xanımın könlünə hardansa qəhvə düşür və bu istəyi bəyə bildirir. Soba sönmüşmüş, od-ocaq keçmişmiş. Bayırda da qar, tufan. Milyonçu nəyin bahasına olursa-olsun, bu qəşəng xanımın arzusunu yerinə yetirmək istəyir. Çox düşünmədən qəhvədanı ocağın üstünə qoyur və seyfi açıb oradan çıxartdığı qom-qom əskinasları alışdırıb qəhvə qaynadıb bişənəcən pul yandırır. Milyonmu, milyardmı, bilmirəm, amma yandırır. Qəhvəni piyalələrə süzüb xanımın qabağına qoyur və qış gecəsi, milyonların oduna bişmiş o qəhvəni ləzzətlə içirlər. Xanım milyonçudan çox razı qalıb deyir:

— Mən özümü dünyanın ən xoşbəxt qadını saya bilərəm. Bütün tarix boyu hələ heç bir qadın bu qədər pul oduna-atəşinə qaynadılıb bişirilmiş qəhvə içmək səadətinə nail olmayıb. Dünyanın ən zəngin padşahları belə bu cürəti eləməmişlər və yəqin, bundan sonra da belə səxavət göstərən ikinci bir kişi dünyaya gəlməz. — Leyla bir an susub Aslana diqqət yetirdi, sonra əlavə elədi: — Bax, belə, Aslan bəy. Dünyada belə kişilər olub.

Aslan Leylanın bu hekayətini maraqla dinləyib özünü də milyonçunun yanına qoymaq istəyi ilə:

— O mənim adamım imiş, — dedi — hal əhli imiş. Bunu ancaq bizim kişilər eləməyə qadirdi, Leyla xanım.

— Hə, düz deyirsən, Aslan. Ancaq bizim kişilər belə axmaq iş tuta bilər. Başqa millətlərdə belə axmaq kişilər tapmaq çətindir.

— Səxavətli olmaq məgər axmaqlıqdır?

— Yox, səxavətli olmaq çox böyük insani bir məziyyətdir. Ancaq yerində və qaydasında. İndi səndən soruşuram: həmin o milyonçu o milyonları, milyardları öz millətindən olsaydı o xanım, ona eləcə qıyardımı? Yox, qıymazdı, vallah, qıymazdı. Bir dilənçiyə, bir əlsiz-ayaqsıza, bir xeyriyyə cəmiyyətinə o pulun mində, milyonda birini qıymazdı o kişi. Düz demirəm?

Aslan söhbətin başqa səmtə yönələcəyini, Leylanın yenə onu divara qısnayacağını hiss eləyib, mübahisə etmək fikrindən daşınaraq zarafatla işin içindən çıxmaq istədi:

— Sən də Leyla xanım, özünü dünyanın — bizim dünyamızın ən xoşbəxt qadını saya bilərsən. Çünki indi bütün yer üzündə sən elə bir qadın tapa bilməzsən ki, bir qutu siqaretə on min manat pul versinlər ona.

Leyla xanım onun bu sözlərinə ucadan güldü:

— Hazırcavabsan ha sən özünə görə.

Siqaretin dəmi gəlmişdi, Aslanın ciyəri yanırdı, Leyla isə bilməyərəkdənmi, qəsdənmi söhbəti uzadırdı. Aslan axırda dözmədi:

— Hanı ey bu siqaret? Ürəyim çəkildi ki.

Leyla dabanı üstə geri hərləndi, iki pəncərənin arasına qoyulmuş kamodun — rəngi şabalıdıydı və hiss olunurdu ki, qədimi şeydi — üstünə yeridi, çönüb maraqla onu izləyən Aslana baxdı və:

— Bax, bu kamodun alt gözündə, lap arxa tərəfdə, dəsmalın altında bir qutu malbora var. Aç, götür. Görürəm, dayana bilmirsən — deyib gözləmədən eyvana çıxdı. Aslan əvvəl yerindən tərpənə bilmədi, dayanıb başını qaşıya-qaşıya yadına salmağa çalışdı ki, əgər doğrudan da burada, illərlə əlini vurmadığı, heç yaxınına belə düşmədiyi bu kamodun içində siqaret olsa, bu da Leyla xanımın bir möcüzəsidi. Bu bir. İkincisi və ən ümdəsi bu idi ki, o özü şəxsən — nəyə desən and içə bilər — bu kamoda siqaret qoymayıb. Niyə də qoymalıydı? Hə, onda ayrı sual çıxır ortalığa. Demək, arvadı qoyub. Nə üçün? Bəlkə ərinin haçansa əlimyandıda siqaretsiz qalacağını düşünüb Leylası? Yox. Belə şeylər onun dəftərində olmayan şeydi. Heç olmasa ona görə ki, Leylanın — onun sevimli arvadının siqaret iyindən zəhləsi gedir, həmişə deyinir və o, Aslan, həmişə siqaretini çıxıb ya balkonda, ya da mətbəxin açıq pəncərəsinin qabağında çəkir. Bu, ev rejimidi onun. Bəs onda? «Ay allah, bu nə işdi mən düşmüşəm? Bu nə müəmmalar aləmidi ki, mən yaşayıram? Hər şey dolaşıb, düyünə düşüb, heç birini də açıb axırına çıxa bilmirəm. Qıçları əsə-əsə kamoda yaxınlaşdı, əyilib siyirməni çəkdi, əlini ilan yuvasına uzadırmış kimi, qorxa-qorxa irəli uzatdı… və ütülü, qatlanmış çay dəsmalının altından siqaret qutusunu çıxartdıqda bədənini soyuq bir gizilti gəzib dolaşdı. Bilmədi neyləsin. Sağ əlindən sol əlinə ötürdü, qutunun o tərəf-bu tərəfinə nəzər saldı. Adicə siqaret idi, həmişə çəkdiyi siqaretdəndi. Gecənin bu vaxtı, ümidi hər yerdən kəsiləndə siqaret tapdığına sevinmək istəyirdi, lakin bu gözlənilməz, amma çox yerinə düşən bu tapıntının altında hərəsi bir zəhərli ilan kimi qıvrılıb yatan ağrılı-acılı suallar onun bu sevincinin üstünə su çiləyib qorxuzur, fərəhlənməyə qoymurdu. O siqaret qutusu üçün on min manatı Leylaya uduzduğu heç gözündə deyildi. Nə

pul idi ki, o? Kişi kimi söz vermişdi, ağzından çıxarmışdı, verəcəkdi. Təki başqa şey olmasın, olmasın, ay allah. Amma yox, burada nə isə sehrli, Aslanın indiyəcən bilmədiyi, ağlına belə gətirmədiyi müəmmalar vardı deyəsən və bunu o, bütün varlığı ilə hiss eləyirdi. Əlinin əsməyi də ondan idi. Çox çətinliklə qutunu açdı, bir gilə papiros yandırıb acgözlüklə sümürdü: içi, ciyərləri bayaqdan bəri «nekatin» — deyə ac uşaq kimi mələyirmiş, sən demə. Dalbadal üç-dörd qüllab vurub azcana sakitləşəndən sonra fikrini cəmləyib hələ də soyuq şüşə kimi əlində saxladığı siqaret qutusuna nəzər saldı, sanki bu baxmaqla ondan nə isə soruşmaq, öyrənmək istəyirdi. Qutu isə qutuydu, dili yox, ağzı yox. Nə deyəcəkdi Aslana?

Bu, son bir neçə saatın içində, başqa şeylər bir yana qalsın, Leylanın Aslana göstərdiyi neçənci möcüzə idi.

Yağış kəsmişdi. Göylər qapqaraydı, bir dənə də ulduz görünmürdü. Yalnız on beş günlük ay boz-bulanıq sularda üzən işıqlı bir gəmi kimi ağır-ağır üzü yuxarı üzürdü. Yerdə, torpaq üstündə xəzri qalxmışdı, yaxınlıqdakı dənizin uğultulu-gurultulu dalğaları hirslə-hikkə ilə başını sahildəki qayalara vurur, qayaların tərpənmədiyini, halına heç təfavüt eləmədiyini görüb sanki qəzəbindən parçalanır, çiliklənir və qəribə, uzaqdan, lap uzaqlardan gələn bir güyültüyə çevrilib eyvanda, əlləri qoynunda dayanaraq qaranlıqda çalxalanan dəniz səmtə baxan Leylanın qulaqlarında səslənirdi. Hava elə təmiz, elə safdı ki, nəfəs aldıqca özünü qov təkin yüngül hiss eləyir və sanki indicə əfsanəvi quşlar kimi qanad gətirib uçacağına, burdan, yerdən, insanlardan uzaqlaşacağına inam aşılayırdı. Sakit Mərdəkan gecəsinin qaranlığı, qonşu bağlardan gələn işıq, eşidilən danışıq, musiqi səsləri, göylərdə ağır ləngərlə süzən ayın hüzn doğuran görkəmi Leylanı buradan, bu şairanə gecənin qucağından qoparıb ora — iki il öncə qoyub gəldiyi öz doğma kəndlərinə yenicə aparmışdı ki, çiyinlərinə nəyinsə astaca toxunduğunu duyub səksəndi, hərəsan geri qanrılanda qarşısında yad bir kişinin dayandığını görərək əvvəlcə qışqırmaq istədi, ancaq bir an sonra özünün harda və kimin yanında olduğunu xatırlayıb toxtadı,

gülümsər bir baxışla ona baxdı: Aslan onun çiyninə pencək salmışdı və o, bunu yalnız indi başa düşüb qəlbində ona bir minnətdarlıq hissi duydu.

— Çimmisən, sənə soyuq olar, Leyla xanım. — dedi Aslan və siqaretini çəkə-çəkə əlavə elədi: — Görürsən nə gözəl gecədi? Ömür uzadan gecədi, Leyla xanım. Dənizin səsini eşidirsən? Bu əsən - xəzridi. Dənizdən əsir. Bizim Abşeronun bir də gicəvarı var.

Söz Leylaya qəribə göründüyü üçün soruşdu:

— Nəyi?

— Gicəvarı.

— Gicəvar-xəzri ilə giləvarın qarışmasından, toqquşmasından, yəni ikisinin də eyni vaxtda əsməsindən əmələ gəlir.

— Hm. Başa düşdüm. Bu torpaq doğrudan da gözəldi, misilsizdi. Dünyanın heç yerində bizim məmləkət kimi könüloxşayan, sərvətli, təkrarolunmaz gözəlliyə malik ikinci bir məmləkət tapmaq olmaz, yoxdur da. Ona görə də başı bəlalıdı torpağımızın. Rəhmətlik atam bir dəfə öz qonaqlarına deyəndə eşitmişəm: deyirdi: bizim bu torpaq, bu məmləkət son dərəcə gözəl bir qadına bənzəyir: onu ələ keçirmək, ona sahib olmaq, onu özününkü etmək istəyənlər çox olub həmişə.

— …

— Çünki çox vaxt yiyəsiz olub. Qeyrətlilərimizin hakimiyyəti olmayıb, hakimlərimizin də qeyrəti. Ona görə də parçalayıblar, satıblar, talan ediblər.

Heç vaxt bir yumruq kimi birləşməmişik: qoymayıblar. Əcnəbilər bir tərəfdən, öz satqınlarımız da o biri tərəfdən. «Haralısan?» — fəlsəfəsi evimizi yıxıb bizim. Ta bir-birimizdən «haralısan?» — deyə soruşmaqda o qədər adətkərdə olmuşuq ki, yerdə o sualı verməyə bir adam tapmayanda göydə uçan yaralı durnadan da soruşmuşuq ki, «Ay yaralı durna, sən haralısan?» Amma o zəhləmgetmişlər heç bir-birindən soruşmurlar ki, sən haralısan…

— Bu gün neçə saatdı sənə qulaq asıram, — deyə Aslan bayaqdan bəri ürəyində dolandırdığı sözü nəhayət, dilinə gətirdi — elə bilirəm bir alimlə söhbət eləyirəm, Leyla xanım. Vallah, üzünə demək olmasın, sən lap filosofa oxşayırsan ey. Hərdən mənə elə gəlir ki, sən zarafatnan deyirsən onuncunu qurtarmışam cəmi-cümlətanı.

— Yox. Mən nə var, onu da demişəm. Sadəcə, mən kitab dəlisiyəm. Yalan olmasın, oxumadığım kitab az-az tapılar. Savad diplomnan deyil ki, diplom bizim zəmanədə ancaq bir tikə çörək üçündü, vəssalam.

— Hayıf, oxusaydın, yaxşı alim olardı səndən.

— Eh, o qədər mənim kimi oxumaq arzusu gözündə qalıb kolxozda pambıqyığan, zavodda fəhlə olan cavanlarımız var ki, mən də onlardan biri.

— O vaxt mənə rast gəlsəydin, mən səni istədiyin ali məktəbə düzəldərdim.

Leyla xanım gözlərini dənizdən çəkib Aslana baxdı və kinayə ilə gülümsünərək:

— Hə, bilirəm, düzəldərdin. Sözdü də deyirsən. Onda sən mühafizəçilər əhatəsində işə gəlib-gedirdin. Sənin ayağın heç şəhərin küçələrinə dəyirdi ki. Sənin qəbuluna düşmək üçün yəqin aylarla sürünmək lazım idi. Bir də sən tanımadığın, bilmədiyin bir kimsəni heç qəbul elətdirərdinmi? — söylədi.

Aslan köks ötürdü:

— Düz sözə nə deyəsən.

— Deyirsən o vaxt mənə rast gəlsəydin… Bilirəm nə təhər düzəldərdin, Kəriməni düzəltdiyin kimi, hə?

Aslan çoxdan olmuş və çoxdan unutduğu o əhvalatı xatırlayıb yerində qurcuxdu, söhbətin bu səmtə hərlənib gəlməyinə nahaq imkan yaratdığına ürəyində peşiman oldu, özünü itirdiyindən, qızın ayrı şey deməsinin qarşısını almaq məqsədilə, tələsik söylədi:

— Mən ondan bir qəpik də almadım, inan.

— Nə alacaqdın ondan? Nəyi vardı ki, nə də alaydın? Pulu yox idi, qızılı yox idi. Ancaq əvəzində onun ən qiymətli mətahını — namusunu aldın əlindən, bəy. Yazıq yenə daxil olsaydı, dərd yarı idi.

— Məni onda üç aylıq Moskvaya ezam elədilər. Başım qarışdı.

— Sonra maraqlanmadın da ki, o biçarə qız necə oldu, başına nələr gəldi.

— Özü də yanıma gəlmədi sonralar.

— Niyə də gəlməliydi ki? O, sənə Allaha inanan kimi pənah gətirmişdi, sığınmışdı. Atası yerində idin sən onun. Mənliyini, heysiyyətini bir vəhşi kimi didib parçaladın, bədbəxt elədin, cibinə də bir az pul qoyub buraxdın taleyin ümidinə. Heç bilirsən o Kərimə indi hardadı, neyləyir?

— Yox. Vallah… — Aslan qızara-qızara yavaşdan söylədi: elə bil müttəhimlər kürsüsündə oturmuşdu. Leylanın gözlərinin içinə dik baxa bilmirdi.

— Şəhərdədi. Kəndə qayıda bilmədi, ailə qura bilmədi. İndi bir qoca arvadın evində kirayənişin yaşayır və demək olar ki, o da qaçqındır: qeydiyyata düşə bilmir, qeydiyyata düşə bilmədiyinə görə heç yerdə işə götürmürlər.

— Vay. Vay.

— Bəli. Yaxşı qanunlar qoymusuz, bəy. Adamı işə götürmürlər ki, qeydiyyatı yoxdur. Qeydiyyata isə götürmürlər ki, işləmir. Yəni bütövü kəsmə, paraya dəymə, ancaq doğra, doyunca ye.

— Bəs o necə dolanır görəsən?

— Necə dolanacaq? Bütün günü şəhərin bu küçələrində bu maşından düşüb o maşına minir, tanımadığı, üzünü bircə dəfə gördüyü, adını belə bilmədiyi adamların bir qarın yemək, bir cib xərcliyi müqabilində şəhvətlərini söndürməklə şikəst və nisgilli ömrünü yaşayır. Sən onu ildə, beş ildə bir dəfə də yadına salmırsan, amma o səni az qala hər gün yad eləyir.

— Doğrudan? — Aslan sevinc içində xəbər alanda, Leyla kinayə ilə gülümsündü:

— Yoxsa elə bilirsən səni çox istədiyindən xatırlayır Kərimə?

— Yox?

— Xeyr. O səni nifrətlə yad eləyir və söyür. Hər təhqir olunanda, hər alçaldılanda. Elə qarğışlar eləyir sənə, Allah, Allah, mən təəccüb eləyirəm ki, sən niyə indiyəcən salamat qalmısan? Niyə o qızın ah-naləsi səni yerlə-yeksan eləməyib indiyəcən? Görünür, tanrının səbri doğrudan da dərya qədərmiş.

Aslan oğurluq üstə tutulmuş uşaq kimi büzüşüb balacalaşdı:

— Nə bilim, vallah. Özü gəldi çıxdı qarşıma. Ölmüş çox da gözəl idi, tamah güc gəldi, keçə bilmədim. Bir iş idi də oldu. Hansı kişinin həyatında belə şeylər olmur?

— Məsələ bundadı ki, bir iş deyil, neçə-neçə belə işlərin olub, bəy. Və onların elə bircəciyinin üstündə səni və sənin kimiləri güllələmək olardı və lazım idi. Ancaq sən və sənə bənzərlərə qanunun əli çatmırdı, çünki qanunları yaradanlar da siz idiz, onları pozanlar da. Sizin — o əlçatmaz yuxarılarda oturanların hamısının da olmasa, mən cəsarətlə deyərdim, böyük əksəriyyətinin əli qanlı, vicdanı ləkəli, gözü kölgəlidi, inan. Mən hərdən, xüsusən bu son illərdə heyrət eləyirəm ki, siz bu millətin üzünə necə baxa bilirsiz, bu torpağın üstündə necə rahat gəzib yaşaya bilirsiz, ilahi? Yəqin sizləri yüz, min, on min, bəlkə də yüz min adamın içindən xüsusi olaraq axtarıb tapıblar, seçiblər, vəzifə başına gətiriblər. Siz…

Aslan daha dözə bilmirdi: Leylanın hər şeyi bilməyi, hələ üstəlik başqalarının gözünün içinə deyilməli sözləri də onun üzünə söyləməsi hövsələsini lap daraltmışdı; istəyirdi Leylanın sözünü kəssin, sərt bir şəkildə desin ki, bəsdi, bəsdi, məni az divara dirə, mən sənin üçün uşaq-zad deyiləm, müttəhim deyiləm, sən də hakim deyilsən. Bəsdi. İçərisində öz daxili qışqırığını eşidirdi, ancaq küt, anlaşılmaz, izah olunmaz bir qorxu bütün iradəsini, cəsarətini əlindən aldığına görə təpər tapıb sə-

sini çıxarammırdı. Yeganə çarəsi buna qaldı ki, söhbəti zarafatla dəyişsin:

— Hər halda o zaman sən mənə rast gəlsəydin, kömək eləyərdim və səninlə Kərimə kimi rəftar eləməzdim, Leyla xanım.

— Niyə ki? — Leyla qımışıb soruşdu və Aslanın qəlbindən keçirdiyini üzünə söylədi: — Mən onun kimi gözəl deyiləm, ona görə, hə?

— Yox, yox. — Aslan tələsik cavab verdi və səhvini malalamağa çalışdı: — Sən ondan qəşəngsən, Leyla xanım. O, sənin əlinə heç su tökməyə də yaramaz, inan.

Aslan gözləyirdi ki, bu xoş sözlər Leylanın canına yayılar, sevindirər. Hər necə olsa, qadındı, qadınların isə tərifdən xoşu gəlməyənini çətin tapmaq mümkündü. Öz təcrübəsindən bilirdi: ən kifir, ən idbar bir qadını da tərifləsən, bunun həqiqət olmadığını əlinin içi kimi bilsə də, inanır, xoşhallanır. Neynəmək olar, təbiət qadını da belə yaradıb.

Ancaq cəmi bir neçə saniyənin içində Aslan başa düşdü ki, Leyla o deyən qadınlardan deyil, çünki onun dediyi xoş sözlərdən nəinki kefi durulmadı, əksinə, bir az da tutuldu, qaşlarını çatıb incimiş halda:

— Məni ələ salmaq lazım deyil, Aslan — söylədi. — Mən özümün nə olduğumu hər kəsdən daha yaxşı bilirəm. Sənin bir bədbəxtliyin də odur ki, həmişə vicdansızcasına yalan danışmısan, Aslan. Yalanla isə dünyanı gəzmək olar, ancaq geri qayıtmaq olmaz.

— Qadın öz gözəlliyini görmür, qiymətləndirə bilmir, Leyla xanım. Qadının gözəlliyini ancaq kişi gözü qiymətləndirə bilər. Hər kişi də yox, mənim kimi görüb-götürmüş, qadın gözəlliyindən başı çıxan kişi.

Aslan pişik kimi arxasını yerə qoymaq istəmədi.

— Bir də ona görə sənə Kərimə kimi baxmazdım ki, sən hər şeyi bilirsən, adamın ürəyini oxuyursan. Əgər elə bir məqsədim olsaydı, sən məni o dəqiqə başa düşüb çox asanlıqla aradan çıxa bilərdin.

— Onda… onda mən belə deyildim, Aslan.

— Hə? Bu qabiliyyət səndə anadangəlmə deyil?

— Yox. — Leylanın baxışları son dərəcə ağır, dəhşətli, ürək göynədən bir hadisəni xatırlamış kimi dumanlandı: elə bil, kimsə onsuz da kədərli olan gözlərinə qəm çilədi. O, köks ötürüb söylədi:

— Ümid eləyirəm, yanvarın on doqquzundan iyirmisinə keçən o dəhşətli gecəni unutmamısan, doxsanıncı ilin yanvarını deyirəm.

Aslan söhbətin axarının yenə dəyişdiyini, onu neçə vaxtdan bəri səksəkədə saxlayan o hadisələrdən və maraqlandığı mətləblərdən uzaqlaşacaqlarını başa düşüb içində bir gərginlik hiss elədi, xırıltılı səslə söylədi:

— O elə gecədi ki, yaddan çıxmaz, Leyla xanım. — Və qorxu ilə müsahibinin gözlərinə baxdı. Qorxmağının səbəbi bu idi ki, yalan deyirdi, çünki o gecə haqqında yalnız danışılanda, radioda, televiziyada söhbət gedəndə, qəzetlərdə yazılanda həmin gecəni xatırlayırdı və mümkün qədər o söhbətlərdən qaçmağa çalışırdı. Digər tərəfdən də əslində o gecəni bütün dəhşətləriylə görməmişdi, nəinki görməmişdi, heç bir güllə səsi də eşitməmişdi. Çünki o gecə Moskvadan gələn qonağı ilə evdə oturmuşdular, yeyib-içmişdilər və Aslan o qədər içmişdi ki, axırda, saat on birə işləyəndə Leyla onu qonağın köməyilə demək olar ki, güclə sürüyüb yataq otağına aparmışdı: o yatan yatmış, bir də o biri gün saat ona işləyəndə oyanmışdı və ən maraqlısı bu idi ki, kefli-kefli durub Saşanı — qonağını öpməyindən sonra heç nəyi yadına sala bilmirdi. Leyla sərxoş-sərxoş nələr dediyini, nə hərəkətlər etdiyini ona danışanda Aslan matmat dayanıb üzünə tamaşa eləyirdi, «heç nə yadıma gəlmir». — deyir və kim bilir, neçənci dəfə bir daha bu qədər içməyəcəyinə söz verirdi.

Leyla xanım onun yanından burulub içəri keçəndə o da arxasınca otağa adladı. Leyla üşümüşdü, üzü bozarmış, əllərinin tükləri biz-biz olmuşdu. Birbaş aşağı ayaqda yanan qaz sobasının yanına keçdi, uzaqdan uçan təyyarə uğultusuna bənzər səs

çıxaran sobanın lap böyründə üşümüş əllərini ocaqda qızdırırmış kimi irəli tutdu. Bunu görən Aslan tez stəkana çay süzdü və gətirib divanın qabağındakı balaca jurnal stolunun üstə qoyaraq qonağını çaya dəvət elədi. Leyla heç bir söz demədən razılıq hissilə gəlib əyləşdi. Aslan güman edirdi ki, daha o söz yadından çıxdı Leylanın, bir də üstünə qayıtmaz o məşum deyilən gecənin. Lakin görünür, bu dəfə də səhv edirmiş Aslan: Leyla yerini rahatlayandan sonra:

— Düz deyirsən, Aslan, yaddan çıxan gecə deyil o gecə. Amma baxır o gecəni kim nəyə görə unuda bilmir və ya unuda bilməyəcək. Biri yaralandığına görə, biri qorxub sarılıq azarına tutulduğu üçün, o biri gördüyü dəhşətlərdən dəli olduğu üçün, bir qeyrisi yetmiş ilin qəflət yuxusundan ayıldığına görə, biri xilaskarımız saydığımız o əlləri də, dişləri də qana batmış cəllad ordunu öz doğma xalqını qanına qəltan eləmək üçün dəvət etdiyinə görə, biri də… — dedi və bura çatanda Aslanın düz gözlərinin içinə diqqətlə nəzər saldı: — biri də çıxıb televizor ekranlarından camaata yalan satıb: «Qoşun şəhərə girməyəcək» — deyərək xalqın başının altına yastıq qoyduğu üçün… unuda bilmir, bəy, o gecəni.

Aslan Leylanın axırıncı, xüsusi vurğu ilə dediyi, eyhamı açıq-aşkar hiss olunan sözlərini eşidəndə damağındakı siqaretinə dərin bir qüllab vurub ağzından buraxdığı tüstü pərdəsinin arxasında gizlənməyə çalışdı, sıxılıb balacalaşdı və nigarançılıq içində qadının üzünə baxıb daha nə deyəcəyini gözlədi. Leyla ağrılı yarasına qəfil toxunulmuş adam kimi qəribə bir səslə inildəyib divanda qurcalandı, çaydan bir qurtum içib sərt bir ədayla:

— O tarixi cinayətdə sənin də əlin qana batıb, bəy — söylədi.

— Mənim? — Aslan bu birbaşa həmlənin qabağında özünü itirsə də, təslim olmaq istəmədi.

— Niyə təəccüb eləyirsən? Bəli, sənin. Və mən yaxşı bilirəm ki, sən öz şəxsi dərdlərindən başqa, bir də məhz buna görə səksəkə içində yaşayırsan, qorxursan ki, indicə gəlib səni də aparacaqlar. Amma qorxma hələ. O faciənin müəlliflərinin,

«qəhrəmanları»nın hələ heç birini aparmayıblar. Nə Moskvada, nə Bakıda. Allah qarğa deyil ki, günahkarın gözünü o dəqiqə oyub ovuclarına töksün. İndi təəssüf ki, hələ elə oğul yoxdu gəlib sizin yaxanızdan tutub haqq divanının məhkəməsinə çəksin. Amma gələcək, o məhkəmə olacaq, bəy. Onda heç kəs, o cümlədən sən də yaxanı kənara çəkə bilməyəcəksən: onda o birilər kimi, sən də cavab verməli olacaqsan. Soruşacaqlar.

— Nə soruşacaqlar? — Çətin imtahana gedən fərsiz şagird, bilən yoldaşından verilə biləcək sualların heç olmasa birinə, ikisinə cavab axtarırmış kimi, çırpındı: — Nə soruşacaqlar məndən?

— Bilmirsən nə soruşacaqlar? Soruşacaqlar ki, cənab Aslan Büləndərli, sən və sənin bir neçə yoldaşın niyə Moskvadan gəlmiş o cəlladla mavi ekran qarşısına çıxıb xalqı aldadaraq deyirdiz ki, ordu şəhərə girməyəcək. Axı siz bilirdiniz ki, qoşun şəhərə girəcək. Hətta saatını da bilirdiniz, Aslan. O əcnəbi idi, qanı qanımızdan, canı canımızdan deyildi; o, yalan danışa bilərdi, aldada bilərdi: onların peşəsi tarix boyu aldatmaq, yalan danışmaq, dildə bir şey deyib, əməldə ayrı şey etmək olub. Bəs siz? Axı siz bu torpağın, bu millətin övladı idiz, siz niyə yalan danışırdız, bəy?

— Bizə dedilər belə deyin, biz də dedik. Biz oyunda kiçik adamlar idik.

— Oyunda iştirak eləyənin böyüyü-kiçiyi olmur, bəy. «Bizə dedilər belə deyin, biz də dedik». — Aslanın azca əvvəl dediyi sözləri o, kinayə ilə eynən təkrar elədi: — Bəs sizin öz vicdanınız, ağlınız, mənliyiniz hardaydı? Bir adamı, iki adamı bəlkə də aldatmaq olar, amma bir xalqı aldatmaq… Mən bilmirəm bunun üçün nə boyda vicdansız olmaq gərəkdi.

Qadın yüngülcə köks ötürüb sözə başladı.

— Biz yerimizdən-yurdumuzdan didərgin düşəndən sonra, mən kiçik qardaşımla Bakının Montin qəsəbəsində, xırda bir həyətdə, uzaq qohumumuz — atamın xalası oğlunun (Dəniz neft mədənlərində işləyirdi, ayda on beş gün dənizdə olurdu, on

beş gün isə istirahət edirdi) ikiotaqlı evində yaşayırdım. Balaca, xudmani bir həyət idi: düz ortalıqda bir tut ağacı vardı, ağacın altında isə bir su kranı çəkilmişdi. Çox dar, kiçik olmağına baxmayaraq, o həyətdə on iki ailə olurdu ki, onların yalnız ikisi azərbaycanlı ailəsi idi: qalanlarının səkkizi erməni, biri rus, o biri isə yəhudiydi. Teymur — qohumumuzun adı beləydi — elə ilk gündən bizi başa salmışdı ki, Ermənistandan köçürülənlərdən olmağımızı heç kəs, xüsusən erməni qonşular bilməsin. Bunun mənasını əvvəlcə başa düşməmişdim, ancaq sonra anladım: kişi ehtiyat edirmiş ki, bir hadisə-filan ola bilər. Biz də — bacı-qardaş — səsimizi də, dərdimizi də içimizə salıb sıxıla-sıxıla onsuz da darısqal olan bu mənzildə birtəhər yaşayırdıq. Bunu sənə demək artıqdı ki, mənim də, qardaşım Sahibin də ürəyi burada, gözümüzün qabağında dik-dik gəzən, mənzillərin yaxşısında yaşayan, çörəyimizi yeyən, havamızı udan, suyumuzu içən və kimsənin «gözün üstə qaşın var» demədiyi bu adamlara — ermənilərə qarşı qəzəblə, kinlə doluydu. Mən o balaca həyətdə hər dəfə bir ermənilə üz-üzə gələndə qanım sıçrayıb beynimə vururdu, istəyirdim yaralanmış pələng kimi üstünə atılıb dişimlə-dırnağımla didim-parçalayım. «Lənət şeytana» — deyib özümü güclə saxlayırdım. Su gətirməyə, şəhərə gəzməyə çıxmaq istəyəndə əvvəlcə pəncərədən baxırdım, onlardan heç kəsin çöldə-bucaqda olmadığını yəqinləşdirəndən sonra evdən çıxırdım — onlarla qabaq-qənşər gəlməyim deyə. Sahib də elə mənim günümdəydi. Əslində o, daha pis vəziyyətdəydi: dözə bilmirdi, uşaq olmağına baxmayaraq, canlı, boy-buxunluydu — qırıb çatardı hamısını bir saatın içində. Gec-tez əlindən bir xəta çıxacağı qorxusu gecə-gündüz məni tərk eləmirdi və elə hey Allaha yalvarırdım ki, bir şey eləməsin bu uşaq, tək heç yana buraxmırdım. Teymura deməmiş, əl altdan başqa bir sığınacaq axtarırdım, ancaq tapa bilmirdim. Sən təsəvvür elə, düşmən hesab elədiyin, görməyə gözün olmayan adamlarla hər gün ən azı üç-dörd dəfə rastlaşmaq necə də əzablı bir şeydi. Bunu sən başa düşməzsən, bəy. Bilirəm, bax, indicə sən ürəyindən keçirtdin ki, səni oradakı ermənilər incidiblər, qardaşını, sevdiyini, atanı

öldürüblər, evini yağmalayıblar, bunların nə günahı var axı? Yox, bəy. Sən və sənin kimilər səhv düşünürlər. İndiyəcən də bizimkilər yanlış fikirləşiblər. Beşinci ildə, on səkkizinci ildə, nə bilim daha sonralar, bizim yurdumuza su calayanlar, torpaqlarımızı qarış-qarış alanlar, günahsız körpələrimizi süngüyə keçirənlər, adamların kürəyinə yanar samovar bağlayanlar kim idilər? Onlar erməni deyildilərmi? Yoxsa yenə deyəcəksən ki, o ermənilərin bu ermənilərə nə dəxli var? Yox, bəy. Var, var. Aradakı uzun tarixi fasilə də onların əməllərinin üstündən xətt çəkib poza, dəyişə bilmir. Bilirsən niyə? Onlar öz uşaqlarına elə bələkdə ikən «Türk sənin düşmənindir, özünü türkdən qoru, ona heç vaxt inanma» — deyə layla çalırlar və o murdar hissi qan yaddaşına çevirirlər. O mərdlik, o ürəyiyumşaqlıq, o insaflılıq ki, bizdə, bizim millətdə var, onlarda yoxdu: uşağında da, cavanında da, qocasında da yoxdu, Aslan. Faşistlər bu qəddarlığı eləməyiblər, inan. İndi Ermənistan deyilən o xarabada — Allahın köməkliyi ilə tez bir zamanda yerlə-yeksan olacaq, baxarsan — öldürüb muzeyə qoymaq üçün belə, bir azərbaycanlı tapa bilməzsən: ucdantutma hamısını sürdülər və mən ilk dəfə onda sarsıldım, özümüzün acizliyimizə, miskinliyimizə, - bu söz nə qədər ağır və acı da olsa, - deyəcəyəm, qeyrətsizliyimizə baxıb yana-yana uşaq kimi hönkürdüm. Sahibsizliyimiz məni yandırdı, külə döndərdi. Qoyun sürüsü kimi qatdılar bizi qabaqlarına, ayaqyalın, başı açıq, varımızı-yoxumuzu götürməyə belə imkan vermədən öz doğma yerlərimizdən qovladılar bizi. Nə səsimizi eşidən oldu, nə fəryadımıza hay verən. Amma burda, şəhərin yaxşı, axar-baxarlı yerlərində, gözəl küçələrində cah-cəlallı evlərdə yaşayan ermənləri görəndə bu ağrım birəon artdı və düşündüm ki, ilahi, niyə biz bu qədər heysiyyətsiz, qeyrətsiz olmuşuq? Çünki başbilənlərimiz heysiyyətsiz olublar.

Nə isə… O həyətdə bir xarrat da yaşayırdı. Adı Qarik idi, familləri Muradyandı. Ailə böyük deyildi: özüydü, arvadıydı, orta məktəbdə oxuyan qızıydı və bir də Slavik adında bir oğluydu. Bu Slavik əsgərlikdən təzə gəlmişdi, hansı zavoddasa işləyirdi. Ucaboy, enlikürək bir oğlan idi. Həyət-bacada az-az

görünərdi — səhər tezdən gedərdi, axşam şər qarışandan sonra qayıdardı. Yalnız bazar günləri ev-eşikdə tapılardı: onda da küçə darvazasının qabağında məhəllə cavanlarını başına yığıb nəsə danışar, onları güldürərdi. Teymurun mənzilinin pəncərəsi küçəyə baxdığından onları çox vaxt elə ordan görür, elə ordan danışıqlarını eşidirdim. O uşaqların xeylisinin adını da öyrənmişdim. Hə, bax, bu Slavikin gözü deyəsən məni tutmuşdu, imkan düşəndə, qabaq-qənşər gələndə mənə çox diqqətlə baxır, nəsə demək istəyir, ancaq mən buna imkan vermirdim. İstirahət günləri evdə olanda gözlərini pəncərəmizdən çəkmirdi. «Ay sən öləsən, dığa köpək oğlu» — deyirdim ürəyimdə. Bizim dilimizi ana dili kimi bilirdi. Danışanda heç deməzdin ki, ermənidi. Mən də, orda, ermənilərin arasında yaşayanda o dili öyrənmişdim, danışığım erməni qızlarının danışığından seçilməzdi. Ancaq burda, həyətdə bir kəslə ermənicə danışmadığımdan heç kim bilmirdi ki, mən o dili başa düşürəm. Axşamçağılar həyətə, yeganə tut ağacının altına, su kranının başına yığışıb qarduqurdu eləyirdilər və bir çox söhbətlərini mən, su götürməyə gələndə, çirkli qab-qaşığı yuyanda eşidirdim və axşam Teymura danışırdım ki, filan-filan kəs köçməyə hazırlaşır, filankəs evini iki yüz minə satıb, bu gün-sabah gedəcək: konteyner gözləyir. Və günlərin birində elə gecəykən, həmin Slavikin ailəsi də harasa köçüb getdi. Bu, səksən doqquzun axırlarında olmuşdu. Hər erməni ailəsi köçüb getdikcə mənim ürəyimdə toy-bayram olurdu: ancaq məni bir şey yamanca yandırırdı — biz evlərimizi, mal-qaramızı, var-dövlətimizi quruluca qoyub gəlmişdik, daha doğrusu, götürməyə imkan da verməmişdilər.

Milisi, ispolkomu, raykomu durmuşdu başımızın üstündə, «haydı, tez, tez» — deyib tələsdirir, göz açmağa aman vermirdilər. Lakin onlar… burdan gedən ermənilər, bizim xoşqeyrətliyimiz üzündən arın-arxayın, rahat, hətta evlərini də satıb köçürdülər. Hətta bizim milis nəfərləri də dayanırdı yanlarında ki, birdən onlara «gözün üstə qaşın var» — deyən olar bizimkilərdən. Yox. Mən bilirəm: bunun mahiyyətini sən başa düşməzsən, Aslan. Bu, məni yandıran kimi, səni yandırmaz. Çünki

sən torpağını qoyub gəlməyibsən, evini-eşiyini qoyub gəlməyibsən ki. Səni təhqir etməyiblər ki. Orada, bizim Həsənağa adlı bir qonşumuz vardı. Səkkiz qız atasıydı. Böyüyünün on səkkiz yaşı hələ tamam olmamışdı: su sonası kimi bir gözəl idi ki, yemə, içmə, otur xətti-xalına, gül camalına tamaşa elə. Bütün kənd qızlarının gözüydü Meyxoş. O qədər istəyəni vardı ki. Ancaq Həsənağa vermirdi hələ, deyirdi uşaqdı. Arvadı da ölmüşdü deyə kişi onu vermək istəmirdi ki, balaca bacılarını da bir yana çıxara bilsin Meyxoş. Ancaq… deyir, sən saydığını say, gör fələk nə sayır. Həmin o köçhaköç günündən bir gün qabaq, gecə yarıdan keçmiş, erməni dığaları Həsənağanın evinə soxulmuş, kişini elə alt tuman-köynəkdə tutub əl-qolunu bağlamış, elə gözünün qabağındaca Meyxoşu… zorlamışdılar. Bundan heç kəsin xəbəri olmamışdı, çünki dığalar o biri qızları evə salıb qapını da çöldən kilidləyiblərmiş. Onlar gedəndən sonra, bir təhər əl-qolunu açan kişi, başına hava gəlmişdimi, sarsılmışdımı, bilmirəm, damda gizlədiyi ov tüfəngini götürüb, döşəmədə yarıçılpaq halda çabalayan, hələ də özünə gəlməmiş biçarə Meyxoşu — öz doğma ciyərparasını güllələmişdi. Qonum-qonşu onun atdığı güllə səsinə qaçıb həyətə girəndə Meyxoş artıq canını tapşırmışdı və Həsənağa əlində tüfəng, ora-bura qaçaraq, dəli kimi qışqırır və ağlayaraq: «Meyxoşum özü dedi məni öldür, özü dedi, özü» dedi. Mən onda, ömrümdə birinci dəfəydi ki, dəli olmuş adam görürdüm və bu elə bir mənzərə idi ki, innən belə min il də yaşasam, yadımdan çıxmaz, heç cür unuda bilmirəm. Hətta üç gün sonra, meşədə, ağacların arasında şaxtanın şiddətindən gözümüzün qabağında ağaca dönən atamın faciəsi də — nə qədər qəribə görünsə də — mənə elə pis təsir etməmişdi. Bəlkə ona görə idi ki, onda artıq Meyxoşun müsibətini görmüşdüm, sarsılıb keyləşmişdim?!

İndi həmin Həsənağa kişi — çox sevdiyi anası kimi, körpəsi kimi əzizlədiyi balasını öz əlilə qətlə yetirən adam, yeddi başsız uşağını sahibsiz buraxıb Maştağa dəlixanasında yatır. Daha doğrusu yatmır, yatızdırırlar: saxlaya bilmədiklərindən, qaçıb daha başqa bir fəlakət törətməsindən qorxduqlarından, həkimlər

onu zəncirdə saxlayırlar orda. Camaatımızdan — yanına gedib gələnlərdən eşitmişəm ki, Həsənağa kişi — bu gün-sabahlıqdır, öləcək və bir də heç vaxt balalarının üzünü görə bilməyəcək.

Leylanın bu uzun və onun üçün çox maraqsız görünən söhbətinə candərdi qulaq asan Aslan, yerində qurcuxub Həsənağanın faciəsinə acıyırmış kimi:

— Orda baş həkim mənim tanışımdır, Leyla xanım. — söylədi: — Bəlkə…

Leyla xanım gözlərini ani olaraq yumub sonra açaraq:

— Eh, neynəyəcək baş həkim? — dedi, mənalı-mənalı qımışdı: — Əgər ağıllı adamı dəli eləməkdən söhbət getsəydi, siz bunu məharətlə bacarardınız, Aslan bəy. Amma dəlini ağıllandırmağa sənin də, sənin baş həkim dostunun da gücü çatmaz.

— Elə hey sancırsız məni, Leyla xanım — dedi Aslan. — Səndən olsa, dünyanın bütün bəd işlərini, pis əməllərini yığıb mənim boynuma qoyarsan, yenə ürəyin soyumaz. — Aslanın səsindəki incikliyi Leyla duymaya bilməzdi. Duymuşdu, ona görə də səsinin ahəngini bir az yumşaldıb:

— Düz deyirsən, bəy. Məni də qınama. Sənin dediyin bu bəd əməllərdə əsl günahkar olan adamlar əlimə keçmir ki, deyəm, ürəyimi boşaldam. Onların arasından taleyin hökmü ilə sən düşmüsən əlimə, ona görə sənə deyirəm və sən nə qədər özünü yuyub pambıq üstünə qoymağa çalışsan da, bilirəm və sən özün də yaxşıca bilirsən ki, sən də günahsız deyilsən, bəy. Günahın isə böyüyü, balacası yoxdu. Onun üçün sən məndən inciməməlisən. Bu sözləri sənə deyirəm, elə bilirəm hamıya deyirəm. Və bunu da bil ki, tək mən demirəm bu sözləri sənə, sizə, onlara. İndi az-çox ağlı başında olan, həyatı, siyasəti az-maz bilən, düşüncəli, qabiliyyətli hər kəsin ürəyini deşən sözlərdi bu sözlər. Kimə deyək, hara deyək, necə deyək? Yoxdu belə bir yer, belə bir tribuna, Aslan. Və elə bir oğul da yoxdur ki, sizin hamınızın qolunu qandallayıb bir damın altına yığa, müttəhimlər kürsüsündə oturda və bir-bir əməllərinizi, xəyanətlərinizi üzünüzə, gözünüzün içinə oxuya, hər kəsə günahına görə cəzasını verə və

bu öz-özünə danışmaqdan az qala dəli olmaq dərəcsinə gəlmiş xalqın ürəyini soyuda. Hələ ki, yoxdu elə bir oğul.

Aslan daha heç nə deməyib siqaretini yandırdı, öskürdü. Leyla da nəfəsini dərib bir an fikrə getdi, harada qaldığını xatırlamaq istədi, ancaq yadına sala bilməyib sual dolu baxışlarını Aslanın üzünə zillədikdə Aslan onu başa düşdü:

— Həsənağadan danışırdın, Leyla xanım.

Leyla qımışdı:

— Həsənağa elə birdən yadıma düşdü. Mən ayrı şeydən danışırdım, söz-sözü çəkdi, mətləbdən uzaqlaşdım. Vaxt o vaxt idi ki, mitinqlər, nümayişlər şəhəri ağzına alıb gedirdi. Xəstələr də, qocalar da, uşaqlar da axışıb meydana tökülürdü az qala hər gün. Hamının canına bir mitinq xəstəliyi yoluxmuşdu elə bil. Harada bir yığıncaq olurdu, mən ordaydım. Artıq özümü haqq deyib hayqıran kütlənin ayrılmaz bir zərrəsi hesab edirdim. Sahib də məndən geri qalmırdı. İmperiyanı da söyürdük, sizi də, Aslan. Siz onda, o gərgin günlərdə yayda sərin, qışda isti kabinetlərinizdən çıxmırdınız. Qorxurduz. Qorxmaya da bilməzdiniz. Moskvanın zənbilnən gətirib bir-iki saatın içində bu xalqın, bu torpağın BİRİNCİSİ elədiyi adam qaynar qazanın içinə atılmış kimi, çaşıb qalmışdı, odla su arasındaydı: yuxarı baxırdı — bığdı, aşağı baxırdı — saqqal. Yuxarıda Moskvaydı, aşağıda öz xalqı. Bilmirdi hansını tutsun. Hansını tuturdu, əli yanırdı. Meydan isə kükrəyirdi, onu ortalığa çıxmağa çağırırdı.

Camaat hələ onda inamını tamam itirməmişdi, yatsaydı, heç kəs yuxusunda da görə bilməzdi ki, çörəyimizi yeyən, tankları benzinimizlə işləyən o vəhşi qaniçənlər bir az sonra bizi — əliyalın camaatı güllələbarana tutacaqlar.

Mən yolun qırağında, səkinin üstündə, küknar ağacının dibində dayanmışdım. Doğrusu, ac idim, ürəyim sıyrılırdı. Üstəlik əynim-başım da nazik idi, üşüyürdüm, içəridə ürəyim yarpaq kimi əsirdi. Ancaq nə aclıq, nə soyuq eynimə deyildi. Barrikadanın o tərəfində dayanmış əsgərlərin, hərbi texnikanın arasından heç bilmək olmurdu ki, kimdi ucadandanışanla nə isə deyən, təhlil eləyən, dağılışmağımızı tələb eləyən. Lakin daha adamları bura-

dan qopara biləcək bir qüvvə yox idi: heç kəs onun dediklərinə məhəl qoymurdu. Saat on ikinin yarısında bir tank — barrikadanın o tərəfində ertədən dayanıb lüləsini də «Qızıl ordu» heykəlinə tuşlamış qırx üç nömrəli tank hərəkətə gəldi, nərildəyə-nərildəyə, ancaq asta sürətlə bizə tərəf yeridi. Məndən azca aralı, sement-beton dirəyin başındakı neon lampası dövrəmizi yaxşı işıqlandırdığından, adamların üzünü də, gələn tankın tırtıllarını da aydın görə bilirdim. O nəhəng ölüm maşını tuşumuza çatar-çatmaz — əmrmi verdilər, xarabmı oldu — bilmirəm — yerindəcə silkələnib dayandı: tankın yuxarı qapısı — lük deyirlər — başım çıxmır — açıldı və saçları çiyninə tökülmüş, başında furajka olan bir adam dikəlib ətrafa boylandı. Üzünü bəri, bizə sarı çevirəndə… dondum. Ay allah, bu ki, bizim qonşu Slavikdi. Hə, odur, özüdür ki, var. Birdən nədənsə az qala hər şeyi unudaraq, qeyri-iradi: «Slavik, sən orda neynirsən?» qışqırmaq istədim, ancaq nagahan içimdən qopan o səs dişlərimə, dodaqlarıma ilişib ağzımdaca öldü. Əsməcə tutdu məni. Qabağımda dayanmış ucaboy adamın çiyinləri üstündən ona yaxşı baxa bilmədiyim üçün, pəncələrim üstə qalxıb diqqətlə fikir verdim Slavikə. Kökəlmişdi, çiyinlərinə düşən sarı saçları rəngində saqqal da saxlamışdı. Gözü-başı qaynayan — nəşəmi çəkmişdi, araqmı içmişdi — Slavik ətrafa nəzər salanda — elə bil adamların arasında kimisə axtarırdı — birdən gözləri məni aldı: gördüyünə inanmırmış kimi, fikrini cəmləyib bir də baxdı: yox, səhv etmirdi. Bu, mən idim, onun qonşuluğunda yaşayan qız idim. Sanki özünü itirdi, nə düşündüsə, təhlükəli bir şey hiss eləmiş tısbağa kimi, tez başını o dəmir qınına — tankının içinə çəkdi, lük örtüldü. Yan-yörəmə nəzər saldım, böyrümdə bayaqdan dayanıb elə hey siqaret çəkən silindirli kişiyə yavaşcadan dedim:

— Tankın içindəki bizim qonşumuz idi.

— Hə? Qonşunuz? Ola bilməz, canım.

— Necə ola bilməz? Deyirəm o idi də. Slavikdi adı. Slavik Muradyan.

— Ermənidi?

— Hə.

Ağzında, dodaqları arasında tutduğu, bəlkə də yadından çıxartdığı sönmüş siqaretin kötüyünü yerə atıb:

— Onda işlər pisdi, qızım. Əgər bura, bizim üstümüzə erməni göndəriblərsə, qıracaqlar bu xalqı. Tfu. Köpəy uşağı. Qəsdən belə eləyiblər. Yanvarın on üçünün, on dördünün qanını almaq üçün belə eləyiblər. Yaxşı bilirlər ki, kim də bizə rəhm eləsə, onlar rəhm eləməyəcəklər. — Kişinin sağ yanağı səyriməyə başladı və daha bir kəlmə də danışmadı. Başım tanka baxmağa qarışdığından, bəlkə Slavikin bir də başını öz «yuvası»ndan çıxaracağını gözlədiyimdən, şlyapalı adamın nə zaman yanımdan yoxa çıxdığını bilmədim. Onda gördüm ki, onun yerində bəstəboy bir qız dayanıb, ağlayır. Qıza da fikir vermədim. Çünki fikrimzikrim Slavikin yanındaydı. Deməli, belə. Slavik doğulduğu, böyüdüyü şəhərin üstünə tankla gəlib. Bax, budu ermənin siması, bəy. Həmin o dəhşətli gecə Slavik, öz yoldaşlarına qoşulub Bakıda nə qırğınlar elədi, neçə adamı qətlə yetirdi, bir Allah bilir.

Bir azdan sonra Slavikin tankı nərilti qopararaq üzü aşağı getdi — ayağımın altında yerin titrədiyini hiss elədim.

Saat düz on ikidə atışma başladı. Yox, buna atışma demək doğru deyil, bəy. Atışma odu ki, hər iki tərəf atır. Axı bizdə nə vardı ki, nə də ataydıq? Bəli, onlar – barrikadanın o tərəfində durmuş əsgərlər atmağa başladılar. Meydana çaxnaşma düşdü. Kimsə qışqırdı: «Qorxmayın, boş güllələrdi, yalandan havaya atırlar». Bir başqa kişi səsi hayqırdı: «Yatın yerə». Qaçan qaçdı, qaçmayan torpağa sindi. Mən də ağacın dibində uzandım. Yerim asfaltın üstünə uzananların yerinə nisbətən bir az hündür idi və atanları, ata-ata irəli gələnləri aydın görürdüm. Biçə-biçə irəliləyirdilər. İki nəfər cavan oğlan, görünür, dözə bilməyib qalxdı və qaçmaq istəyəndə arxadan vurdular. Biri qışqırıb yerə sərildi, o birinin isə səsi də çıxmadı, sanki bir anlığa havada dondu, nədənsə tutmaq istəyirmiş kimi, əllərini o tərəf-bu tərəfə atmaq istədi və kökü kəsilmiş ağac kimi kiminsə üstünə sərildi. Məndən azca aralı bir oğlan uzanmışdı, tərpənib eləmirdi.

Birdən onun başı tərəfdən nazik qan şırnağının mənə tərəf axdığını görəndə… hər şey mənə əyan oldu. Yalan deyirmişlər: güllələr boş deyilmiş, doğruçu güllələr imiş. Dəli kimi nə edəcəyimi bilmədim. Əlimi qeyri-iradi üstümə axıb gələn şırnağa sarı uzatdım: yox, qan idi bu. Yavaşca oğlanı səslədim: «Ay qardaş, ay qardaş». Cavab gəlmədikdə yerimdən sıçrayıb qaçmaq istədim. Ancaq elə bu an… başımın üstündən aydın, təmkinlə deyilmiş bu sözləri eşitdim: «Durma, qızım. Qətiyyən tərpənmə, yoxsa səni də öldürərlər. Qorxma, övladım. Mən həmişə sənin yanında olacağam, səni himayə edəcəyəm. Sən mənim sözlərimə qulaq as və əməl elə, övladım».

Mən nəm və soyuq torpağın üstündə əsim-əsim əsirdim, qan görüb qorxmuşdum. Mənə elə gəlirdi ki, artıq ağlım çaşıb: bura niyə gəlmişəm, bu camaat niyə belə bu soyuq torpağın üstünə sərilib, o atılan güllələr kimə və nəyə atılır? Heç nə dərk eləyə bilmirdim. Üstəlik də o səs. Axı başım üstə dayanıb o sözləri mənə deyən kim idi? Marağımı saxlaya bilməyib, başımı azca yana tərpətdim, çəpəki yuxarı baxdım ki, bu kimdi? Başım üstə heç kəs yox idi. «Məni qara basır» — dedim ürəyimdə. Ağlamaq istəyirdim ki, yenə o səs başımın üstdən eşidildi. «Yox, övladım, səni qara basmır. Mən həqiqətəm, mən varam, mən burdayam: sən məni görmürsən, mən isə səni görürəm, övladım. İkinci dəfə o gözəgörünməz vücudun o arxayın və təmkinli səsini eşidəndə elə bil ki, bütün bədənimə qəribə bir arxayınlıq, rahatlıq axıb doldu və mən başımı yenidən torpağın üstünə qoyduqda nədənsə mənə elə gəldi, yer isinib sanki.

Meydana, küçəyə ötəri bir quş baxışı saldım: adamlar hərəkətsiz, səssiz-səmirsiz uzanmışdılar. Çox idilər: əllimi, yüzmü, daha çoxmu… deyə bilmərəm. Dinşədim. Ordan-burdan inilti səsləri eşidilirdi: «Yaralıdılar yazıqlar» — düşündüm. Azmı keçdi, çoxmu keçdi — vaxt məfhumu daha yox idi mənim üçün — güllə səsləri səngidi, havanı qatı bir barıt qoxusu və duman bürümüşdü. Araya ölü bir sükut çökdü. Az sonra, barıt dumanı çəkilib seyrələn kimi, hardansa — saydım — düz on iki nəfər əli avtomatlı əsgər küçəyə sərilmiş adamların arasında

göründü: onlar addımlarını iri-iri ataraq, bəzən kiminsə üstündən hoppanaraq ora-bura baxır, nəsə deyir, danışırdılar. Qabaqda gələn ucaboylu əsgər bərkdən qışqırdı: «Yest ranennıe?» Onun lap yaxınlığından, demək olar ki, iki addımlıqdan bir baş qalxdı və zarıltılı səslə: «Pomaqite, pomaqite, tovariş, umirayu» — söylədi. Əsgər ayaq saxlayıb səs gələn səmtə çöndü, avtomatını zorla qalxmış başa tərəf tuşlayıb atəş açdı. Uzaqdan güclə gördüyüm baş axıb yanındakı adamın üstünə düşdü. Sonra iki-üç yerdən də: «Pomaqite» — deyən səs eşitdim və səs gələn tərəfə əli avtomatlı adamların sakitcə atəş açdıqlarını öz gözümlə görüb, necə deyərlər, sarımı uddum. O əsgərlər on dəqiqəyə qədər yerə sərilmiş o zavallıların arasında dolaşdılar və yaralı olan, can verən, yaşamaq istəyən günahsız adamları güllələdilər. İlahi, necə qəddar imiş bunlar, necə rəhmsiz imişlər? Hələ heç nə anlaya bilmirdim, bunun nə demək olduğunu başa düşmürdüm. Key kimi torpağa yapışmışdım.

Sonra yenə araya nisbi bir sakitlik çökdü. İşlərini görüb qurtarmış əsgərlər bir yerə toplaşdılar, siqaret yandırdılar və nə isə danışmağa başladılar. Elə bu zaman arxadan (orada — o arxada nə qədər əsgər varmış) — yenə əli avtomatlı bir dəstə çıxdı və təzədən açılan güllə səsləri yaranmış ani sükutu pozdu. Görəsən indi kimə atəş açırdılar, ay Allah? Baxdım: indi təzə gələnlər, əvvəl gəlib yaralıları öldürmüş əsgərləri biçirdilər. Vay Allah, özləri özlərini qırırdılar bu qansızlar. Heç nə anlamırdım. Amma üstündən günlər keçəndən, özümə gələndən, gördüklərimin yuxu yox, həqiqət olduğunu dərk edəndən sonra hər şeyi başa düşdüm: onlar bunu ona görə edirmişlər ki, sabah haqq-hesab çəkilmək məqamı gələndə bizi — bu əliyalın camaatı günahlandıra bilsinlər: guya bu indi öldürülmüş əsgərləri biz — barrikadada dayanmış əli silahsız adamlar qırmışıq və onlar da məcbur olub atəş açıblar və bizdən də filan qədər adam ölübdür. Sən məkrə, hiyləyə baxırsanmı, bəy? Bu heç şeytan oğlu şeytanın da ağlına gəlməzdi. Demək, hər şey əvvəlcədən qurulub qoşulubmuş, düşünülübmüş.

« — Camaat necə də hər şeyi bilir ey, pah atonnan» — deyə Aslan ürəyindən keçirtdi və bunu o dəqiqə Leylanın hiss edib biləcəyini düşünərək günahkar kimi onun sifətinə baxdıqda gördü ki, Leyla bir anlığa duruxdu, nə isə demək istəyən kimi Aslana diqqət yetirdi, ancaq deyəsən üzünə gəlmək istəməyib sözünə davam elədi:

— Sonra, bir xeyli keçmiş, iri yük maşını gəldi, üstü örtülüydü maşının. Yerdəki, bayaq öz əsgər yoldaşlarını gülləbarana tutmuş əsgərlər uzanmış, yəqin ki, ölmüş hesab etdikləri adamların əlindən-ayağından tutaraq maşına atmağa başladılar: elə bil insan yox, taxta, daş, nə bilim un kisəsi atırdılar. Heç kəsi qoymurdular qala. Küçəni, meydanı cəsədlərdən təmizləyə-təmizləyə mənə sarı yaxınlaşırdılar. Çaşmışdım. Durub qaçımmı ya…? Hər nə olacaq, qoy olsun: qaçacağam. Elə bu qərara gəlmişdim ki, bu zaman həmin bayaqkı səs yenə eşidildi: «Yox, övladım. Tərpənmə, nəfəsini belə gizlə. Diri olduğunu bilsələr, o birilər kimi səni də öldürəcəklər. Özünü ölmüşlüyə vur. Qorxma». İlahi, sən özün kömək ol — deyib o gözəgörünməz kişinin söylədiyi kimi qımıldanmadan yerimdəcə qalıb gözləməyə başladım. Nəhayət, mənim də növbəm çatdı. İki əsgər əllərimdən, ayaqlarımdan yapışıb məni də maşının içinə atdılar. Yalnız onda — ucaboy əsgər ayaqlarımı tutanda hiss elədim ki, topuğuma güllə dəyib. Sadəcə, istiymiş, bilmirmişəm. Ağrıtsa da, çınqırımı da çıxartmadım, canımı dişimə tutub dözdüm. Üstümə beş-altı meyid də atdılar. Bədənim heç, bədənimdən əlimi üzmüşdüm, çalışırdım ki, təkcə başım çöldə qalsın, nəfəsim daralmasın. Deyəsən, daha yerdə kimsənin qalmadığını görüb, maşının dal taxtasını bağladılar. Kiminsə — bu, yəqin komandir olardı — dediyi bu sözü aydınca eşitdim: «K moryu». Tüklərim biz-biz oldu. Deməli, bizi — yəni bu meyidləri dənizə tökməyə aparırdılar. Qışın o vədəsində quruca dəniz sözünü eşitməyim bütün vücudumu titrətdi. Dişlərim bir-birinə dəyib şaqqıldayırdı. Maşın hərəkətə gəlib yola düşdü: hardan, hansı küçələrdən keçdi, deyə bilmərəm. Çünki o zaman mən şəhəri hələ yaxşı tanımırdım. Sinəmin üstünə bir

qadın cəsədi düşmüşdü: saçları üzümə toxunurdu, başından axan qan pencəyimi islatmışdı. Yavaş-yavaş gözlərimi açdım, qadının meyidini çiynimlə azca yana itələdim. Kuzada əsgər-zad yox idi: yəqin hamımızı ölmüş bilib keşikçi qoymamışdılar.

Qaçmaq. Nəyin bahasına olursa-olsun, qaçmaq. Mən üzə bilmirdim: dənizə atandan sonra mənim oradan üzüb çıxmaq imkanım olmayacaqdı və ümumiyyətlə, bu, mümkün olan şey idimi? Bayaqdan hiss eləmişdim ki, döngələrdə maşının sürəti azalır və mən elə bir məqam seçməliydim ki, özümü yerə ata bilim. Üstümə atılmış meyidlərin arasından bir təhər dartınıb çıxdım. Ya nəsib, ya qismət. Görsələr öldürəcəklər, görməsələr… bəlkə xilas oldum. Yenə o nagahani səsi eşitdim: «Hə, qızım. Məqamdır. Atıl maşından».

Elə bil mənə güc gəldi, ayağımın ağrısını da unutdum. Qalxıb maşın hansı döngədəsə yavaşıyanda özümü bir təhər maşından yerə atdım, üzü üstə düşüb qalmadım: yel — maşının yeli məni xeyli asfalt üstündə sürüdü. Şükr Allaha, küçədə heç kəs yoxdu. Şükr Allaha, məni kimsə görmədi. Və maşın o biri döngədən keçib görünməz olanda mən bir təhər ayağa qalxıb axsaya-axsaya seyrək ağaclı bir bağa girdim. Sonralar başa düşdüm ki, o bağ «İyirmi altılar» bağıymış.

Leyla bura çatanda susdu, sanki danışmaqdan yorulmuşdu: gözlərini yumub elə bil yatdı bir anın içində. Doğrudanmı yatmışdı, ya xəyala dalmışdımı — Aslan bunu müəyyən edə bilmirdi. Onun yorğun, əzablar yazılmış sifətinə, ucları az qala yanaqlarını öpən uzun kipriklərinə, asta-asta enib-qalxan sinəsinə tamaşa elədi.

Leyla gözlərini açıb fikirli-fikirli yuxudan ayılmış adam kimi:

— Bəli, Aslan bəy. — dedi. — O gecə o günahsız qırılmış, gülləbaran edilmiş o adamları — neçə nəfər idi, Allah bilir — aparıb dənizə tökdülər və onların — heç vaxt qəbirləri olmayacaq, el adətincə dəfn olunmayan o adamlar bizim ilk şəhidlərimizdi. Dünyanın heç yerində dəniz qəbristanlığı yoxdu, amma bizim dənizimiz də qəbristanlıqdı, aman Allah!

— Hə, — söylədi Aslan. — Bilirəm, Leyla xanım. Ancaq bu hadisələrin, bu danışdıqlarının sənə vergi verilməsi ilə nə əlaqəsi olduğunu yenə başa düşə bilmədim. O kişi sonra yenə sənin yanına gəldimi, Leyla xanım?

— Hansı kişi?

— O da… Sənə məsləhət verən kişini deyirəm.

Leyla baxışlarını ondan ayırıb kənara — sağ tərəfə baxdı və sakit bir səslə cavab verdi:

— O elə indi də burdadı, bəy.

Aslan üşürgələndi, vücudundan soyuq bir gizilti keçdi, səksəkə içində ətrafa baxındı, kimsəni görməyib çaşqın halda çiyinlərini çəkdi:

— Heç nə başa düşə bilmirəm. Əgər burdadısa, hanı bəs?

— O burdadı. Ancaq sən onu görə bilməzsən, Aslan. O hər adamın gözünə görünməz.

— Sən məni lap qorxudursan, Leyla xanım.

— Yox, qorxma. Sən onu görməsən də, tanımasan da, o, səni yaxşı tanıyır: sənin keçmişini də, indini də, gələcəyini də çox gözəl bilir. Ona görə qorxmağına dəyməz.

Araya yenə hövsələ daraldan bir sükut çökdü. Aslanın qəlbi sıxıldı, nə edəcəyini, durduğu yerdə işə düşmüş adam kimi nə deyəcəyini bilməyərək qalxıb təzədən çaydanı elektrik pilətəsinin üstünə qoydu, siqaretini götürüb yandırdı və eyvana çıxdı. Leyla onun dalınca baxıb: «Getdi mənə uduzduğu pulları gətirsin. Eybi yox, qoy gətirsin» — deyə düşündü.

Çaydan cızıldamağa başlayanda Aslan damağında siqaret geri qayıtdı: Leylaya baxıb qımışdı, çiyninə saldığı pencəyinin yan cibindən nəsə çıxara-çıxara ona doğru gəldi: nədisə, qəzetə bükülmüşdü, gülə-gülə soruşdu:

— Vallah, yoxlamaq üçün xəbər almıram ha, Leyla xanım. Elə-belə, interes üçün xəbər alıram. Bu nədi, Leyla xanım?

Leyla xanım gülümsündü:

— Puldu, Aslan. Uduzduğun on min manatdı.

— Yaxşı, de görüm neçəlikdi bu pullar?

— Yüzlüklərdi, Aslan.

— Düzdü, hamısı yüzlükdü. — Aslan bir az heyrət, bir az sevinc içində, həm də özünün sözünə düz olduğunu nümayiş etdirdiyini gizləməyərək qəzeti cırıb kənara atdı, rezin halqanın içinə salınmış pul bəndürümünü ərklə Leylanın dizlərinin üstünə tulladı. Leyla pula gözünün ucuyla da baxmadı, sakit, lakin amiranə bir tərzdə dedi:

— Gəl götür bu pulları, Aslan.

— Niyə? — Aslanın qaşları alnının ortasına qalxdı.

— Əvvəl gəl götür. Gəl, gəl.

Aslan bir anlığa susub onun üzünə diqqət yetirdi, bu sözləri ciddiyyətlə söylədiyini yəqin edib irəli gələrək əyilib pulu dizinin üstündən götürdü:

— Axı… axı mən sənə uduzmuşam, Leyla xanım. Niyə qaytarırsan?

— Yox, qaytarmıram, Aslan. O pullar indi artıq mənimdi.

— Bə onda mənə niyə verirsən bunları?

— Sənə vermirəm. O pulları birinci gün şəhərə gedəndə özünlə apararsan, gedərsən bir baş Müdafiə Nazirliyinə, özün də getməsən — bilirəm özün getməyəcəksən — bir adamdan göndərərsən, mənim adımdan fonda keçirsin, kağızını da alıb gətirərsən mənə. Yaxşımı?

— Yax…şı.

— Sənin özünə qalsa, o fonda bir qara qəpik də verən deyilsən. Halbuki bu pullar elə xalqındı, amma siz xalqın cibindən oğurladığınız bu milyonların bir manatını da onun dar günündə xərcləməyə qıymırsız. Tək sən belə deyilsən, sənin tayların da, ətrafında olanlar da belədi, bəy. Qıyımsızsınız hamınız. Ona görə də bu pullar sizin özünüzə qismət olmayacaq.

— Mən deyirdim bu pulu sən götürərsən, özünə pal-paltar alarsan. Qabaqdan əli qılınclı qış gəlir. Əynin-başın yuxadı. Sən isə deyirsən apar ver müdafiə fonduna. Elə bilirsən Müdafiə fondunun pulu azdı? Xalq milyardlar verir o fonda.

— Xalq verir, amma siz vermirsiz, bəy. Çox adam tanıyıram ki, kasıbdı, özünün, uşağının boğazından, əynindən kəsir, aparır verir fonda, təki o əclaf ermənilərin belini tez qırsınlar, qələbə tez gəlsin.

Aslan qımışdı:

— Sən elə bilirsən qələbə tez gələcək? Yox, Leyla xanım. Bu xəmir hələ çox su aparacaq. Bizim camaatın avamlığı məni dəli eləyir, vallah. Siz elə bilirsiz bu erməni-müsəlman davasıdı? Yox, Leyla xanım. Burda məsələ daha dərindi. Erməni kimdi? Ermənin dalında dayanan qüvvələr var: onu silahnan, valyutaynan təmin edənlər var.

— Onlara da kömək eləyən sizin kimi adamlarımız var bizim. Bəs bunu niyə demirsən? Xalq onu da bilir, bunu da bilir. Sən bu camaatı nahaq avam hesab eləyirsən, bəy.

— Nə isə, bu, uzun söhbətdi və onu biz — sən və mən həll edən deyilik, Leyla xanım. — O, əlindəki pullara baxdı: — Bəlkə bunu qoyasan cibinə, Leyla xanım. Xərclərsən. Müdafiə fondu sənin on min manatınsız da keçinər.

— Yox, yox. Aparacaqsan, Aslan. Mən onu da bilirəm ki, orda da sizin kimi tamah dişi Əlinin qılıncından da iti olan adamlar oturublar, o pulları oğurluyurlar, yeyirlər. Ancaq ona da inan ki, xalqın boğazından kəsib verdiyi o pulları yeyənlər qan qusacaqlar, hamısı burunlarından gələcək. Vallah, gələcək. Xalqa olunan zülm heç vaxt yerdə qalmayıb, bu zülm də yerdə qalmayacaq. Bir gün ifşa olunacaqlar və camaat onların murdar üzünə tüpürəcəklər. Sən buna öz varlığın kimi inan.

O ki, qaldı mənim əyin-başıma, buna diqqət yetirdiyin üçün çox sağ ol, Aslan. Bir təhər keçinərəm.

— Səndə ki, bu qabiliyyət, bu istedad var, başqası sənin yerinə olsaydı, indi çoxdan milyoner olmuşdu. Sən niyə bundan istifadə eləmirsən axı.

— Deyirsən yəni mən də başqaları kimi falçılıq eləyim, camaatın inamından istifadə edib pul qazanım, hə?

— Hə də. İndi belələri çoxdu, Leyla xanım. Mən sınamışam, adamlar göndərmişəm o adları çıxmış falçıların yanına, baxsınlar, mənə düz bir söz desinlər. Amma nəticəsi-zadı olmayıb. Hamısı yalan danışır. Pulu alırlar, ancaq yalan danışırlar. Sənsə yalan demirsən, Leyla. Bayaqdan — biz tanış olandan bəri yoxlamışam, nə deyibsən, başdan-ayağa düz çıxır. Ona görə sənə halaldı.

— Yox, bəy. Mən elə ola bilmərəm.

— Niyə axı?

— Onunçun ki, mənim elə etməyə ixtiyarım yoxdu, bəy. Mən falçı-zad deyiləm. Mən mövlamın, qurbanı olduğumun — o gözəgörünməz kişinin sözlərini deyirəm. Nə artıq, nə əskik. O nə deyir, mən də elə eləyirəm. O deməsə, mən heç nə deyə bilmərəm.

— Deməli, o gecə sənə bu vergi verildi, hə? Ondan qabaq səndə belə şey yox idi: heç nə hiss eləmirdin, eləmi?

— Hə, ilk dəfə onda aşkar onun səsini eşitdim. Ona qədər ürəyimə damırdı ki, filan iş filan cürdü, filan şey də filan yerdədi. Hardan axıb dolurdu bu fikir ürəyimə, beynimə, bilmirdim. Ancaq o gecə — o dəhşətli gecə o qurban olduğumun səsini aydın eşitdim.

— Ancaq səsini eşidirsən? Üzünü görmürsən?

— Görürəm.

— Necədi, Leyla xanım? Elə bizim kimidi ya?

— Onu soruşma, deməyəcəyəm.

— Başa düşdüm. Yəqin sizin nəsildə varmış. Ya atanda, ya ananda…

— Sən nəyə inanırsan, Aslan?

— Nə bilim, vallah. Düzü, indiyəcən heç nəyə inanmamışam.

— Elə ona görə də baş-ayaq vurmusan ömür yollarında. Mən bu az yaşımda bu qənaətə gəlmişəm ki, inamsız yaşamaq mümkün deyil. İnsan həyatda nəyəsə inanmalıdı, bəy. Haçansa, hansı bir yazıçının belə bir cümləsi beynimə həkk olunub qalıb:

«Çalış, heç kəsin inamını öldürmə, oğul. İnam öldürmək, insan öldürməyə bərabərdi». Həqiqətən belədi. İnamsız insan, inamsız millət yaşamağa qadir deyil. Gec-tez o, həyat səhnəsindən getməyə məhkumdu. Mən təəccüb eləyirəm: sən inamsız necə yaşamısan? Yəqin sən partiyaya inanmırsan, eləmi?

— Vallah, indi baxıb görürəm heç partiyaya da inanmırmışam, Leyla xanım. Axı, indi, öz aramızdı, onda inanmalı bir şey də yox idi. Sadəcə, özümüzü elə göstərirdik ki, ona inanırıq. Bir də o din deyil axı.

— Əlbəttə. O əqidə idi, siyasi əqidə idi. Sizə o, vəzifə üçün, məqam üçün lazım idi — partbiletin olmasaydı, sənə çox güman ki, heç vaxt yüksək vəzifə verməzdilər. Elə deyilmi?

— Düzdü.

— Mən isə Allaha, onun birliyinə inanırdım həmişə. Rəhmətlik anam mənə bunu təlqin eləmişdi.

— Bəlkə o da… sənin kimi imiş, hə?

— Bəlkə də… Ancaq hiss elətdirmirdi. Sadəcə bəzi şeyləri əvvəlcədən deyirdi və indi, üstündən çox illər keçəndən sonra dərk eləyirəm ki, onun dediklərinin əksəri doğru çıxırmış: uşaq olduğuma görə başa düşmürmüşəm. Məsələn, Hikmət mənə vurulanda — məni istəyən oğlanın adı belə idi — evlənməyimizə qətiyyən razı deyildi anam. Mən bir yana durdum, o bir yana, axırı arvadın saqqızını oğurladım: nişan gətirməklərinə razılıq verəndə yazıq küskün-küskün söylədi ki, madam ürəyin istəyir, get, ancaq bəri başdan deyirəm: xoşbəxt olmuyassan, qızım. Heç toy da görmüyəssən, balam. Dilim-ağzım qurusun ki, belə deyirəm, ancaq deməliyəm. Bu sözləri eşidəndə atam çox pərt olub acıqlandı: «Niyə bayquş kimi bəd-bəd uluyursan, ay bəduğur qızı. Ağzını xeyirliyə açа bilmirsənmi?» Anam incik-incik baxıb gözündən yaş axıda-axıda: «Bir sözdü də deyirəm» — söyləyib tövləyə girdi.

— Anan deyən düz çıxdı?

— Hə. Hikməti, qardaşımın harayına gedərkən, ermənilər öldürdülər. İkisini də bir gündə dəfn elədik.

— Nə üstündə axı…

— Hə, demək istəyirsən ki, qardaşımı nə üstə öldürdülər?

— Hə də. Durduğu yerdə adamı öldürməzlər ki, Leyla xanım. Yəqin bir şey eləyib ki…

— Elə dava da bunun üstündədi ki, qardaşım yazıq heç nə eləməmişdi, fağırın biriydi, sakit, təmiz bir oğlandı: kəndin, daha doğrusu, kolxozun maşınını sürürdü. Sən demə, dığalardan birinin ürəyindən şofer olmaq, həmin maşını ələ keçirmək keçirmiş, kolxoz sədriylə də danışıbmış, haqqını da veribmiş. Sadəcə, onu aradan götürmək lazım imiş ki, o, rahat sürücü ola bilsin. Vəssalam.

— Belə də iş olar?

— Olar, olar, bəy. Bu dünyada nə desən olar.

— Bəs o öldürəni tutub damlamadılar?

— Hm. — Leyla acı bir təbəssümlə gülümsündü. — Nə danışırsan? Kim tutacaqdı? Erməni ermənini tutacaqdı? Yox. Yüz azərbaycanlı öldürsün erməni — kimdi tutan? Hərlənib-fırlanıb öləni günahkar çıxarırdılar və hətta imkanları olanda, bizimkiləri öləndən sonra da mühakimə edirdilər. Onlarda, o yerlərdə sovet hökuməti yoxdu, sovet qanunu yoxdu. Erməni dövləti var orda, Ermənistan var orda, bəy. O ancaq bizim boynumuza biçilib. Bax, elə indinin özündə, uzaqda yox, elə burda, Azərbaycanda türmələrimizi axtar, gəz, gör bir ermənyə bir şillə vurduğu üçün, bir hayın toyuğuna daş atdığı üçün beş il, altı il, lap səkkiz il iş alıb həbsxanalarda yatan nə qədər azərbaycanlı tapa bilərsən? Onlarla, yüzlərlə.

Kim tutub onları? Erməni yox. Sənin milisin. Kim istintaq aparıb? Sənin müstəntiqin. Məgər bu dağılmış Şura hökumətinin bütün qanunları yalnız bizim millətimiz üçündü? Yuxarıdan nə göstəriş gəlsə, siz — bizimkilər onu birinci yerinə yetirməyə can atmırlarmı? Burda da birinciliyi əldən verməmək istəmirlər. Yadınızdadırmı, Böyük Birinci göstəriş vermişdi ki, əhalidəki bütün silahlar yığışdırılsın?

— Hə, yadımdadı.

— Nə oldu? Bir erməni milisi bir ermənin əlindəki, evindəki silahı almadı. Amma siz neylədiz? Siz — ağanız buyurub deyə şəhərbəşəhər, kəndbəkənd gəzərək, evləri axtararaq Allahın ov tüfənglərini belə camaatın əlindən aldız, əli yalın qoyduz düşmən qabağında. Ov tüfəngi deyirəm, siz yaxşı bilirsiz ki, bizim camaatda ov tüfəngindən başqa bir silah yox idi. Bəli, onu da aldız yazıqların əlindən. Budu, indi erməni tanknan, topnan sənin əliyalın adamlarının üstünə hücum çəkir, qırır, torpaqlarımızı ala-ala irəliləyir. Erməni ordu yaradırdı, silah alırdı, amma siz,başda BİRİNCİNİZ olmaqla deyirdiz bizə ordu lazım deyil, bizə silah gərək deyil, Qızıl ordu bizim öz ordumuzdu, bizi qoruyacaq. Yaxşı qorudu. Gəldi, qızıl qanımıza qəltan elədi, getdi.

— Moskva qoymurdu. Ordu yaratmaq…

— Moskva o sözü hamıya deyirdi, o cümlədən ermənіyə də deyirdi, bəy. Qorxaqlar, yaltaqlar qulaq asdı, amma siz… Bu boyda milləti qeyrətsiz eləyib qoyduz ora. Sizi bilmirəm, ancaq mən qadınlığımla oğulları ölən anaların, ataların, qardaşları, nişanlıları ölən cavan qızların, ərləri həlak olan bir üzü qız, bir üzü gəlin gəlinlərin, yetim qalmış körpələrin üzünə baxa bilmirəm, vallah, baxa bilmirəm. Siz necə? Baxa bilirsizmi, bəy?

Leyla doluxsundu, uzun, qatlama kipriklərinin ucunda yaş damcıları gilələndi. Vücudu gərilib titrədi: elə bil bu dəqiqə ürəyi gedəcəkdi. Lakin Leyla, hansı bir daxili qüvvənin hesabınasa, özünü ələ alıb susdu.

Aslanın ona yazığı gəldi və bu sadə, ancaq möcüzəli qadının ürəyini döyündürən hisslərin öz qəlbində olmadığını dərindən, bütün çılpaqlığı ilə başa düşüb xəcalət çəkdi. Ömrü boyu ancaq və ancaq yalnız özünü düşünə-düşünə yaşamışdı, kimsənin dərdinə ürəkdən şərik olduğu, kimsənin ölümündən sarsılıb ağladığı yadına gəlmirdi — elə belə, yaşamışdı, əylənmişdi, heç ölüm haqqında belə fikirləşməyə vaxtı olmamışdı. Bu, bəlkə birinci dəfəydi ki, Aslan bunca öz daxili boşluğunu, hələ anlamadığı və özündə olmayan bir çox hisslərdən məhrumluğunu başa düşüb sıxılırdı.

Bu sıxıntını unutmaq, nə isə danışıb aradakı gərginliyi azaltmaq xatirinə soruşdu:

— Qardaşını, nişanlını itirəndən sonra anan sənə daha heç nə demədi?

— Dedi. — Leyla ah çəkdi.

— Maraqlıdı. Nə dedi, Leyla xanım? Yəqin başına sərki elədi ki, gördün mən deyən oldu? Hə? Belə dedi?

— Yox. Bu, mənim özümə də qəribə gəlir ki, arvad niyə heç o barədə mənə bir kəlmə də söyləmədi, xatırlatmadı?

— Bəs o nə…

— Ölənlərimizin qırxı çıxandan sonra, mənim heç özümə gələ bilmədiyimi görən yazıq anam, bir gün xeyli təsəlli verib: «İndidən özünü belə üzüb əldən salma, qızım, sənin həyatın hələ qabaqdadı. Sən çox əzablar çəkməli olsan da, nəhayət, bir gün xoşbəxtliyə çıxacaqsan. Düzdü, o xoşbəxtliyin də…» — söylədi, ancaq sözünü çox müəmmalı şəkildə yarımçıq kəsdi və bir də biz, o, dünyadan köçənəcən bu barədə danışmadıq. Hə, yadımdan çıxmışdı: bir də kədərli-kədərli köks ötürüb: «Hayıf ki, o günlərini mən görməyəcəyəm» — söyləmişdi.

— Deməli, ananın dediklərinə inansaq, sən hələ əzablı günlərini yaşayırsan, deməli, xoş günlərin hələ qabaqdadı, Leyla xanım.

— Mən anamın sözlərinə inanıram.

— Bəs… bəs sənin o gözəgörünməzin sənin özün haqqında heç bir söz demir sənə? Hamı, hər şey haqqında deyir, sənin haqqında demir?

— Deyir.

— Nə deyir? Əgər sirr deyilsə?

— Onu deməyə ixtiyarım yoxdu, Aslan. — Leyla köks ötürdü: — Bu, mənim öz sirrimdi. Yaxşını da, pisi də özüm yaşamalıyam. Amma sən… sən mənim xoşbəxt olduğum günləri görəcəksən, Aslan.

— Hə? — Aslan sevindi: — Doğrudan? Deməli, mən də çox yaşayacağam, eləmi, Leyla xanım?

— …

— Niyə susursan? Məntiqnən belə çıxır da: əgər sənin xoş günlərin hələ qabaqdadırsa və mən də o günləri görəcəyəmsə, deməli, mən də çox yaşayacağam da?

— Hə. Düz deyirsən. Məntiqnən elədir. Yəqin ki, elə də olacaq.

— Nə yaxşı, nə yaxşı… Qanunnan sənin kimi adam gərək xoşbəxt olsun, Leyla xanım. Yoxsa bu, ədalətsizlik olardı.

— Bilirsən, həyatda hər şey nisbidir, Aslan. Məsələn, sən mənə görə sərvətlisən, mən bir başqasına görə, deyək, ayaqyalın, çılpaq bir adamın yanında sərvətli görünürəm və sair və ilaxır. Ümumiyyətlə isə, mənim kimi adamlar sözün əsil mənasında xoşbəxt ola bilməzlər.

— Niyə axı, Leyla xanım?

— Heç olmasa ona görə ki, mən ətrafımdakı adamların dərdlərini, müsibətlərini görürəm, bilirəm və bunlar bir insan kimi, mənim ürəyimi parçalayır. Deyək, sənin, ya bir qeyrisinin bədbəxt olduğunu bilən mən, necə özümü xoşbəxt saya bilərəm, Aslan? Axı mən insanam!

— Hə. O da düzdü.

— Ancaq bunu da hər adam bacarmır. Məsələn, sənin nə vecinədi ki, kimin yatmağa yeri yoxdu, kim acdı, yalavacdı? Sən bunları ola bilər ki, görürsən, bilirsən, amma özünə dərd eləmirsən, öz kefində, damağında, eyş-işrətindəsən. Sən xoşbəxtsən, elə bilirsən hamı xoşbəxtdi. Bu, sənin biganəliyindi.

Mən isə bunu bacarmıram, Aslan. Ona görə də mən əsil mənada xoşbəxt ola bilmərəm. Heç vaxt ola bilmərəm, inan.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Gecə yarıdan keçmişdi. Birdən-birə çözələnən, bir-birinə bənd olub uzanan söz-söhbət qurtarmaq bilmirdi və deyəsən heç qurtarmayacaqdı da. Ona rast gələnə qədər dərd, sıxıntı,

nigaran suallar, şübhələr əlində sıxılıb çapalayan Aslana elə gəlirdi ki, nəinki Bakıda, bəlkə bütün dünyada, o qədər varı-sərvəti olmağına baxmayaraq, ondan bədbəxt adam yoxdu. Ancaq bu bir neçə saatın içində başa düşmüşdü ki, elə deyilmiş. Yer üzündə dərdlər varmış ki, onun dərdləri onların yanında toya getməli imiş. Elə biri onun bu gecəki qəribə qonağı Leyla xanımın özü, yerin altını da, üstünü də bilən bu qız. O necə də dərdli adam imiş, ilahi? Ürəyi doluymuş, içi yanırmış, sən demə. Onun özünün dərd-səri bu gecə heç qurtarana oxşamırdı. O danışdıqca deyəsən yüngülləşirdi: qəlbini əzən-sıxan ağrıları elə belə adi adama yox, hardasa, haçansa o əzabların, bəlaların, müsibətlərin baş verməsində haqlımı-haqsızmı günahkar hesab elədiyi, başda duranlardan, iqtidarda olanlardan saydığı bir adama söyləmək imkanı tapmışdı deyə, Leyla bəzən onu lap qurulmuş haqq məhkəməsində çıxış eləyirmiş kimi, çox sərt və ağır sözlərlə ittiham edirdi. Leyla xanım yəqin ki, bu sözləri qonşusuna, qaçqına, bazarda, avtobusda, metroda rast gəldiyi hər adama söyləməzdi və əgər demiş olsaydı da, bunun elə bir mənası olmazdı. O sözlər, o dərdlər çoxdan idi ki, ürəyində qövr eləyirdi, didib-dağıdırdı sinəsini: bir ixtiyar sahibi, böyük bir adam axtarırdı ki, danışıb qəlbini boşaltsın. Buna görə Aslan elə bil göydən düşmüşdü əlinə. Ağrılarını, əzablarını dilinə gətirirdi, qabağında oturan, ancaq öz dərdlərini düşünən Aslanı divara dırmaşdırır, ona hətta insafının əleyhinə də gedərək əzablar vermək də istəyirdi. «Bu əclafların böyüyü-kiçiyi yoxdu — hamısı bu millətin qarşısında günahkardı. Bunlar böyük olmayıblar, quldur olublar, xəyanətkar olublar. Biri az, biri çox. Xalqın bu günə düşməyində əlləri var, gözləri kölgəlidi, vicdanları ləkəlidi bu alçaqların. Onlara rəhm eləmək olmaz, yox, olmaz». — deyə düşünən Leyla məqamı gələndə Aslanı sancmaqdan, hətta təhqir eləməkdən belə çəkinmirdi və bu da qəribə idi ki, sonra da çəkinməyəcəyini özünə söz vermişdi.

Leyla, bir qadın və insan sövqi-təbiisi ilə hiss edirdi ki, Aslan bu söz-söhbətin beləcə uzanmasından yana çox əsəbiləşir: üz-gözündən oxuyurdu ki, onu indi Leylanın danışdıqları

məsələlərdən daha çox, öz şəxsi dərdi-səri, sualları, nigarançılıqları düşündürür, onlara tez, konkret və aydın cavablar almaq və rahatlaşmaq istəyir.

Bu, həqiqətən də beləydi. Aslanı bu saat, daha doğrusu, Leyla ilə tanış olandan sonra keçən saatlar ərzində ancaq və ancaq öz nigarançılıqlarının axırına çıxmaq maraqlandırırdı və həmin sirlərin, müəmmaların açarını əlində tutmuş «Sirr dağarcığı»nın (Aslan onu ürəyində qorxa-qorxa belə adlandırmaq istəyirdi, ancaq cəsarət eləmirdi.) hədsiz dərəcədə «çərənçi» olması qətiyyən ürəyincə deyildi. Lakin çarəsiz idi — çəkinirdi, sözünü kəsə bilmirdi, içəridən qırıla-qırıla olsa da, susub dinləməyə məcburdu. Həyatında ilk dəfəydi ki, Aslan özünün bu əndazədə müti ola biləcəyini açıq-aydın dərk edir və özündən zəhləsi getməyə başlayırdı. Onun daxilən yaşadığı, ancaq açıb ağarda bilmədiyi bu hissləri, şübhəsiz, Leyla aydın şəkildə oxuyurdu və bu, ona çox ləzzət eləyirdi. O biri tərəfdən də Leylanı da qınamaq olmazdı, çünki Aslanın dastanı beş-on dəqiqəyə danışılıb qurtarılası dastana oxşamırdı — hər şeyi dəqiq, yerli-yataqlı bilmək arzusu ilə yanan, çırpınan Aslanın ürəyinə, şübhələrinin üstünə asanlıqla su səpmək mümkün olmayacaqdı və bunu Leyla bəri başdan aydınca dərk eləyirdi.

Yorğunluq artıq özünü hiss elətdirirdi: gah o, gah bu əsnəyirdi. Səhərəcən oyaq qalmaq olmazdı ki.

Aslan yuxusuzluğa da, narahatlığa da, eşidəcəyi həqiqətlərin zəhər kimi acı, öldürücü olduğunu bilə-bilə dinləməyə də hazır idi. Ancaq Leylanın gözlərindən yuxu töküldüyünü görəndə söhbətlərinin bu gecə qurtaracağına olan ümidini tamam itirərək xeyli məyus oldu: qonağını, özü də Leyla kimi bir adamı məcbur eləyə bilməzdi ki, yatmasın, danışsın. Təsəllini bunda tapdı ki, sabah şənbədi, birisi gün bazardı — iki gün onların ixtiyarındadı, qabaq-qənşər oturub danışmaq, ürəyini didib-parçalayan suallara, şübhələrə cavab almaq üçün gen-bol imkan-vaxt olacaq. Sabah Aslanın guya rayona getməsindən istifadə edib arvadı ilə Mehmanın da oğurlanıb bağa gəlmək imkanını da istisna etmək olar: daha Mehman öz qaynanasının

yasını, dəfnini yarımçıq qoyub bağa kefə gələ bilməz ki. Həm də Aslan gecə yaxşı-yaxşı fikirləşər, ölçüb-biçər, onun rahatlığını əlindən alan nigarançılıqlarını sistemə salar, bir-bir hamısını soruşub öyrənər. Təki hər şeyi desin Leyla xanım, heç nəyi gizləməsin.

Yer məsələsi də fikrində dolanırdı: necə, harda yatırtsın qonağını? Başqa qadın qonaqları olanda bu barədə düşünmürdü: məsələ aydın idi: yeyirdilər, içirdilər, elə bir yorğan-döşəkdəcə də yatırdılar. Qışda bir çarpayıda. Yay aylarında isə kim harda istəyirdi, orda da yatırdı. Ancaq Leyla o qadınlara bənzəmirdi və ümumiyyətlə, qorxusundanmı idi, ya nədən idi — bilmirdi — Aslan bu axşam başqa şeylər barədə fikirləşə bilmirdi, özünün kişi, Leylanın qadın olduğunu da deyəsən unutmuşdu. Və bu məsələ yadına düşəndə, özünün indi bu vəziyyətdə olmağını ağlına gətirəndə təəccüblənirdi də. Əyləşdikləri otaqda iki çarpayı vardı: ikisi də qurulu, ağappaq mələfəli, ipək yorğanlı, yumşaq, rahat. Amma o, Leyla xanım burada, onun yanında yatardımı? Çətin. Çarə qalırdı o biri otağa — yataq otağına. Orada da qoşa çarpayılar hazır idi — onlar bu çarpayılardan da yumşaq, rahat və abırlı idi. Lakin o otaq bir az soyuq idi — dənizdən əsən külək öz soyuq nəfəsi ilə buranı yayda sərin, qışda isə buzxana eləyirdi. Aslan oraya qış aylarında elektrik pilətəsi qoyurdu, qızdırırdı, soyuq-filan heç hiss olunmurdu. «Leyla xanım harda istəsə, orda da yatar». — Nəhayət, qərara gələndə Leyla xanım ayağa qalxdı:

— Sən narahat olma, Aslan. Mən o biri otaqda yatacağam, — dedi və Aslanın yenə təəccübləndiyini görüb gülümsündü:

— Görünür heç cür adət eləyə bilmirsən ki, mən sənin ürəyindən keçənləri oxuyuram. Elə deyilmi?

— Elədi, vallah, Leyla xanım. Düz deyirsən.

— Mən ürəyindən də, gözlərindən də oxuyuram ki, sən elə indicə, bu saat, bu gecə aylardan bəri səni üzən, içini söküb

dağıdan nigarançılıqlarının, şübhələrinin hamısını bilmək, öyrənmək istəyirsən, Aslan. Elədimi?

— Elədi, Leyla xanım. Görürəm: sən çox şey, yox ey, sən hər şeyi bilirsən, xəbərdarsan. İstəyirəm deyəsən, danışasan. Yoxsa mən dəli olmaq dərəcəsinə gəlib çatmışam, inan. Səhərəcən yata bilməyəcəyəm, yuxum ərşə çəkiləcək, yerimə ilan-qurbağa dolacaq, Leyla xanım. Bilirsən, mənim daha o dünyada qır qazanında, cəhənnəm odunda-filanda yanmaqdan qorxum qalmayıb: mən onları — o əzabları bu dünyada çəkmişəm. Danış, qurban olum, de, nə varsa, söylə, qoy bilim. Hətta ölümümü də görürsənsə, çəkinmə, onu da de. Mən heç nədən qorxmuram, vallah. Dünyanın ən dəhşətli şeyini də desən mənə, yenə qorxmaram.

— Səni başa düşürəm, Aslan. Ancaq tələsmə. Deyirlər, xəstə tələsər, armudsa vaxtında yetişər. Bil və agah ol ki, sənin dastanın uzundu, çox uzundu, bəy. Bir-iki kəlmə ilə qurtaran deyil. Bu gecə rahat yatarsan. Elə bil ki, məni heç görməmisən, tanımırsan. Dözməyəcəkdin? Yaşamayacaqdın? Necə yaşayacaqdınsa eləcə də yaşa bu gecəni. Necə yaşayacaqdın bu gecəni?

— Əgər sənə rast gəlməsəydim, gedəcəkdim evə. İki gün ley-pey eləyəcəkdim dünyanı unutmaq üçün, heç nə fikirləşməyim deyə içəcəkdim, içəcəkdim, sərxoş olub yatacaqdım…

— Bəs sənin Leylan neyləyəcəkdi?

— Leyla? Nə bilim… Yəqin bazara-dükana gedəcəkdi…

Leyla qımışdı:

— Tək?

— Hə. Yox. Yəqin maşını çağıracaqdı. — Bu sözləri eşidəndə Leyla xanım özünü saxlaya bilməyib ucadan güldü:

— Məgər sənin maşının dil bilir, qulağı var, nədi?

— Yox.

— Sən sadəcə Mehmanın adını dilinə gətirmək istəmirsən. Düzdü?

Aslan qıpqırmızı qızardı, gözlərini Leylanın istehza qonmuş baxışlarından yayındırmaq istədi, ancaq, çarəsiz qalıb yenidən ona baxmalı oldu:

— Bu söhbət mənim kişilik qürurumu sındırsa da, boynuma alım ki, hə, Leyla xanım. Srağa günəcən o nəməkbəharamdan qətiyyən şübhələnmirdim: nəinki şübhələnmirdim, heç belə yatsaydım, yuxuma da girməzdi, inan. Neçə ildi çörək verirəm o qoduğa. Yaxşılıqlar eləmişəm ki, tərəzinin bir gözünə onun özünü qoysam, o birinə elədiklərimi, vallah, elədiklərim ağır gələr. Elə bircə onu deyim ki, evsiz-eşiksiz idi, qaynanasının — bax, ölümünü bu gün sən xəbər verdiyinin, o gorbagorun qoltuğuna sığınmışdı — ev aldım, verdim: arvadını, iki körpəsini götürüb köçdü, mebelinə də kömək elədim, öz qiymətinə aldı. Köpəkoğlu: «Ölənəcən qulunam, Aslan müəllim» — deyirdi. Deyir, yaxşılıq eləyən evində ölməz. Bu da mənim haqqsayım. Srağagün görürəm onunla him-cim danışır köpəkoğlu. — O, dişlərini bir-birinə sıxaraq:

— Eybi yox, qalsın qırmızı qulluğunda. O, o olsun, mən də mən — söylədi.

— Yaxşı, yaxşı, qəzəblənib özündən çıxma, Aslan. Olan olub, keçən keçib — bu elə şeydi ki, geri qaytarmaq, silib atmaq, pozmaq, unutmaq olmur. Bu, sənin ömür kitabına qara hərflərlə yazılmış xəcalət gətirən bir dastandı ki, heç vəchlə, heç nəylə üstündən götürə bilməzsən. Bir də əhvalat sən düşündüyün kimi də deyil — deyə Leyla xanım getdikcə, yadına saldıqca əsib-coşmağa başlayan Aslanı sakitləşdirmək istədikdə o, yenə bir cavab almaq ümidiylə soruşdu və səsindəki çılğınlığı Leyla hiss etməyə bilmədi:

— Axı, bəs necədi bu?

— Səbrli ol, Aslan. Sabah, sabah.

— Səbrsiz olmuşam son vaxtlar, Leyla xanım. Daha dözümüm qalmayıb. — O, ah çəkdi: — Döz deyirsən, dözüm də. Dözməkdən başqa əlimdən nə gəlir ki. — Aslan çarəsiz-çarəsiz susub otağa göz gəzdirdi, sonra o biri otağa işarə edərək: —

Ancaq ora soyuq olar qorxuram. Bəlkə sən burda yatasan, mən o otaqda, hə?

— Yox, ora xoşuma gəlir.

— Onda qızdırım. — Qaz sobasının yanındakı elektrik sobasını götürüb yan otağa apardı, çarpayının birini — özününkünü açıb mələfəni, balış üzünü öz səliqəsilə dəyişdi, rahat bir yataq hazırlayıb qayıdanda Leylanı görməyib qəribə bir qorxu içində düşündü: «Vay, bu yox oldu ki. Adə, vallah, bu gözbağlayıcıdı». Elə bu zaman qapı ağzında Leylanın gecənin sükutunu pozan cingiltili gülüşünü eşitdi:

— Mən burdayam. Özüm də gözbağlayıcı-zad deyiləm.

— Ay səni — deyə ona tərəf çevrilib o da güldü: — Məni qorxuzmuşdun, Leyla xanım.

— Qorxma. Mən heç yerə qaçan deyiləm. Qanadım da yoxdu ki, uçub gedəm.

— Nə bilim, vallah. Düzü, çaşıb qalmışam. Doğrusu, sehr aləmindəyəm elə bil. Nə eşitdiklərimə inanmaq istəyirəm, nə də gördüklərimə.

Leyla xanım güldü:

— İnanarsan, inanarsan. — Aslanın özünü tilsimə düşmüş hesab eləməsi onun kefini xeyli durultdusa da, yatmaq həvəsini söndürə bilmədi: yan otağa sarı addımlayanda Aslan da dalınca getdi və Leyla xanım ağappaq, qar kimi yumşaq yorğan-döşəyin açılıb hazırlandığını görəndə razılıq və mehribanlıq hissilə qanrılıb ev sahibinə baxdı:

— Çox sağ ol. Nə əziyyət çəkirdin? Özüm hazırlayardım də.

— Sənin kimi əziz qonağa qulluq eləmək mənim üçün çox xoşdu, Leyla xanım. İnanırsan, mən ömrümdə birinci dəfədi ki… — Aslan adəti üzrə qadın qonağına söylədiyi, buna görə də tutuquşu kimi əzbər bildiyi bu sözləri dilinə gətirib yarıda peşiman oldu və sözünü yarımçıq kəsdi. Yadına düşdü ki, yalan danışdığı Leylaya əyandı və indi bunun üstündə yaxşı məzəmmət olunacağını fikrinə gətirib günahkar təkin onu süzdü. İncə-

vara, Leyla xanım həqiqətən oxuduğu o düşüncənin başına ip salmayıb ayrı şey söylədi:

— Yaxşı elədin bu çarpayıda yer açdın mənim üçün. Onda açsaydın — deyə dənizə açılan pəncərənin qənşərindəki əl vurulmamış qurulu çarpayını göstərdi:

— Yatmayacaqdım.

— Hə? Niyə?

— Ona görə ki, o, sənin arvadının çarpayısıdı.

— Arvadımın çarpayısı olduğunu bildiyinə görə təəccüblənmirəm. Ancaq niyə onda yatmaq istəmədiyini bilmək istərdim, Leyla xanım. Yəqin ona görə ki, ermənidi, hə?

— Həm ona görə, həm də… — Leyla bir anlığa dayandı, nəyisə demək istəmədiyi aydındı və bunu Aslan da duydu: ona görə ev sahibinin acığına gələcəyini əvvəlcədən bilsə də, ürəyindəkini dilinə gətirdi: — həm də natəmizdi, murdardı, Aslan.

— Deyəsən burda bir balaca səhv eləyirsiz, Leyla xanım. — deyə Aslan çəkinə-çəkinə etirazını bildirdi: — O, insafən çox təmizkardı, Leyla xanım. Səliqə-səhmanına, silib-süpürməyinə söz ola bilməz.

— Sən məni başa düşmədin, Aslan. O, mənən, daxilən, vicdanən natəmizdi. Bax, onun bu yorğan-döşəyi natəmizdi: burda səndən başqa bir adamın nəfəsi hiss olunmamalıdı qanunnan. Amma, burda, yalnız sənin girib yatmalı olacağın bu yorğan-döşəkdə o başqaları ilə…

Aslan tezcə onun nə demək istədiyini anlayıb sözündən tutdu və tələsik soruşdu:

— Başqaları ilə, ya başqası ilə, Leyla xanım?

— Bunun nə fərqi varmış?

— Yox, yox, fərqi var, Leyla xanım. Bir var, yalnız bir nəfərlə oturub dura, bir də var kim girinə keçdi… Bu, artıq fahişəlikdi, bilirsənmi?

— Bir nəfərlə oturub-durmaq yox, hə? Əcəb fəlsəfədi. Bu fəlsəfəni sən ancaq özün üçün uydurmusan və hardasa özünə təskinlik vermək istəyirsən bununla. Amma yox, bir rəqəm-

lərin əvvəlidi, ondan sonra iki gəlir, üç gəlir və sair. Sən bu fikri qəbul eləmək istəmirsən ki, sənin lə oturub-duran sabah, ya sənin gözünün qabağında, ya səndən xəlvət ya da səndən sonra bir başqası ilə də oturub-duracaq. Sən bunun belə olduğunu yaxşı başa düşürsən, ancaq o fikri özündən uzaqlaşdırmağa çalışırsan, çünki onu qəbul etmək sənin üçün sərf eləmir. Sən hələ deməsən də, mən yaxşı bilirəm: indi sənin yandığın odların içində elə bu məqam da var, Aslan. Ancaq gəl indi bunu xatırlamayaq, gecdi. Get, yat. Gecən xeyrə qalsın.

— Xeyrə qalsın… gecən. — dedi çaşqın-çaşqın. Çünki doğrudan da Leyla düz söyləyirdi: o, bununla Tanrıgül haqqındakı düşüncələrinə işarə eləyirdi və necə də doğru tutmuşdu: iş cəhənnəm, lap Leylası da, Mehmanı da cəhənnəm, təkcə Tanrıgül, təkcə o gözəl, müəmmalı mələk… Bax, hər şeydən çox onu dəli eləyən bu idi və fil kimi dözümlü, əstəğfürullah, Allah kimi səbrli olan Aslan ancaq buna dözəmmirdi.

Aslan ani olaraq beynindən keçirdiyi bu fikirləri özündən uzaqlaşdırmağa çalışaraq qonağının sözünə əməl edib dal-dalı otaqdan çıxmaq istəyəndə Leyla xanım qəribə bir şəkildə sağ əlini yuxarı qaldırıb onunla özü arasında havada şaquli bir xətt çəkdi və bunu Aslan gördü. Maraq üzündən xəbər aldı:

— O nə demək idi, Leyla xanım?

Leyla uşaq kimi saf bir təbəssümlə qımışdı:

— O? Heç… Bir an susub əlavə elədi: — Divar idi.

— Divar? Nə divar?

— Ordan beləsinə. — O, yenə əlilə havada bir xətt cızdı — sənin lə öz aramda bir divar çəkdim, Aslan.

— Daşsız, palçıqsız da divar olar? — Aslan təəccübünü gizləmədi.

— Olur, Aslan. İnsanlar arasında çox gözəgörünməz divarlar var, biri də budur ki, mən çəkdim. İndi sən daha ordan bu tərəfə keçə bilməzsən. Bunu hər ehtimala qarşı elədim. İşini ehtiyatlı tutmayanlar, həmişə qonşudan gileyli olurlar.

— Hə, indi başa düşdüm, Leyla xanım. — Aslan süni surətdə güldü və söhbətin artıq bitdiyini anlayıb çıxanda:

— Qapını örtüm, Leyla xanım? — deyə soruşdu.

— Yox, lazım deyil. — dedi. — Qoy açıq qalsın. Get yat, get yat.

Aslan bir saatdan çoxdu ki, yorğan-döşəyin içindəydi, ancaq yatammırdı — yorğun, əsəbi, həyəcanlı idi, bir az içmiş olsa da, yuxu ondan elə bil qaçaq düşmüşdü. Yerinin içinə qor dolmuş kimi çalıxıb-çabalayır, gah o üzü, gah bu üzü üstə çevrilir, amma heç cür aram olub uyuya bilmirdi. Bütün bu həngamələrdən sonra yatmaqmı olardı? Bu gün onun başına gələnlər bir nağıla, əfsanəyə bənzəmirdimi? Gördüklərinə, eşitdiklərinə inanmaq istəməsə də, hamısını həqiqət kimi qəbul etmək məcburiyyətində idi. Onsuz da çaş-baş olan düşüncələri bir az da çözələnib elə dolaşmışdı ki, nəyin necə olduğunu, niyə belə olduğunu və nə ilə nəticələnəcəyini aydınlaşdırmaq, ona elə gəlirdi ki, daha mümkün olmayacaqdı.

Aslan küt, key adam deyildi, həmişə özünü ağıllı, tədbirli bir adam saymışdı. Tutduğu hər işi yüz dəfə ölçüb-biçməyin, nəyin xeyrinə olacağını, nəyin adına, vəzifəsinə, sərvətinə ziyan gətirəcəyini əvvəlcədən götür-qoy eləməmiş bir addım atmağı qətiyyən sevməzdi. Baş verə biləcək, mümkün təhlükələrdən, sualtı qayalardan məharətli bir kapitan kimi yan keçməyi bacarmaq qabiliyyətinə malik olmasına hamıdan, ətrafındakılardan da qabaq özü qiymət verir və bundan daxili bir məmnunluq duyurdu. Son illərə qədər belə yaşamışdı. Nə iş dərdi çəkmişdi, nə yemək-içmək, nə vəzifə, nə paltar. Əslində bunların heç biri zərrəcə də onu maraqlandırmamışdı. Bir kərə ondan soruşmuşdular: «İşlərin necə gedir?» O zaman Aslan özü də fərqinə varmadan, bütöv bir zəmanənin səciyyəvi xüsusiyyətini ifadə eləyən müdrik bir söz demişdi: «Vallah, işləri elə qurublar ki, elə öz-özünə gedir». Həqiqətən bunu o, sonralar daha dərindən anlamağa başlamışdı — məsələ eləymiş. Çünki Aslan öz vəzifəsini bilirdi, ona tabe olan adamlar da nə eləməli olduqlarını anlayırdılar və beləliklə, doğrudan da işlər yağ kimi ge-

dirdi. Onun özünün də, ondan asılı adamların da yalnız bir qorxusu var idi: Aslanın BİRİNCİnin qəzəbinə düçar olmaq qorxusu və ona tabe olanların da Aslan Fərhadıçın gözündən düşmək təhlükəsi. Vəssalam. Uzun-uzun illər o və o qəbil adamlar yalnız bu qorxu içində yaşamış, işləmişdilər. Lap-lap keçmiş BİRİNCİnin vaxtında ortalığa çıxan, neçə-neçə illər çox sürətlə vəzifə pillələri ilə yüksəlib ucalan, böyük bir bölgənin balaca BİRİNCİSİ olan, nazir «seçilən», o, əlbəttə ki, qayğısız, dərdsərsiz yaşamalı idi və yaşayırdı da. Özü də, insafən, əl-ayaq altında qalanlardan olmamışdı. Mötəbər iclaslarda çıxışlar eləməsi, az-maz qələm çala bilməsi, yuxarı dairələrdə tarix ilə məşğul olan bir adam kimi tanınması, hərdən-birdən imzası, adı heç olmasa «Kommunist» qəzetinin (o, öz yazılarını ən çox burada çap etdirirdi) oxucularının yadından çıxmasın deyə cəmiyyətin məfkurəvi əsaslarından, onun «kapitalizm cəmiyyətindən üstünlüklərindən» bəhs edən yazılarla meydan sulaması gözə görünməyə, qeyd olunmaya bilməzdi və buna görə də o, təzə BİRİNCİnin özü üçün də maraqlı bir adam təsiri bağışlamışdı. Bu səbəbdən də BİRİNCİLƏR dalbadal gəlib getsələr də, Aslan elə həmin Aslan kimi qalmışdı üzdə. Sadəcə gah bir az qalxmışdı, gah bir az enmişdi, ancaq oyundan-meydandan tamam çıxmamışdı. Hətta səksən səkkizin axırlarında, səksən doqquzun əvvəllərində, hadisələr təzəcə tüğyan eləməyə başlayanda «aparatın əsas ideoloqu» kimi, bunlar ona mənasız və gülünc görünmüşdü: qüdrətinə, əzəmətinə, möhkəmliyinə öz varlığından çox inandığından, bu cəmiyyətdə, belə şeylərin mümkünlüyünü qəbul etməmiş, bunu — oradakı — Ermənistandakı bir neçə ekstremistin təhriki ilə baş verən bir hadisə saymış, beşinci ilin, on səkkizinci ilin əhvalatlarından, ermənilərin tamahından, qəddarlığından yaxşı xəbəri ola-ola, buna ötəri bir şey kimi baxaraq, yuxarıya yazdığı arayışda da həmin mövqeyini ifadə eləmişdi. Bundan əlavə o zamankı BİRİNCİnin də başının altına yastığı o qoymuşdu: Moskvanın tezliklə, lap beş-on günə bu özbaşınalığa son qoyacağını, lap böyük BİRİNCİnin, Ermənistanın BİRİNCİSİNƏ, möhkəm bir qulaq-

burması verəcəyini söyləmişdi. Onda, hadisələrin külək vuran tonqal kimi getdikcə qızışdığı zaman, sadəlövh və kövrək ürəkli, siyasətdən və imperiyanın məkrindən başqa hər şeydən başı çıxan təzə BİRİNCİnin kabinetindən çıxmayan Aslan lazımi qiymət vermədiyi o dalğanın tufanı bir-iki saatın içində onların isti, ilk baxışda çox möhkəm görünən yerlərindən oynadıb kənara atdığını görəndə, başa düşmüşdü ki, səhv eləyib, vərgəni suya verib, ona inanan BİRİNCİni də, özünü də uçurum qırağına gətirib. Siyasət isə belə səhvləri bağışlamır. Elə həmin gün gecədən xeyli keçmiş, o plenum deyilən nəhəng, dəstəyi uzaqda, Moskvada oturan böyük BİRİNCİnin əlində olan mexanizm işləyib öz işini görəndən sonra o, ömründə ilk dəfə vəzifədən düşmüş BİRİNCİnin belə zəif, cılız və aciz olduğunu lap yaxından görmüş və təəccüblənmişdi. Eləcə də, dünənəcən, lap elə iki saat qabağa qədər yanında, böyür-başında hərlənən, o qədər də saymadığı iş yoldaşının birdən-birə dönüb BİRİNCİ olduğunu və o dəqiqə vəzifə atına minib hökmlü bir adama çevrildiyini də görüb heyrətlənmişdi Aslan. Cəmisi üç gün namüəyyənlik içində qalmışdı, dördüncü gün onu oradan, Mərkəzi Komitədən — BİRİNCİnin özününmü fikri idi bu, ya ətrafındakı adamların əli ilə edilmişdi — bunu indiyəcən bilmirdi — o dairələrdə mövcud olan yazılmamış rəsmi adətə uyğun bir «hörmətlə» kürüyüb nə boy-buxununa, nə keçmişinə və nə də xidmətlərinə yaraşan bir tərzdə bu balaca idarəyə atmışdılar. O, əvvəl tərəddüd eləmiş, ancaq evdə, Leylasının məsləhəti ilə razılıq vermiş və yalnız sürücüsünü (İndi yadına salır ki, bunu da arvadı məsləhət görmüşdü) və bir də Tanrıgülü (əlbəttə, öz istəyi ilə) götürüb bura gəlmişdi.

İlk vaxtlar ona bu, çox sarsıdıcı təsir eləmişdi: heç cür barışa bilmirdi bu yerdəyişmə ilə: hətta ilk günlər bir neçə dəfə çaşıb köhnə iş yerinə də getmişdi. Ona elə gəlmişdi ki, bu dərdə dözə bilməyəcək. Ancaq sonra… Tanrıgülün «problemi» çıxdı ortalığa və o dərdini unutdurdu. Son neçə aydı ki, Aslan bu çıxılmaz bəla girdabına düşmüşdü, gecəli-gündüzlü ha baş sındırırdı, axırını bir yana çıxarda bilmirdi ki, bilmirdi. Həyata,

dünyaya hərtərəfli, açıq gözlə baxmağı xoşlayan o, öz hərəkətlərini, davranışını, münasibətlərini də saf-çürük eləyir, götürüb qoyurdu: bəlkə onun özünün soyuduğunu, biganəliyini hiss eləmişdi Tanrıgül? Yox, Aslan buna yol verməmişdi, əsla. Əksinə, daha mehriban, daha diqqətli olmağa çalışmışdı, çoxlu hədiyyələr almışdı, şirin sözlər demişdi. Bəlkə başqa bir qadınla oturub-durmuşdu və bunu da o duymuşdu, eşitmişdi? Yox, bu da olmamışdı. Bu suallar içində çırpınırkən birdən, heç gümanına belə gətirmədiyi yerdə, bu Mehman-Leyla məsələsi meydana gəlmişdi və Tanrıgülün nigarançılığını kölgədə qoymuşdu: hər necə olsa da Leyla onun arvadı idi və cəmiyyət içində onun xanımı kimi tanınırdı. Və Aslan –çox da öyünüb ortalığa çıxartmalı olmayan öz təcrübəsindən yaxşı bilirdi ki, belə şeylər necə də bu boyda şəhərdə ildırım sürətilə yayılır və sənin «xəlvəti iş» hesab elədiyin şey az qala bütün aləmə bəlli olur. Azmı görmüşdü bu cür şeyləri Aslan? Və onun üçündü ki, o məşum hiss ürəyinə axıb dolandan qulağı səksəkədə idi: bu gün, ya sabah, ya haçansa lap bu yaxınlarda belə bir şey eşidəcəyinin qorxusu çökmüşdü canına. İnandırmaq istəyirdi özünü: Yox, Leyla ilə Mehmanın arasında heç nə ola bilməz. Leyla yazıq qulağını qaşıyırmış yəqin. Mehman da – elə-belə, yəqin balaca qızının əyə-əyə dediyi sözləri xatırlayıb gülümsünürmüş. Hə, hə, belədi, şübhəsiz, belədi. Bəs onda… bəs onda bu sehrkar Leyla xanımın dedikləri nədir? Mehmanın qaynanasının öləcəyi xəbəri, siqaret, pul? Bunlar da yalan ola bilərmi? Yox, bu boyda yalan ola bilməz. Aslanın özünün gözünün qabağında olan şeylərdi bunlar. Həqiqət idi və indi, gecənin yarıdan çoxunun keçirdiyi bu vədəsində, ən dərdli adamların belə düşünüb-daşınıb yorularaq yatdığı bu anlarda yerinin içində qurcuxa-qurcuxa öz-özünü danlayırdı: «Sənə bu da azdı, Aslan. Özünü hamıdan ağıllı, bic, şeytana papış tikən sayırdın. Elə bilirdin dünya həmişə sənin istəyincə fırlanacaq. Amma sən demə, fil qulağında yatmışmışsan. Orda, yuxarıda yoldaşların ayağının altını qazıyırmış, bu yanda tanrın qədər sevdiyin Tanrıgül səni gözün görə-görə atırmış, evinin içində də Leyla — sənin arvadın başına papaq

qoyurmuş. Kül başına, ay Aslan. Ta niyə yaşayırsan bu yer üzündə?» — Aslan bu böyrü üstündən o böyrü üstünə çevrilir, ürəyində əlini Allahın dərgahına qaldırıb yalvarırdı az qala: «İlahi, özün kömək ol mənə. Qoy bu düyünlər açılsın, qoy sənin özünün mərhəmətlə ürcahıma çıxartdığın bu sehrkar, möcüzəli Leyla xanım mənim bu qəflət yuxusuna getmiş gözlərimi açsın və mən əsil həqiqətləri, nə qədər acı olsa da öyrənim. Hamısının üzünə deyəcəyəm bir-bir xəyanətlərini. Gözlərinin içinə tüpürəcəyəm hamısının. Deyəcəyəm siz elə bilirdiniz mən frayerəm, heç nə görmürəm, bilmirəm? Ay siz öləsiz. Bu qadını, bu Leyla deyilən anlaşılmaz məxluqu sən yetirmisən mənə, ilahi. Öləcəyəm, qalacağam, onu əldən buraxmayacağam, lap bütün var-yoxumu verəcəyəm ona, saxlayacağam yanımda, qulluğunda duracağam. Həm mən rahat olaram, həm də o xoş bir gün görər. Razı olsa lap alaram onu. Qaçqın olanda nə olar. Bir də onu yaxşı geyindirsən, keçindirsən kim bilər ki, o, qaçqındı, köçkündü? Yox, adamın elə arvadı olması bir bədbəxtlik olar. Gərək onda heç nə eləməyəsən: işə oxlov udmuş kimi düz gedib, düz də qayıdasan. Ondan heç nə gizləməyəsən gərək. Bunsuz da bu zəmanədə necə yaşamaq mümkündü?» Sonra Aslan ürəyində özünə güldü: «Lap dindar olmusan ha. Dünənəcən Allahı-Peyğəmbəri tanımayan sən, indi onların mərhəmətinə sığınmısan və əl açıb onların dərgahından nicat umursan. Görünür, insanın təbiəti belədi — dara düşəndə, qocalıq soyuq əlini yaxasına sarı uzadanda, ölümün soyuq nəfəsini yaxında duyanda Allaha inam doğulur insanın ürəyində. Halbuki, deyirlər, o inam insanla bir gəlməlidi dünyaya. Hər insanın öz inamı». «İndi budur. Heç nəyə inanmayan sənin qonağın sehrkar bir qadındır — o biri otaqda yatır. Görəsən o yatanda da mənim nə düşündüklərimdən xəbərdar ola bilir? Bəlkə heç yatmayıb?» — Aslan öskürdü, sonra diqqət kəsilib o biri otağı dinlədi. Heç bir səs-səmir, qımıltı gəlmirdi. Bir az da diqqətlə qulaq asıb Leylanın aramla nəfəs aldığını, körpə uşaq kimi mışıl-mışıl yatdığını başa düşüb rahatlandı. «Yatıb!»

Və Aslan bunu da xatırladı ki, bu bağın tarixində və özünün ömrünün keçmişdə qalan illərinin salnaməsində Leyla birinci qadındı ki, bura qədəm basıb gələ, Aslan ona toxunmaya — nə saçlarını sığallaya bilə, nə öpə bilə. Yox, belə qadın olmamışdı, yox idi və Leyla birinci idi. Qəribə idi ki, Aslan özü də elə bil həmin Aslan olduğunu unutmuşdu — qadına olan tamahı, hərisliyi qalmamışdı sanki. Yox, axı keçən həftə Nataşa ilə bura gələndə belə deyildi. — Nataşanı hamamda özü çimdirmişdi, özü qurulayıb qucağında otağa gətirmişdi, yeyib-içmişdilər və o, qızı səhərəcən yatmağa qoymamışdı. Nataşa yumşaq yorğan-döşəkdə çabalayaraq: «Tı menya sovsem izmuçil!» — demişdi ki, bu sözlər də onun canına yağ kimi yayılmışdı: «Yox, hələ canın suludu, Aslan, hələ qocalmamısan!» — deyərək öz-özünə qürrələnmişdi. Yəqin bir həftə sonra Nataşa, ya qeyri bir qadın bu bağa qonaq gəlsə, Aslan onu da elə o həvəslə qarşılayıb, elə o həsrətlə də yola salacaqdı. Yox, bu nə idisə Leylanın özü ilə bağlı idi. Hə, axı o sehrkardı, o əfsunkardı — yəqin nəsə elədi — duamı oxudu, cadumu elədi — bilmirdi. Sonra yadına düşdü ki, Leyla əlinin qəribə hərəkəti ilə onunla özü arasında bir divar çəkmişdi yatmamışdan qabaq. Hə, hə, elə idi.

Divar çəkdi və özü də, gərək ki, dedi bunu. Aslanın elə arın-arxayın: «Qapını bağlayım?» — sualına. «Yox, qoy açıq qalsın. Sən o divarı keçə bilməzsən!» — cavabını vermədimi?

Aslanın tamah dişi itiydi və bu gecəki o qəribə qonağını elə-belə — vüsalına çatmadan yola salacağı fikri ilə heç cür razılaşa bilmirdi. «Əşi, sən də lap avam olmusan axır vaxtlarda, ay Aslan» — özü-özünə danışdı — Sehrkardı, möcüzəkardı, hər nədi — özü bilər, ancaq o, axı hər şeydən əvvəl qadındı. Qandın, ay zırrama, qadındı! Ta özü deməyəcək ki, gəl! Gərək səndə bir tərpəniş-təpər olsun da. Yoxsa istəyirsən o özü gəlib sənin qucağına girsin?

Sən bilirsən ki, qadınlar cürbəcür olur: Biri özü gəlir, birinin yanına gərək sən özün gedəsən. Bir başqası istəyir zor iş-

lədəsən, güclə təslim eləyəsən. Yadında deyil, sən Tanrıgülü demək olar ki, zorla fəth elədin? Və sənin bu cəsarətin onun çox xoşuna gəlmişdi. Demişdi: «Mən belə xoşlayıram».

Leylanın əgər rəyi olmasaydı, qapını örtərdi və sonra arxadan cəftələrdi. Eləmədi. Divar… Əşi, nə divar, evin içində nə divar ola bilər, ay avam? «Lənətə gələsən, kor şeytan. Yenə gəldin girdin ürəyimə. Çox fərli adama fitva verirsən. İndi duracağam, keçəcəyəm yanına… Sonra da içindən ayrı bir əngəl çıxacaq, qoyub gedəcək, qalacağam çabalaya-çabalaya».

«Yox, Aslan. Sən uyma bu şeytan əclafın fitvasına. Otur yerində. Bir də axı sən ona «bacı» dedin. Nə tez yadından çıxdı?.. Kişi ol, Aslan. Hə, «bacı» sözünü deyəndə bayaq o nə isə qəribə sözlər söylədi… Hə, hə, üzdə «bacı»… xəlvətdə…» Hə, dedi ki, sənin də… elə bir müsibətin var… Dedi, dedi…»

«Dur ayağa, keç o biri otağa. Leyla yatmayıb. Yalandan özünü yatmışlığa vurub və özü də səbirsizliklə səni gözləyir. Əgər getməsən, sabah üzünə deməsə də, ürəyində deyəcək: «Sən də kişisən?»…

Ürəyində gedən bu səssiz-səmirsiz vuruşda şeytan üstələdi və o, ehtiyatla qalxıb çarpayısında oturaraq tumbanın üstünə qoyduğu siqaretdən birini yandırdı. Xeyli fikirləşdi və:

«Əşi, yüz dəfə mollanın sözünə baxanda, bir dəfə də şeytanın sözünə qulaq asmaq lazımdı» — dedi və ayağa qalxdı. Stolun yanına gəldi və sanki nə üçün gəldiyini unudaraq çaşqın halda o yan-bu yana baxdı.

«Yox, ayığam. İçmiş olsaydım, gedərdim!»

İçindəki ikinci səs rişxəndlə söylədi:

«Konyak vur bir az. Gözləyir o səni!»

«Hə, doğrudan a. Konyak heç yadıma düşmür». Və Aslan bayaqdan axtardığını tapmış adam kimi sevindi, gecə lampasını yandırıb soyuducudan yarımçıq şüşəni götürdü və stolun üstəki çay stəkanını ağzına qədər dolduraraq başına çəkdi. Açıq qutudakı fransız şokoladından birini ağzına atdı və əyləşdi…

Siqaretini çəkə-çəkə yenə götür-qoy eləməyə başladı. Bir neçə dəqiqədən sonra, özündə heç bir dəyişiklik hiss etməyə-

rək stəkanı bir də doldurub içdi. Yenə siqaretinə qüllab vurub alaqaranlıqda qarşıdakı güzgüdə özünə tamaşa eləmək istədi, nədənsə sir-sifətindən xoşu gəlmədi, üzünü yana çevirdi. Gözü yenə konyak şüşəsinə sataşanda…

«Görəsən yenə içim? Zəhrimarın heç təsiri yoxdu. Elə bil sudu. Eh, bu qalcağın nə olacaq» — deyə konyakın qalanını da doldurub birnəfəsə ötürdü…

«Niyaz əclaf! Oturmuşdum da yerimdə. Çiynində oturmamışdım, yerini dar eləmirdim. «Yox, səni burda saxlaya bilmərəm. Sən onun adamısan — deyir hamı. Gərək gedəsən. Deyirəm, ay yoldaş Niyaz, dünənəcən onun adamı idim, saxlarsan, bu gündən olaram sənin adamın. Mən az qüvvə deyiləm ha. Sənə xeyrim dəyə bilər». «Yox — dedi və məni bu günə qoydu. Eybi yoxdu, sənin də başına gələr, səni də qulağından tutub atarlar, onda məni başa düşərsən. Amma sənə mən çox böyük pislik elədin, Niyaz. Sən məni burdan atmasaydın, bəlkə Tanrıgül də elə eləməzdi…»

Leyla Aslanın yadından çıxmışdı.

«İtin belindən gələn köpəkoğlu. Mənim sənə nə pisliyim keçmişdi, ay Mehman? Səni pis dolandırırdım? Maaşın yaxşı, ərzağın bol, xalturan da öz yerində.

İndi sən belə ağız bəhəm eləmisən ki, mənim arvadımla… Lap o axmaq özü təklif eləsə də, sən gərək bu işə qol qoymayaydın. Deyərdin: «Aslan Fərhadoviçin çörəyi gözümü tutar, xanım! Mən o qələti eləyə bilmərəm». Sən əclaf isə onun üzünə qımışırsan da hələ utanmaz-utanmaz. Hələ gedib dostunun kabinetindən zəng də eləyirsən Leylaya. Dayan, dayan, qoy hər şeyi bilim, sənin ananı ağladacağam, itin belindən gələn haramzada»…

Qonşu otaqdan çarpayı cırıltısı eşidib qapıya sarı boylandı və yadına düşdü ki, Leyla ordadır. «Yatmayıb. Səni gözləyir. Dur, Aslan. Özünü biabır eləmə». Bu səs güclü idi, qətiyyətlə deyilmişdi o sözlər və Aslanı müti qul kimi ayağa qaldırdı. Şıqqıltı salmamaq üçün, oğurluğa gedən adam kimi, ayaqlarını yerə asta-asta basaraq açıq qapıya sarı addımladı. Astanada… dayan-

dı… Burdan Leylanı çarpayısının ayaq tərəfi aydın görünürdü. Elektrik pilətəsinin tək gözünün işıltısında çarpayının ağ nikelli ayaqlarının yanında qoyulmuş stulun başından asılmış xalatı — o Leylanın olan, ancaq bir neçə saat qabaq bu Leylanın geydiyi xalatı görəndə o, başa düşdü ki, qonağı soyunub… və bu, onu bir az da həvəsləndirdi, Leylanı alt paltarda, ağ yorğan-döşək içində təsəvvür eləyib içəri keçmək istəyəndə… qeybdənmi, göydənmi, haradansa gələn bir səs eşitdi və bu səs ona tanış idi — bu səs Leylanın öz səsi idi:

«Sən o divarı keçə bilməzsən, Aslan. Get yat, get yat, get yat…»

Aslan ayağının biri o otaqda, biri bu otaqda, dayandı, səsə qulaq asdı və istədi soruşsun: «Sən hələ oyaqsan, Leyla xanım? Sənə soyuq deyil ki?» — Ancaq bu sözləri ürəyində söylədi, dilinə gətirə bilmədi və birdən, key kimi, əmri yerinə yetirməyə borclu olan bir əsgər sayağı geri dönüb çarpayısına sarı gəldi, yerinə uzandı…

Qulaqlarında bir neçə dəqiqə bundan qabaq qeybdənmi, Leylanın özündənmi eşitdiyi o sözlərin ancaq axırıncısı getdikcə azalan bir ahənglə səslənirdi:

«Yat, yat, yat…»

Və onun kipriklәri qapandı.

… Aslan səhv eləyirdi, Leyla da yatmamışdı. Leyla bu elektrik plitəsinin tək gözü işıldayan alaqaranlıq otaqda haçandan bəri həsrətini çəkdiyi belə rahat yorğan-döşəkdə böyrü üstə uzanıb Aslan haqqında, onun qəribə, maraqlı, təzadlı həyatı haqqında düşünmürdü, səhəri, o birisi günü barədə fikirləşmirdi. Burada fikirləşməli bir şey də yox idi. Leyla arxayın idi ki, sabah bu dərd, namüəyyənlik içində dəli kimi çırpınıb çapalayan adam onun qabağında diz çöküb hətta bütün var-yoxunu belə verməyə razı olaraq ondan öz həqiqətlərini, şübhələrini aydınlaşdırmaq üçün yalvaracaq və Leyla da qulağına qeybdən deyilən, pıçıldanan, kimsənin eşidə bilmədiyi şeyləri olduğu kimi ona deyəcək, nəhayət o, toxtayıb rahatlanacaq. Düzdü, sarsılacaq, ağlayacaq, ölüb-diriləcək, ancaq həqiqəti biləcək. Əvəzin-

də, durulacaq, saflaşacaq və bəlkə də dəyişib tamam başqa adam olacaq. Leyla bunu da indidən bilirdi ki, Aslanın sabah, biri gün və bəlkə də gələcək bir neçə ayı çox çətin, sınaqlı, ağrılı keçəcək, o, çox əzablar çəkəcək. Bu əzablar bəlkə də o dünyada təpədən-dırnağa qədər günahlar içində itib-batmış hər hansı bir günahkar bəndənin çəkə biləcəyi ən dəhşətli əzablardan da ağır və dözülməz olacaq. Görünür, Aslan elə bir insandı ki, onun cənnəti də bu dünyadadı, cəhənnəmi də. Belə adamlar o dünyada behiştdə, qismətisə, görə biləcəyi xoşbəxtliyi, ləzzəti, nəşəni bu dünyada ala bildikləri kimi, əzablarını da bu dünyada çəkməli olurlar və onlar bu əzabların içində elə yanırlar ki, o dünyadakı əfsanəvi qır qazanında yanmaq bunun yanında elə də qorxulu əzab olmur. Hər halda Leylanın Aslan barədə ilk təəssüratı belə idi və bu, məsələnin ancaq bir tərəfi — Aslanla bağlı tərəfi idi. Və Leyla yerinə girənəcən öz təzə tanışı haqqında belə düşünmüşdü, lakin o, soyunub yatağında rahatlanaraq dua oxuyandan az sonra,bugünkü qəribə sərgüzəşti və onun qəhrəmanı barədə düşünməyə başlarkən yaxında hənirti duyub gözlərini açdı. Anasıydı. Ağappaq paltarda, başında qara kalağayı, ayaqları yalın halda onun çarpayısının böyründə dayanmışdı və eynən Leylanın gözləri kimi qonur, işıqlı və eyni zamanda silinməz bir kədər həkk olunmuş baxışlarını ona zilləmişdi. Çoxdandı gəlmirdi. Qızının yatdığı yer, qaldığı otaq pis olanda, narahat olanda arvad gözə görünmürdü; Leyla arzulasa da, çağırsa da harayına hay vermirdi. Ancaq elə ki, qızının bir balaca qarnı tox olurdu, üzü gülürdü, yatacağı, yurdu babat olurdu — ana elə bil yel qanadında uçub gəlir, Leylanı axtarıb tapır, ona doyunca tamaşa eləyir, danışdırıb ürəyinin hovunu-köpünü alandan sonra çıxıb gedirdi.

Çoxdan idi yoxdu, çünki çoxdan idi Leylasının günü-güzəranı pis keçirdi, nə doyunca yeməyi olurdu, nə gecələr rahat yatacağı. İndi onu görəndə Leylanın bədəni uçundu. Dodaqları səyridi, gözləri doluxsundu və qəhər boğmuş səslə lap ağzının içindəcə astadan pıçıldadı:

— Gəlmisən, ay ana? Qədəmlərinə qurban olum, ay ana. Bəs hardasan indiyəcən? Yoxsa məndən incimisən?..

O, başını yuxarı qaldırmaqla «yox» cavabını verdi.

— Niyə elə uzaqda dayanıbsan, ay ana? Yaxına gəlsənə. Yenə ayaq yalınsan, əynin-başın nazikdi, üşüyərsən axı. Xəstələnərsən axı. İndi bizim yerlərə yəqin qar yağıb.

— Yox, qızım, başına dönüm. Sən mənim fikrimi çəkmə, indi mənə heç nə lazım deyil. Hə, qar yağıb bizim yerlərə: hər yan ağappaqdı.

— Bizim evimiz də zəlzələdə uçdumu?

— Hə, yerlə-yeksan oldu, qızım… İçindəki o bişərəflər də məməyeyəndən pəpəyeyənəcən qaldı daşın-kəsəyin altında, qızım. Mən o ev uçanacan hər cümə axşamları ora baş çəkirdim, içəri girirdim, gəzirdim otaqları, baxırdım o vicdansızlara: mənim çarpayımda o qoca, əprimiş Haykanuş yatırdı, sənin yerində isə… onun başkəsən oğlu Zorik yatırdı… Baxırdım, baxırdım, gözlərimdən yaş sel kimi axırdı, yerə-göyə nifrinlər yağdırırdım, ürəyim soyumurdu ki, soyumurdu. Sonra uçub göylərə — qurban olduğumun yanına getmək istəyirdim — amma gedib çatmaqmı olur onun dərgahına? Yalvarırdım ki, ey ulu Tanrı, sən adilsən, sən zülmü yerdə qoyan deyilsən, qoyma bu zülm yerdə qalsın, ey ilahi pərvərdigar, qoyma bu zülm ərşə dirənsin, yoxsa sənin taxt-tacını da silkələyər bu zülm, qoyma buynuzsuz qoçun qisası buynuzlu qoçda qalsın, qoyma, qoyma, qoyma…

— Görürsən, qoymadı qalsın, ana. Uçurtdu, mənim torpağım çəkdi kamına o qansızları. Ancaq bir şeyə heyfsilənirəm, ana!

— Nəyə, bala?

— Axı bizim torpaq müqəddəs idi, təmiz idi — o murdarlar onun müqəddəsliyini pozdular deyəsən.

— Yox, bala, poza bilməzlər.

— Təki sən deyən olsun, ana. Bəs indi…

— Bəs indi haralardayam demək istəyirsən?

— Hə.

— Sonra qardaşımın, atamın — ailəmin qəbri üstə dolanırdım, can bala — təsəllimi onlardan alırdım. Ancaq vicdansızlar onu da mənə çox gördülər — traktor salıb şumladılar əcdadlarımız yatan o qəbristanlığı — hamarladılar, bağ-bağça saldılar.

— Ah, allah… ürəyim partlayır. Amma biz necə qəribə millət imişik, ilahi. Burada, Bakıda, bu boyda camaatın gözü qabağında yeni böyük qəbristanlıqda onların ölüləri yatır — bircəciyinə də dəyən olmayıb. Başdaşıları yerində, ətrafına əkilmiş ağaclar yerində… Çaşıb qalmışam — biz ya həddən artıq yaxşı millətik, ya həddən artıq axmaq millətik, ana! Bilmirəm.

— Yox, qızım. Küfr danışma. Bizim millətdən yer üzündə alicənab, duz-çörəkli və insaflı başqa ikinci millət tapa bilməzsən. Onları heç dilinə də gətirmə, onların millətlər cərgəsində yeri yoxdu. Sənin qardaşın neynəmişdi ki, onun zülmnən başını kəsdilər?

— Heç nə…

— Amma onun da — Surenin də başını kəsdilər, qızım! Qanı yerdə qalmadı qardaşının.

— Kim kəsdi ki, ana?

— Elə öz dığaları. Bir-birinin başını kəsən millətdən sən nə gözləyirsən, can bala?! Nədi, ağlayırsan? Niyə ağlayırsan, qızım?!

— …

— Ağlama, sənin göz yaşlarına dözə bilmirəm. Kiri, sən allah.

— …

— Bax, ağlasan, gedəcəyəm, daha gəlməyəcəyəm.

— Yox, yox, ağlamaram. Vallah, ağlamaram, ana. Getmə, getmə.

— Yer üzündə səndən və qardaşından başqa heç kəsim yoxdu. Bircə sizdən niyaranam. Oğlandan çox səndən niyaranam.

— O, indi odun-alovun içindədi. Mənə nə olasıdı ki, ondan qorxuram — tələf olacaq…

— Elə demə, qız. Bağrım çatlayar… Allaha tapşırmışam onu, qızım.

— Allah ağzından eşitsin, can ana. Amma onun axırının necə olacağını sən də bilirsən, mən də. Yadımdadı, sənin dediklərin düz çıxardı həmişə.

— Hə.

— Sən demişdin Hikmətə ərə getməyə razılıq verməyim. Sənin sözünə baxmadım.

— Hə.

— Amma sən bir şey də demişdin o zaman.

— Nə?

— Demişdin xoşbəxt olacaqsan.

— Demişdim, qızım.

— Bəs hanı? Mənim nə yaşım var ki, indidən saçlarım ağarır, ay ana? Saçları vaxtından qabaq ağarmış, ürəyi cavanlıq görmədən qocalmış qız kimin nəyinə lazımdı, ay ana?

— Yox, başına dönüm. Elə demə. Sənin o xoşbəxt olmalı vaxtın gəlib çatıb indi, qızım. Sən öz qismətini tapıbsan, can bala.

— Elə şey yoxdu, ana. Mən təkəm, yalqızam.

— Bilmirsən. Sən tapıbsan taleyini, qızım.

— Hanı bəs?

— O biri otaqda yatan kişi sənin bəxtindi, qızım. Allah çıxarıb qənşərinə…

— Nə danışırsan, ay arvad? O? Aslan ha?

— Hə.

— Əşşi, onun arvadı var, aşnası var. Üzü üzlər görüb onun. Yaşda da məndən çox böyükdür, ana. Ömründə elə şey ola bilməz.

— Olar. Elə mən bunu sənə demək üçün gəlmişəm, qızım.

— Axı o…

— Nə axı?

— O murdarın, satqının, alçağın biridi. Sən necə razı olursan ki…

— Mən razı oldum, olmadım, belədi, qızım.

Ana bu sözləri deyib susdu, bir az da irəli gəlib qızının başı üstə əlini fırlatdı, nəsə pıçıldadı və sonra heç nə söyləmədən yox oldu. Leyla ayıqlıqla yuxu arasında olan bir adam kimi qalxıb yerinin içində oturdu, dizlərini qarnına yığıb büzüşdü. Anasıyla söhbətini bir də təzədən yaşamaq, onun doğma səsini eşitmək istədi, ancaq fikri o qədər dolaşmışdı ki, yozub bir yana çıxarda bilmədi.

— İlahi, özün kömək ol, ilahi, özün yer üzündə yaratdığın, yaşatdığın insanları xoşbəxt elə, mən də onların arasında.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Qəribə, əzablı və eyni zamanda şirin, maraqlı bir nağıla bənzəyən bu gecəni demək olar ki, səhərəcən çimir eləyə bilməyən, öz uzun, təzadlı, şirinli-acılı, sarsıntılı və rahatlıqla dolu ömür yolu kitabını fikrinin, xəyalının barmaqları ilə asta-asta varaqlayıb alt-üst, ələk-vələk edən, ən gizli, bir Allahın, bir də özünün bildiyini zənn etdiyi xatirələrini belə iyirmi-otuz illik mürgüsündən oyadıb təzədən «görmək», «yaşamaq» istəyən Aslan, gözləri qızarmış, başı qazan kimi şişib ağırlaşmış halda sübh tezdən oyanmışdı, yorğan-döşəyini səliqəyə salmış, üzünü təraş etmiş, çaydanı doldurub pilətənin üstünə qoymuşdu. Və sonra xeyli fikirləşib Pəhləvana — dəniz qırağındakı kababxananın müdiri, yaxın dostu olan və onun belə məclislərini çox az bir vaxt ərzində quş südündən başqa, hər cür naz-nemətlə bə-

zəməyi özü üçün böyük xoşbəxtlik sayan, cüssəli, bazburtlu, dünyagörmüş bir kişi olsa da, uşaq kimi mehriban, əliaçıq və səmimi olan Pəhləvana zəng eləmək yadına düşmüşdü və özünü danlamışdı ki, bunu niyə axşam xatırlamayıb, sonra Leylanın o qəribə söhbətlərinin, möcüzələrinin onu yamanca çaşdırdığını xatırlayıb gülümsünmüşdü və bir növ «öz günahını» bağışlamışdı. Pəhləvanın dəniz qırağındakı bu kababxananı açmasında Aslanın böyük xidməti olmuşdu, icazəni o almışdı və neçə il idi ki, Pəhləvanın bu kababxanası yay, qış bütün şəhərdə yeyib-içən, kefkom oğlanların, kompaniyaların seçib bəyəndiyi və tez-tez gəlib-getdiyi bir istirahət guşəsinə çevrilmişdi: Pəhləvan az bir müddət içində sərvətlənmiş, özünü yaxşıca tutmuşdu, ancaq bəzi görməmişlər kimi, qudurub harınlayıb cızığından çıxmamış, elə əvvəlki sadəliyi, mehribanlığında qalmışdı. O, müştərilərini elə gülərüzlə, elə səmimiyyətlə qarşılardı, xidməti elə yüksək səviyyədə elətdirərdi ki, bir gələn, bir də gəlmək istəyərdi, axırda, məclisin sonunda haqq-hesab çəkiləndə də kimsə qəpik-quruş söhbəti eləməzdi. Milis də, katib də, oboxees də ona dəyib-dolaşmaz, haqq almazdı; çünki Pəhləvanın kababxanasının üstündə qeyri-rəsmi Aslanın adı vardı. Ancaq Pəhləvan ora gəlib-gedən adamları elə qarşılayıb elə yola salırdı ki, onlar da Pəhləvanı öz adamları sayırdı və üstəlik pul da almaq istəməməsini görüb ondan çox razı qalırdılar. Bir sözlə, Pəhləvan bütün dostlarının içində birinci yerdə Aslanı qoymuşdu və onun bir xahişini iki elədiyi, onun, nə bunun yadına gəlməzdi. Aslan, o biri otaqda yatan Leyla səsini eşidib yuxudan ovgər olub ayılmasın deyə Pəhləvanla yavaşcadan danışırdı.

— Pəhləvan, qonağım var. Hə? Bir nəfərdi, yəni ikimizik. İki gün də burdayıq. Yaxşı, nəyin varsa, təşkil elə, siqareti unutma ha. Özün gətir, hə. Yaxşı. Sağ ol. Bacardıqca tez elə.

— Baş üstə, qədeş, yarım saata ordayam.

Sonra Aslan stolun üstünü təmizlədi, dəm çaynikinin köhnə pıçalını boşaldıb təzədən dəmlədi. Səliqə-sahmana xüsusi diqqət yetirdi və oturub çarpayısının böyründəki radio-

qəbuledicini burub lap asta ayaqda qoyaraq son xəbərlərə qulaq asmağa başladı və hansısa məlumatın son cümləsini: … «ermənilər hücuma keçmişlər!» — eşidən kimi radionu söndürdü.

Fikri dolanıb Leyla xanım oyanandan sonra başlayacaq (yəni başlayacaqdımı, bəlkə heç bir söhbət baş tutmayacaq, Leyla bir şeyi bəhanə edəcək və çıxıb gedəcəkdi?!) ağır, çətin söhbətin üstünə gəldi və oturduğu yerdə dizlərinin əsdiyini hiss eləyib büzüşdü. O, ömründə xeyli mürəkkəb, məsuliyyətli görüşlərə getmiş, qəbullarda olmuşdu, hətta ən çox çəkindiyi BİRİNCİnin qəzəbli vaxtlarında qəfildən köməkçisinin zəng eləyib kişinin onu çağırdığını deyəndə belə bu cür sarsıntı və həyəcan keçirməmişdi. «Qeyri-müəyyənlik içində olmaq, ölüm hökmü gözləməkdən də betərmiş» — deyənlərə indi haqq qazandıra bilərdi.

Axşamkı hərəkətini xatırladı, içdiyini, Leylanın yanına getmək xəyalına düşdüyünü yadına salıb peşiman oldu. «Yəqin bildi o mənim fikrimi. Öl köpək oğlu, nəfsinə tət deyə bilmirsən. Elə bilirsən dünyanın axırıdı. İndi onun üzünə necə baxacaqsan? Utanıb yerə girməyəcəksən?» — deyə gecəki əməlinə görə özünü çox danlayan Aslan, nəhayət «Yox əşi, bilməz. Yatmış olardı Leyla o zaman. Ta o gecə yatanda da yeri-göyü, adamın ürəyini görməyəcək ki?» — deyə özünə təskinlik verib həyətə çıxdı, meynələrin arasında gəzindi, saralmış yarpaqların altından iki-üç qıra kişmiş üzümü tapdı, sonra divar dibi boyunca əkilmiş nar ağaclarından iki dənə partlamış nar dərdi və qayıdıb hovuzun kranını açaraq üzümləri yuyub dikələndə çöl darvazasının qabağında maşın səsi eşidib iti addamlarla ora cumdu.

Gələn Pəhləvan idi. Mehriban görüşdülər. Hal-əhval tutdular. Sonra Pəhləvan az qala ağzınacan dolu həsir zənbili maşının baqaj yerindən götürüb balaca qapıdan içəri girdi. Zənbili görən Aslan:

— Adə, nə qədər şey gətirmisən? — deyə təəccübünü bildirəndə Pəhləvan təvazökarlıqla:

— Elə bir şey deyil, Aslan qədeş! — dedi. — Bala-bala yeyərsiz, nuşican olsun.

— Əsas siqaretdi, Pəhləvan.

— Gətirmişəm, qədeş.

— Çox sağ ol, Pəhləvan. Sən get, mən özüm apararam.

— Sizə əziyyət olmaz?

— Yox, yox, apararam…

Aslan bir əlinə zənbili aldı, o biri əlini ona uzatdı:

— Çox sağ ol, Pəhləvan.

— Dəgməz, qədeş. Bir şey lazım olsa, zəng elə, genə gələrəm, gətirərəm.

Pəhləvan gedəndən sonra Aslan yuxarı çıxdı, zənbilləri yerbəyer elədi. Nəlbəkiyə qara kürü qoydu, yumşaq təndir çörəyini çörək qabına, balıq kababını bir boşqaba, tikə ilə lüləni ayrı bir qaba çəkdi. Stolun üstə bir şampan, bir konyak qoydu. Pomidor-xiyar doğradı, göy-göyərti düzdü. Qalan şeyləri soyuducuya yığıb nigaranlıqla yan otağa sarı boylananda sol qapıdan içəri girən Leylanı görüb:

— A, sən oyanmısan, Leyla xanım? — dedi. — Sabahın xeyir.

— Sabahın xeyir, Aslan bəy. Nə tezdən durmusan?

— Hə, mən həmişə tezdən dururam. Xüsusən bağda olanda. Necə yatdın? Üşümədin ki? Yerin rahat idimi barı?

— Çox sağ ol, bəy. Hər şey əla idi.

Aslan fikir verirdi: Leyla əl-üzünü yumuşdu, öz köhnə paltarlarını geymişdi, üzündən-gözündən rahatlıq yağırdı. Aslan istəyirdi qız stolun üstünə baxsın, oraya düzdüyü naz-nemətlərə baxıb təəccüblənsin, onun bu fədakarlığını qiymətləndirsin, heç olmasa quruca bir xoş söz desin. Ancaq yox, Leyla elə bil stolu görmürdü, elə hey Aslanın üzünə, çal saçlarına, qarnına, ayaqlarına baxırdı; deyəsən heç onun dediklərini də eşitmirdi və Leylanın belə eləməsi Aslanı lap çaşdırmışdı. «Deyəsən mənə qəzəbi tutub». Belə düşündüyündən tez qorxub günahkar kimi gülümsündü və araya söz qatmaq üçün:

— Əyləş, Leyla xanım. Yəqin acından ürəyin axır, — dedi. — Elə mən də yaman acmışam. Bir zavtrak eləyək.

Leyla yalnız indi çönüb stola baxdı, heç nə demədən güzgü ilə qabaq-qənşər stulda əyləşdi. Güzgüdə özünə ötəri bir nəzər salıb əlini təndir çörəyinə uzadaraq:

— Bismillah! — deyərək bir tikə kəsəndən sonra: — Sən də möcüzə eləmək istəmisən deyəsən, ha, Aslan bəy — söylədi. — Bu qədər yeməyi neyləyirdin? Hər qonağın üçün Pəhləvana bu qədər əziyyət verirsən ya ancaq…

İstədi yalan danışsın, ancaq çəkindi:

— Hə, Leyla xanım… Mən ümumiyyətlə qonaqpərvərəm. Tək boğazımdan heç nə keçmir. Qonaq-qara olanda iştahla yeyib-içirəm. Eh, ay Leyla xanım. Bilmirəm səhv fikirləşirəm, ya düz fikirləşirəm. Məni bundan sonra nə atam əkəndi, nə anam doğandı. — İkinci dəfə də dünyaya gəlmək imkanı çox güman ki, yoxdu və olmayacaq da. Ona görə mənim fəlsəfəm belədi: Ye, iç, kef çək, dünyada nə arzu, kamın var, al, yaşa, öləndə də bir şeyin dalınca gözün qalmasın. Düz demirəm sən Allah? Yoxsa, bəlkə düz demirəm?

— Yox, düz demirsən, bəy. Təəssüf ki, sənin kimi düşünənlər çoxdu və onlar səhv eləyirlər. Bu dünyada Allah-təalanın insana verdiyi müvəqqəti ömür o dünyadakı əbədi ömrün bir anıdı və Allah bu bir anı səni sınamaq, yoxlamaq, imtahan eləmək üçün verir və sənə də imkan yaradır ki, o əbədi ömrünü xoşmu, pismi keçirmək yolunu özün seçəsən. Bunu da öz əməllərinlə qazana bilərsən — bu dünyada əzab çəkə bilərsən, amma orada əbədi ömrünü xoşluq və rahatlıq içində keçirərsən. Bu bir anın əzabıyla o əbədiyyətin əsasını qoymuş olarsan və əksinə, Aslan bəy.

— Axı, bu nəqddi, Leyla xanım, o isə nisyədi? Mən gözlərimlə gördüyümə inanım ya eşitdiyimə? Axı heç kəs o dünyadan gəlməyib və bir inandırıcı xəbər də gətirməyib ki, mən də bu fəlsəfənin həqiqət olduğuna inanım? Qurban olum Allaha, bax, bir nəfəri gətirsin o dünyadan və o da hamıya danışsın…

Çox demirəm, bircə nəfər… — Aslan birdən dayandı və yenə günahkar uşaq kimi böht içində Leylaya baxdı:

— Vay, gör mən nə danışıram, aman Allah. Bağışla, sən allah, məni. Mən ac olanda beynimə axmaq-axmaq şeylər gəlir və məni yoldan çıxardır. Allah şeytana lənət eləsin, — deyib acgözlüklə yeməyə girişdi və üzünü ona tutub: — Sən Allah, iştahla ye, mənə də nuş olsun — söylədi.

— Yeyirəm.

Aslan konyakı açdı və özünə də, Leylaya da içki süzdü. Və həmişə adət elədiyi kimi, piyaləsini onunkuna vurub:

— Sənin sağlığına, əzizim — dedi. — Bir də sabahın xeyir. Və Leyladan heç bir cavab gəlmədiyini görəndə qədəhi başına çəkib içdi. Daha dilinə vurmadı.

Yemək dəstgahı qurtarıb ortalığa çay gələndə araya öldürücü bir sükut çökdü, Aslan siqaret yandırdı və asta-asta çəkə-çəkə gözlədi. Ancaq Leyla elə bil heç nə deməyə tələsmirdi. Arxayın-arxayın çayını içir və sükut içində Aslana tamaşa eləyirdi. Aslan hardan biləydi ki, Leyla axşam mərhum anası ilə görüşüb, danışıb və arvad əziz ciyərparasına yuxusunda da görə bilməyəcəyi sözlər deyib, Leylanı çaşqınlıq içində qoyub gedib.

Leyla özü indi suallar qarşısında qalıb: əgər anası deyən doğru olacaqsa, — yəni bu qabağında əyləşib iştahla siqaret çəkən Aslan onun alın yazısında yazılmış qismətidisə, nə üçün mövlası ona dünəndən bəri heç nə söyləməyib? Niyə susub? Hər şeyi Leylanın ürəyinə, beyninə pıçıldayan o sehrli varlıq niyə bu qədər çox istədiyi, bəlalardan qoruduğu əzizini xəbərdar eləməyib ki, bax, sənin belə bir macəran da olacaq? Anası deyir, amma o yox? Axı anası da doğru danışan olub? Bəs?.. Suallara Leyla özü də cavab verə bilmirdi və qətiyyətsiz də olsa, anasına ürəyində etiraz eləyirdi: «Yox, ana, bu, ola bilməz. Sən deyən kimi olsaydı, mövlam da mənə bir söz deyərdi, ana!»…

Leylanı fikirdən Aslanın səsi ayırdı:

— Deyəsən… mən sənin xətrinə dəymişəm, Leyla xanım. Bağışla, sən Allah, məni. Axşam… mən… bir qələtdi eləmişəm… Keç günahımdan…

— …

— Bağışlamırsan?

— İnsansan. Sənin qəlbini şeytanlar işğal eləyib, içində bardaş qurub oturublar, bəy. Qul kimi, ağılsız uşaq kimi hara istəyirlər, çəkib aparırlar səni. Sən zəif iradəli adamsan, ürəyində Allaha, Tanrıya məhəbbət olmadığına görə, onlar orda özlərinə isti yuva qurublar və səni qul eləyiblər.

— Bunda mən günahkaram?

— Səndən də çox sənin valideynlərin günahkardı, bəy. Onlar səni başa salmayıblar, öyrətməyiblər. Evinizdə Allah kəlamı eşitməyibsən.

— Onda heç ata-anamın da günahı yoxdu, Leyla xanım. Sən bilirsən ki, qoymurdular, qadağan idi.

— Hə, Şura hökuməti Allahsız hökumət idi, elə şeyləri qadağan eləmişdi, bilirəm. O, yaxşı başa düşürdü ki, müsəlman öz Allahına inamı ilə qüdrətlidi, basılmazdı, diz çökməzdi: onu qul eləmək üçün o inamı ürəyindən nəyin bahasına olursa-olsun çıxartmaq lazımdı və müruri-zamanla adamlarımızın əksəriyyətinin ürəyindən onu çıxartmağa da müvəffəq oldu… Az-çox dini-islami bilənlərimizi, yaşadanlarımızı yaxaladılar, aradan çıxartdılar, yaranan yeni nəsillər isə bütün o zəngin mənəvi-daxili paklıq xəzinəsindən xəbərsiz böyüdü və sənin kimi bəzi əyyaşlar əmələ gəldi. Mən üzr istəyirəm a. Və nəticəsi də göz qabağındadı…

— Demək, o kişi — Aslan qaşlarını yuxarı qaldırmaqla göyə — Allaha işarə elədi — bilir ki, mənim və mənim kimilərin günahı yoxdu bu məsələdə. Bilirmi?

— Bilir…

— Ay sağ ol… Onda o, qurban olduğum gərək məni bağışlasın da. Axı… mən bilə-bilə onu qəlbimdən silməmişəm — zornan sildiriblər və qəlbimizi bomboş eləyiblər ki, indi sən

deyən kimi, şeytanlar gəlib oturublar orda… Bax, şeytan dedim, yadıma düşdü. Bir məni başa sal görüm bu şeytan dediyimiz əcinnəni Allah yaratmayıb?

— Yaradıb!

— İndi icazə ver, səndən soruşum. — Əgər o qurban olduğumuz öz bəndələrini çox istəyirdisə, niyə bu şeytanı da yaradıb salırdı onun canına ki, o da mənim kimi zəifləri toruna salıb bəd-bəd işlər görməyə sövq eləsin? Hə? Niyə yaradırdı?

— Ona görə yaradırdı ki, sənin — öz yaratdığının iradəsinin möhkəmliyini, sədaqətini yoxlasın. Yaxşısı ilə pisini ayırsın insanların. Yoxsa…

— Hə, yoxsa nə? Yoxsa onun yaratdığı cəhənnəm boş qalardı? Ora göndərməyə günahkar bəndə tapılmazdı? — Aslan bunu deyib birdən konyak şüşəsinə əlini uzatdı — icazənlə, birini də içim. Bunlar çox maraqlı məsələlərdi, mən istəyirəm biləm ki… — deyib özü üçün konyak süzdü.

— Bax, görürsən, içindəki şeytan səni qızışdırdı — o birinci qədəhi də içməsəydin, heç bu suallar sənin beynində doğmayacaqdı, bəy. İç, indi görək daha nə deyəcəksən. — Aslan qımışdı və çox uzağa getdiyini, öz dərdlərini yaddan çıxartdığını anlayıb ürəyində: «Yox, içməyəcəyəm!» — desə də, elə bil gözə görünməz bir əl onun qolundan yapışıb qədəhi birnəfəsə başına çəkməyə məcbur elədi. Sanki özündən asılı olmayaraq tutduğu bu iş üçün yanında dayanmış kimisə günahlandırmaq, danlamaq üçün ətrafına baxındı. Heç kəs yox idi, ola da bilməzdi.

— Axtarma, görə bilməzsən. Şeytan içində oturub, bəy. İradəni tamam alıb əlindən. Bircə saniyə bundan qabaq sən özlüyündə; «Yox, içməyəcəyəm!» — söyləmədinmi!

— …

— Söylədin: ancaq bacara bilmədin, kişi kimi sözünün üstündə dura bilmədin.

— …

Aslan, dilini udmuş kimi heç nə demirdi, deyə bilmirdi. Eləcə dirsəyini mizə söykəyib sağ əlini təmiz təraş olunmuş üzünə dirəmişdi və yazıq-yazıq Leylaya tamaşa eləyirdi. Leyla da susmuşdu, ona diqqətlə baxırdı, elə bil öyrənmək, tanımaq, sifətinin cizgilərini, alnının qırışlarını yadda saxlamaq istəyirdi. Qəribə idi, anasının axşam gördüyü qiyafəsi gözlərinin qabağından çəkilib getmirdi: o, bilirdi ki, arvad «gəlməyib», indi burda yoxdu. Ancaq sözlərini — axşamkı sözlərini ap-aydın eşidirdi Leyla. Nə qədər qəribə olsa da, heç cür inanmaq istəmirdi o sözlərə. «Yox, qulağım səsə düşüb! Elə bir şey olsaydı, «O» mənə deyərdi, mütləq deyərdi». «Axı anam gəlmişdi. Dedi axı…» «O» deməyincə inanmaram. Yox, inanmaram! — Leyla Aslana baxa-baxa öz ürəyində beləcə danışırdı və az qala Aslanı da unutmuşdu ki, birdən gözləmədiyi halda, kişi ayağa qalxdı, stulun tərpənməsinə qız da xəyaldan ayrıldı və sanki harada olduğunu xatırlamağa çalışdı

Bu zaman artıq səbri, hövsələsi tükənmiş Aslan uzun, enli, qədimi mizin bu böyründən o böyrünə keçib düz Leylanın qənşərində dayanaraq:

— Leyla xanım, — dedi və səsinin titrədiyini hiss eləsə də, davam etdi: — Leyla xanım, sən mənim ürəyimi partladmaqmı istəyirsən, anam, bacım? Niyə iki gündü məni üzürsən? Mən ölürəm axı? Məgər görmürsən? Sən ki, hər şeyi görən və bilən bir adamsan! Görürsən ki, mənim bağrım çatlayır, suallar, şübhələr məni öldürür, dayana bilmirəm, yaşaya bilmirəm. Bu murdar insanlar arasında — bu yalançılar, gözdən pərdə asanlar arasında yaşamaq nə müşkülmüş, ilahi? Səni tapanda, sənə rast gələndə, gördün ki, uşaq kimi necə sevindim? Bax, nə istəyirsən verim, nə qədər istəyirsən verim, ancaq məni xilas elə, qurtar bu şübhələrin əlindən. Dünəndən gözləyirəm ki, bir söz deyəcəksən, sakitləşəcəyəm. Sən isə oxun atıb yayını gizləyə-gizləyə nigarançılıqlarımı bir az da artırırsan.

Qurban olum, mənə dağdan-dərədən danışma, mənim ağzımı dağa-daşa salma. Ayağının altında ölüm.

Və Leyla gördü ki, Aslanın bu sözləri deyə-deyə gözləri yaşarıb, tamam zavallı bir günə düşüb. Bu dəfə ona çox rəhmi gəldi, ancaq qəribə bir soyuqqanlıqla dedi:

— Yaxşı, yaxşı, özünü ələ al, həyəcanlanma, Aslan. Keç yerində otur, nə istəyirsən, soruş…

— Qoyursan ki, soruşam? Qorxumdan soruşa bilirəm ki? — deyə Aslan əmri icra eləməyə məcbur bir əsgərsayağı çevrilib əvvəlki yerində oturdu: — Ha istəyirəm mətləbə yaxınlaşım, sən uzaqlaşırsan. Bir söz deyən kimi bir uzun dastan başlayırsan, qalıram içimdən qırıla-qırıla.

Leyla mehriban-mehriban qımışdı. (Aslan isə bu sözlərinin onun xətrinə dəyəcəyini ağlına gətirib az qala sarısını udmuşdu).

— Niyə sənə elə gəlir ki, ancaq sən dərdlisən? Məgər mən adam deyiləm? Məgər mənim dərdim yoxdu? Mən də sənə deyirəm dərdlərimi, başqa adama deməyin mənası yoxdu, bəy. Çünki, sən o adamlardan birisən ki, hardasa mənim və mənim kimilərin bu hala düşməyində azmı, çoxmu dərəcədə günahkarsan! Görmürsənmi ki, mən səni mühakimə eləyirəm, ittiham eləyirəm? Bəlkə bu məsələlərə görə səni heç qanuni şəkildə, rəsmi surətdə ittiham eləməyəcəklər, sən bəlkə də heç müttəhimlər kürsüsündə oturmayacaqsan. Çünki səndən də böyük günahkarlar var və əgər bu millətin mənliyi, qeyrəti varsa, onları göyə çıxsalar da, yerə batsalar da, hətta öləndən sonra da ittiham eləməlidi, cəzalandırmalıdı; ola bilsin o zaman sən heç yada düşməyəsən… Yox, yox, yada düşəcəksən, Aslan. Bəlkə də çox ürəyi yumşaq olan bu xalq sənin xırda-xuruş günahlarını bağışlaya, ancaq ən böyük günahını — dünən dediyiniz günahını — doxsanın yanvarı günahını heç cür bağışlaya bilməz. Bağışlamamalıdır da…

Aslan yerində qurcuxub yenə hövsələsini basmağa çalışaraq, bacardığı qədər səsinə mülayim bir ahəng verib söylədi:

— Yox, Leyla xanım. Sənինlə danışmaq daha mümkün deyil. İndicə ağzımda sənə bir quranlıq söz dedim, sən yenə…

Leyla başını silkələdi.

— Bağışla, Aslan. Yeri gəldi, özümü saxlaya bilmədim. Daha öz dərdlərimi — səsinin ahəngində bir kədər duyuldu… — dilimə gətirməyəcəyəm. Dünya belədi, hər kəs öz ölüsü üçün ağlayır, bəy. Sən öz hayında ikən…

— Xətrinə dəydim deyəsən. Üzr istəyirəm, keç günahımdan, sən allah. Əsəblərim tamam-kamal korlanıb. Allah pis adamlara lənət eləsin…

— Axı mən neynəyim? Sən özün elə sözlər deyirsən, mən də istər-istəməz danışmalı oluram, bəy.

— Yenə nə dedim ki?

— Dedin ki, allah pis adamlara lənət eləsin.

— Hə, dedim.

— Bax, indi mən necə deməyim ki, min lənət.

— De də.

— Bəs onun dalınca mən necə deməyim ki, o pis, lənət oxunan adamlardan biri də elə sən özünsən, Aslan! Necə deməyim, hə?

— …

— Nədi? Yoxsa sən özünü dünyaya təzə gəlmiş uşaq kimi tər-təmiz hesab eləyirsən? Yoxsa sənin əllərin pak, vicdanın pak, ürəyin pakdı? Yoxsa sən… oğru, rüşvətxor, ev yıxan olmamısan? Sənin pislik elədiyin adamlar çox-çoxdu, sənə pislik eləyənlər isə… azdı. Amma dözə bilmirsən, lənət oxuyursan. Bu hesabla indi gör sənə nə qədər adam nə qədər lənət oxuyur… Cəmdəyinə bunca lənətlər yağdırılan, adın gələndə yeddi arxandan üzü bəri söyülən, qarğışlanan sən, hələ bir xoşbəxt olmaq istəyirsən, rahat yaşamaq da istəyirsən? Yox, sən görməsən də, bilməsən də, qəbul eləməsən də, yer üzündə bir mizan-tərəzi var, hər şeyi ölçüb-biçən var, Aslan. Əgər bu, belə olmasaydı, dünya çoxdan dağılmışdı, inan! Əgər sən indi içində qovrulduğun bu bəlalara düşməsəydin, özünün istədiyin kimi hər işin yağ kimi getsəydi, fikrin, əlin, qolun açıq olsaydı, sən elə pisliklərini, əclaflıqlarını, yalançılıqlarını, ikiüzlüklərini, nə bilim daha nələrini, nələrini davam etdirəcəkdin, evlər yıxacaq-

dın, neçə-neçə kişini namussuz, neçə-neçə qızı-gəlini ismətsiz eləyəcəkdin və elə biləcəkdin ki, bu belə də olmalıdır, sən haqlısan, sənə hər şey mümkündür, çünki sənin pulun var, vəzifən var, sən… böyük adamsan…

Aslan az qalmışdı ki, əlini atıb o boyda stolu çevirsin, qışqırıb Leylanı şillələmək üçün üstünə cumsun, birdən qız xırda döşlərini stolun qırağına söykəyib başını irəli uzadaraq, Aslanın düz gözlərinin içinə baxdı və yumşaq bir tərzdə (elə bil azca əvvəl ağzından od püskürən o deyildi) soruşdu.

— Aslan bəy, sən heç ömründə bir dəfə özünə sual veribsən ki, bu məqama, bu vəzifəyə niyə və necə gəlib çıxmısan?

Aslan bir az əvvəl edə biləcəyi dəliliyi etmədiyinə o qədər sevindi ki, elə bil ona dünyanı bağışladılar. Çünki Leylanın bu müraciətindən başa düşdü ki, nəhayət, başlayır və fikri o qədər çaş-baş oldu ki, qəfildən verilmiş bu sualın cavabında gözlərini döydü. Qız ayrı-ayrı sözlərlə təkrar elədi:

— Məsələn, heç fikirləşibsənmi ki, sənin deyək Əlidən, Rəşiddən, Yaşardan nəyin artıq olub ki, bu məqama gəlib çıxıbsan? Deyəcəksən savadım? Məsələn, Əlinin, Yaşarın savadı səndən də çoxdur. Və onlarla adam göstərmək olar ki, səni savadda susuz aparıb, susuz gətirərlər. Elədimi?

— Ola bilər…

— Deyəcəksən ki, təşkilatçılıq qabiliyyətim, rus dilini bilməyim və s. Yenə boynuna ala bilərsən ki, bu sahədə də səndən bacarıqlı oğlanlar çoxdu, həddindən artıq çoxdu. Bəs onda niyə sən? Hə?

— …

— Yox, soruşuram da. Niyə sən?..

— …

— Bilirəm niyə susursan…

— Niyə? — Aslan qorxa-qorxa xəbər aldı.

— Ona görə ki, səni bundan, bu məsələdən daha artıq o biri məsələ maraqlandırır…

— Hansı məsələ?

— Tanrıgülün məsələsi.

— Hə.

— Görürsən, sən. — O, nə isə ağır söz — «sən namussuz imişsən də» deməkdən özünü güclə saxladı — Yox, əvvəl bu sualı aydınlaşdırmalısan özünə.

— Axı hansı sualı? Vəzifə məsələsini? O məni az maraqlandırır, Leyla xanım. Keçib getmiş şeydi o.

— Yox, Aslan, sən səhv eləyirsən. O elə birbaşa sənin bu gün rahatlığını pozan əsas məsələnin — yəni sənin Leylanın məsələsidir.

— Hə?

— Bəli.

— Axı… vəzifə ilə… Leylanın nə əlaqəsi ola bilər, Leyla xanım?

— Ay, ay, sən bic, usta olduğun qədər də avam olmusan, deyəsən. Ya da özünü avam göstərmək istəyirsən…

— Yox, vallah.

— Aslan? Axı demişəm, mənə necə varsan, elə görün. Görünməsən də görəcəyimə əminsən, elə deyil?

— Elədi.

— Onda… danış. Danış görüm… Siranuşla — bu köhnə Bakı ermənisi ilə… necə tanış olmağın məlumdu. Sən Stavropolda tələbə olanda onların evində kirayənişin olmusan. Sonra evlənmisən, institutu qurtarandan sonra Bakıya gəlmək ərəfəsində onun adını dəyişib — qaynatanın təklifi ilə, əlbəttə, Leyla qoymusan. Bakıya gəlmisən. Yenə Siranuşun Bakıda, Bakı Sovetində işləyən, küçələrə ad qoymaq məsələsi üzrə görkəmli mütəxəssis sayılan əmisi Badamyanın evində yaşamısınız… Bunların hamısı məlumdu… Danış görək necə oldu ki, Stavropoldan təzəcə Bakıya gəlmiş, heç kəsin tanımadığı… heç kəsi tanımayan səni necə oldu birdən-birə Mərkəzi Komitəyə işə apardılar?

Leylanın söhbəti ciddiləşmişdi — bunu onun danışığından da, gözlərindən də oxumaq Aslan üçün elə də çətin deyildi.

Leylanın baxışları dünənki, bu gün səhərki: lap bir az bundan qabaqkı adi, azca kədərli, azca məsum baxışlara oxşamırdı. Stolun üstəki sol əlinin barmaqlarını yummuşdu, sanki o ovcundakı kəpənəyinmi uçacağınımı, işıldaböcəyimi qanad açıb gedəcəyindən qorxurdu qız. Ancaq Aslanın qarşısında oturanın bu zahiri dəyişikliklərini ətraflı, dəqiq görəsi, təhlil edəsi və məna verəsi halı yox idi. Bu dəqiqə o, çətin bir imtahanın çətin sualları qabağında dayanmış və nə edəcəyini, nə deyəcəyini bilməyən bir fərsiz şagirdə oxşayırdı. Beyni qarışmışdı, çünki Leyla onu dünənə yox, srağagünə yox, on il bundan öncə olub keçmiş günlərə, hadisələrə qaytarmaq istəyirdi — onun yaddaşı buna kömək edəcəkdimi? Çünki Aslan ancaq özünün xoş günləri ilə bağlı xoş saatları, hətta dəqiqələri — onu da əgər onlarda ləzzət, nəşə varsa, əgər bu, bir gözəl qadının vüsalı, verdiyi həzzlə bağlıdırsa — yadında saxlamağa adət eləmişdi, qalan şeylər, hətta kədərli olsalar belə, onun yaddaşına yazılmamışdı, əgər yazılanı olmuşdusa da, tez pozulub getmişdi. Ümumi qonaqlıqlar, iclaslar nə idi ki, Aslan onları da unutmayaydı?

Amma yox, Leyla sualı ayrı cür qoymuşdu — o, həmin uzaq illərin əhvalatlarını, adamlarını soruşmurdu, konkret xəbər alırdı — səni ora, yuxarıya, Mərkəzi Komitəyə kim aparmışdı və nəyə görə, Həsəni, Əlini, Vəlini yox, məhz səni? Axı, Leylanın qırımından elə anlamışdı ki, Siranuş əvvələ salınıb; hər şeydən qabaq, həttaTanrıgüldən də qabaq ondan başlamaq qərarına gəlib! Görəsən niyə?

Aslan bu suallar əlində çırpınırdı, Leyla isə cavab gözləyirdi. İki şeydən biri idi: Aslan ya xatırlamırdı, ya da demək istəmirdi. Bu isə zahirən, nisbətən təmkinli görünən Leylanı içəridən əsəbləşdirirdi.

— Əgər doğrudan da sənin əlindən tutan, adam içinə, böyük yola çıxaran adamı yaddan çıxartmısansa, onda sən eyni zamanda qədirbilməz, yaxşılıq qanmayan bir adam imişsən, Aslan.

— Yox, elə deyil, Leyla xanım. Mən nə yaxşılığı, nə də pisliyi unudan adam deyiləm.

— Bəs onda niyə susursan?

— Bilirsən, Leyla xanım, mən fikirləşirəm ki, bunun məsələyə nə dəxli var axı? Deyəsən sən Leyladan başlamaq istəyirdin axı.

— Hə, elədi. Sən öz bədbəxtliyinin tarixini bilməsən, indiki halını başa düşə bilməzsən, Leylanın Mehmanla qaş-göz eləməsinin dəhşətini yaşaya bilməzsən, Aslan?

— Hə? Sən nə danışırsan?

— Bəli. Sən indinin bədbəxti deyilsən. Sənin bədbəxtliyinin tarixi Stavropolda, o Siranuşa rast gələndə qoyulmuşdu, lakin sən bunu anlamırdın, anlaya da bilməzdin. Çünki Leyla, sənin Siranuşun həqiqətən gözəl idi, boy-buxunluydu. Bir baxan bir də dönüb baxmaq istəyirdi. Sənin gözün o zaman elə tutulmuşdu ki, onun gözəlliyinin tənasübünü pozan azca iri burnunu və ətli dodaqlarını da bir yaxşı məziyyət kimi qəbul edirdin.

— Sən Leylanı… Siranuşu görmüsən ki, onu belə təsəvvür eləyirsən?

— Yox, həyatda, beləcə sənin kimi üzbəsurət görməmişəm. Ancaq mən onu görürəm. Yoxsa, düz demirəm? Burnu yekə, dodaqları qalın deyilmi sənin Siranuşunun?

— Elədi.

— Sən yaxşısı budur, mənim fikrimi çaşdıran suallar vermək əvəzinə, siz Bakıya gələndən az sonra, Siranuşun əmisinin təşkil elədiyi o qonaqlığı yadına sal, bəy, o qonaqlıq sizinmi şərəfinizə təşkil olunmuşdu?

Aslan ani fikirdən sonra:

— Yox, Haykaz Adamyan — Siranuşun əmisi o qonaqlığı Həsən Quluzadənin — o zaman təzəcə üçüncü təyin olunmuş Həsən Quluzadənin şərəfinə təşkil eləmişdi.

— Hə, bax, indi mətləb üstünə gəlirsən. Qonaqlıq necə keçdi?

— Keçdi də. Yaxşı bir süfrə açılmışdı — quş südündən başqa hər şey vardı ortalıqda, içki bol idi. Haykaz Həsəni çox istəyirdi — yaxın dostu idi. Onun üçüncü seçilməsini bayram

kimi qarşılamışdı və dostunun təzə təyinatını yumaq qərarına gəlmişdi.

— Çox adam vardı?

— Yox, Həsən Quluzadə tək gəlmişdi. Haykaz idi, arvadı idi, bir də, bir də bizi çağırmışdı — Siranuşla məni.

— Haykaz o məclisdə sizi təqdim edəndə dedimi ki, Siranuş mənim qardaşım qızıdı?

— …

— Yadına sala bilmirsən?

— Deyəsən… demədi. Hə, xatırladım, sadəcə əziz qonşusu kimi tanış elədi bizi.

— Sən bilən niyə?

— Onda deyəsən belə bir söhbət olmuşdu ki, bilməsə yaxşıdı. Sonra Həsən elə bilər ki…

— Sən onun qohumusan. Bu qonaqlıq sizə gün ağlamaq xatirinə təşkil olunmuşdu. Əvvəlcədən Haykaz sənlə bu barədə danışmışdı?

— Yox.

— Siranuşla necə?

— Bilmirəm. Siranuş mənə bir söz deməmişdi.

— Əlbəttə, deməzdi də. Onlar — əmi və qardaşqızı səndən xəlvəti bu işi qurub qoşmuşdular.

— Nə bilim…

— Sən qonaqlıqda heç nə hiss eləmədin?

— Nə barədə?

— Həsənin Siranuşla… belə də… hayıl-mayıl olması… və s.

— Yox, yox. O, çox mədəni, intiligent bir adamdı. Özünü çox sadə, təmkinli, gözü-könlü tox aparırdı. Hətta təzə ailə qurmuş bizim şərəfimizə yaxşı bir tost da dedi, bizə xoşbəxtlik arzuladı… Yəni deyirsən…?

— Hə, Aslan bəy… Bunları sənə deməyə də bilərdim — ancaq deməliyəm, sən Siranuşu yaxşı tanıyasan deyə deməli-

yəm. — Nə qədər ağır olduğunu, sənin kişilik heysiyyətinin necə təhqir olunduğunu başa düşürəm. Di gəl, çarə yoxdu. Ancaq mən bir şeyə heyrət eləyirəm ki, sənin kimi bic, hiyləgər adam necə olub ki, heç nə başa düşməyibsən. Mənim rəhmətlik dayım deyərdi: külü qoyum o kişinin başına ki, altındakı atın harda, haçan büdrədiyini bilməsin, başa düşməsin. Görünür, cavan olmusan, təcrübəsiz olmusan onda.

— Yox, elə şey ola bilməz, Leyla. Siranuş, təzə gəlin…

— Belə düşünməkdə haqlısan, Aslan. Qanunla, adətə görə, belə olmalıdı — təzə gəlinin sevib təzəcə getdiyi adama xəyanət eləyə biləcəyinə sən də, mən də, ümumiyyətlə, heç kəs inanmaq istəmir. Ancaq bu, mərd qadınların sifətidi, bəy. Qadın namərd olandan sonra ərə gedəndən üç gün keçən kimi də xəyanət eləyə bilər və nə qədər ürək ağrıdan olsa da, bələləri var. Bir nəfər, iki nəfər də olsa var. Buna kim də inanmasa, sən inanmalısan, Aslan, çünki elə sənin özünün həyatında bir nəfər elə gəlin olub. Qaşlarını niyə çatırsan? Yoxsa xatırlaya bilmirsən?

— …

— Könül toydan sonra dördüncü gün həkimə gedirəm bəhanəsi ilə evdən çıxıb sənin yanına gəlməmişdimi? Elə kabinetinə…

— Hə, düz deyirsən… minnətdarlığını bildirmək üçün…

— Onun əhəmiyyəti yoxdu nə üçün. Fakt budu ki, gəlmişdi və o, həmin xəyanəti eləmişdi. Belə olan surətdə sən nə üçün Siranuşun — təzə gəlin olduğuna görə sənə xəyanət eləməyəcəyinə inanırsan? İnanmırsan əslində, ancaq özünü inandırmaq istəyirsən…

— Hm… — Aslan siqaret yandırdı. — Sən məni lap öldürürsən, Leyla.

— Ölməzsən, qorxma…

— …

— Haykaz səni həyətdəki anbardan turşu bankası gətirməyə göndərəndə… Həsən… Siranuşun şirin bir təbəssümlə

ona baxdığını tutub, mehriban-mehriban gülümsünmüşdü və içkinin təsiri altında, özündə cəsarət hiss eləyib:

— Sən çox gözəlsən, Leyla xanım — demişdi. — Sənin ərin dünyanın ən xoşbəxt adamıdı…

Leylanın bu sözlər canına yağ kimi yayılmışdı və əzilib-büzülüb: — Nu, çto vı, Qasan Qasanoviç… — söyləmişdi. — Sposibo za kompliment. Vı osçastvili menya.

Və Həsənin o bircə cümləsi hər şeyi — onun əxlaqını, taleyini, sənin ömrünün, mənliyinin, kişiliyinin taleyini həll eləmişdi, bəy. Sonra ertəsi günü Haykaz — o qoca əclaf, — sən insanda simasızlığa, şərəfsizliyə bax — öz doğma qardaşı qızını bəzi mətləblərdən hali etmişdi:

— Sən görürsən də necə simpatiçni kişidi mənim bu Qasançikim?

— Hə, çox.

— Səndən yaman xoşu gəlib. Bu gün işə zəng eləmişdi. Sənə xüsusi salam göndərdi.

— Oy, çox sağ olsun… Məndən də ona salam deyin.

— Mən niyə deyirəm? Özünün dilin-ağzın yoxdur?

— Mən onu harda görüm ki…

— Telefonda.

— O… Onunku pravitelstvennıy olar yəqin…

— Hə, elədi.

— Onda ona mən heç cür zəng eləyə bilmərəm…

— Bilərsən, Siranuş. Əmin verər nömrəsini, sən də eləyərsən.

— Hə, nə yaxşı, sağ olun…

Beləcə başladı onların telefon söhbəti. Və bir həftə keçməmiş, Həsən Həsənoviç özü sənə zəng eləyib yanına çağırdı, qapıda buraxılış vərəqəsi yazdırdı və səni içəri buraxdılar… Və sən bir həftədən də sonra… artıq onun — Həsən Quluzadənin — Üçüncünün köməkçisi idin. Elə deyilmi?

— Elədi, ancaq…

— Nə ancaq… Yoxsa…

— Nə bilim, vallah… — Aslan qıp-qırmızı pörtmüşdü. Əsəbdənmi, gərginlikdənmi sağ yanağı səyriyirdi. Ayağa qalxıb gəzinməyə başladı, sonra bir qədəh konyak içdi… — Hm… Deməli, belə… Vicdansız… vicdansızlar… Demək, namusumu alıb, vəzifə verirmiş mənə… Üzümə gülürdü, inanırdı mənə, lap bir evli kimiydik, get-gəlimiz vardı… Əclaf imiş, sən demə… Maskalanmışmış, sən demə. Hayıf, sağ deyil, mən onu öz əlimlə güllələrdim, inan.

— Güllələməzdin.

— Niyə? Qorxardım?

— Güllələyərdin, tutardılar səni, vəzifən gedərdi, partbiletin gedərdi…

— Cəhənnəmə getsin…

— İndi elə deyirsən. Amma onda elə deməzdin… Orda, o cəlallı binada işləyənlərin arasında bu günə salınan tək sən deyildin ki. Səndən başqaları da var idi və çoxu da bilirdi ki, işlər necədi… Amma susurdular. Çünki o, zəncirvari bir sistem idi. Hamısı bir-birinə baxıb təsəlli alırdı.

— Sənin deməyindən elə çıxır ki…

— Yox, bildim sən nə demək istəyirsən. Yox, ucdantutma hamısı elə deyildi. Orda təmiz, ləyaqətli adamlar da çox idi — bunları sən də bilirsən. Ancaq bunu da bilirsən yaxud bilməlisən ki, maymaqlar, yaramazlar, ləyaqətsizlər, lap namussuzlar da var idi onların arasında.

— Belə çıxır ki, — o, ah çəkdi — o namussuzların biri də mən imişəm.

— Təəssüf ki, belə çıxır, Aslan.

Aslan siqareti siqaretin oduna yandırdı. Konyakı yarıdan keçirmişdi, ancaq nədənsə sərxoş ola bilmirdi — sanki konyak yox, su, çay içirdi. Və gəzinə-gəzinə Siranuşla keçirdiyi ömrünü göz qabağına gətirir, xoş günlərini, saatlarını xatırlayır və ürəyində necə də rəhmsizcəsinə aldadıldığını, başına papaq qoyulduğunu düşünüb odsuz-tüstüsüz yanıb-yaxılırdı. Siranuş

onu necə məharətlə aldadıb. Özü də Aslan kimi adamı. O necə inanıb ona? Bu uzun illər, qəribədi ki, Siranuş bir dəfə də olsa onu şübhəyə sala biləcək hərəkət etməyib. — Nə vaxt baxımından, hara, neçədə, niyə, kimin yanına və nə üçün getdiyini bitdə-bitdə danışıb, kim ona nə deyib — ona qədər söyləyib. Və Aslana elə gəlib ki, arvadı ondan heç nə gizlətmir, gizlətmək istəmir. Daha o, anlamayıb ki, olan məsələləri gizləyə bilər Siranuş.

Və bu da qəribə idi ki, Aslan indiyəcən Siranuşu heç kəsə qısqanmayıb. Niyə? Ona görə ki, inanıb ona sidqi-ürəkdən? Bəlkə də. Eşitmişdi ki, qısqanclıq pis xəstəlikdir — kişi gərək arvadını qısqanmasın, qısqanırsa, demək, onu təhqir edir. Haradansa, kimdənsə, haçansa — görünür, lap cavan vaxtı eşitdiyi bu axmaq fikir başına batıb ürəyinə işləmişdi və doğrudan da, o, Siranuşu heç kəsə qısqanmamışdı. İnsafən, Siranuş da onu qısqandırmamışdı. Yadına düşürdü onun sözləri: «Yer üzündə səndən ağıllı və səndən qüdrətli kişi yoxdu, Aslançik…» Və bu sözlər onda Aslanın canına sarı yağ kimi yayılırdı.

Sonralar bir ayrı söz də eşitmişdi: Sən o zaman qısqanmırsan ki, sevmirsən. Arvadın səni qısqanmırsa, demək, sevmir. Sən arvadını qısqanmırsansa, demək, sevmirsən. Hansı düz idi bu mühakimələrin, müxtəlif insanların həyatda yaşayıb, hiss edib, inanıb dilə gətirdiyi bu hökmlərin hansına inanasan?..

Aslan gəzinirdi və ildırım sürətiylə beyninə, ürəyinə axıb dolan bu suallara cavab tapa bilmirdi, yenidən siqaret yandırırdı və yenidən konyak içirdi. Leyla lal-dinməz ona baxırdı, heç nə demirdi, od içinə düşmüş kimi qıvrılan Aslanın bu çırpıntılarından özünün də izah eləyə bilməyəcəyi qəribə, anlaşılmaz bir ləzzət alırdı… «Yan, yaxıl, yaramaz» — deyə səssiz-səmirsiz eşidib təmkinlə onun dillənəcəyi anı gözləyirdi. O isə lal olmuşdu elə bil.

Leyla gülümsünərək:

— Axırıncı fikrin düzdü, bəy — dedi nəhayət — Sən onu sevmirdin. Ona elə belə, cavanlıq eşqi ağlını başından alanda, gözəlliyinə görə evlənmişdin — Sən gözəllik dəlisi idin (elə

indi də eləsən) «O gözəl qız mənim olmalıdı» — fikriylə, nəticəsini, gələcəyini düşünmədən almışdın onu. Kim deyibsə düz deyib: — qısqanclıq o yerdə olur ki, orda məhəbbət var.

Tikan orda var ki, orda gül var, bəy. Sənin qəlbin boş olub Siranuşa qarşı, bir arvad kimi baxmırsan ona, vəssalam. O da sənə, insafən, yaxşı qulluq eləyib — o, sənə öz uşağı kimi baxıb və bütün bunları ona görə eləməyib ki, səni çox istəyir, ona görə eləyib ki, bütün ağıllı arvadlar kimi bunu öz qadınlıq vəzifəsi sayıb. Sevmədən də kiməsə qulluq etmək olar. Eləcə də tərsinə.

— Həqiqətən mən Siranuşu qısqanmamışam.

— Demək, sevməmisən.

— Elədi. İndi, bax bu dəqiqələrdə, sənin qarşında gəzə-gəzə başa düşürəm ki, sevməmişəm.

— Amma buna baxmayaraq, onun sənə xəyanət elədiyini eşidəndə mən gördüm ki, necə varından yox oldun, bəy. Çox pis təsir elədi sənə.

— Hə.

— Bilirsən niyə?

— Niyə?

— Sadəcə, bu xəbər, sənin kişilik qüruruna toxundu. Ona görə… hər necə olsa o, sənin kəbinli arvadındı və hara getsə, uşaq kimi, əsər kimi, sənin adın onun üstündədi. Lap boşasan da, sonra, məsəl üçün deyirəm, başqa bir ərə də getsə, yenə sənin adın onun üstündə qalır.

— Məni yandıran bilirsən nədi?

— Nədi?

— Odu ki, axı o nəyin xatirinə belə elədi?.. Nəyi çatışmırdı. Mən cavan idim…

— Bəli, sən cavan idin… Ancaq onda sən kim idin? Heç kim, heç kim. Quruca maaşabaxan bir cavan. Onda nəyiniz vardı? Bir dəst yorğan-döşəyiniz, bir-iki dəst də pal-paltarınız. Eviniz yox, mebeliniz yox…

— Deyirsən ehtiyac üzündən?

— Yox, mən elə demirəm. Hər halda bunlar da az rol oynamayıb. Məsələ təmin olunub-olunmamaqda deyil. Sən də, mən də elə qadınlar tanıyırıq və xoşbəxtlikdən belələri o qədər çoxdur ki, ehtiyac onları sındırmayıb. Təmiz yaşayıblar, təmiz də gediblər. Məsələ əxlaqdadı, bəy. Əxlaq gözə görünməz bir şeydi. O, qarpız deyil, maşın deyil ki, bir dəfə baxan kimi görəsən. Onun kökü-rişəsi nəsildən gəlir, indi sizin alimlərin dediyi gendən gəlir,bəy. Və onu bəzən içində yaşadan, gəzdirən adamın özü də görməkdə aciz olur. Sənin Siranuşun kim idi?.. Yəqin anası ilə, atası ilə tanış idin və bəlkə də onlar haqda pis heç nə deyə bilməzsən. Ən çox tanıdığın Haykaz idi, əmisi…

— Bəlkə… hallı-əhvallı kişi idi. Yeyib-içən idi. Respublikada elə bir vəzifəli, saytal-samballı adam tapa bilməzdin ki, Haykaz onu tanımasın, dost olmasın. Bir söznən, rəhmətlik yaxşı adam idi.

— Bəli, ancaq eyni zamanda o, qeyrətsiz-şərəfsiz idi. Sənin Siranuşunu Həsənin qucağına o itələdi. «Razve tı nexoçeş çtobı tvoy çernomazıy turok stal priliçnım çelovekom?» — deyərək öz doğma qardaşı qızını əxlaqsızlıq, namussuzluq girdabına itələyən Haykaz olmadımı? Sən bunu heç hiss eləmədin o vaxt? Yox, hardan hiss eləyə bilərdin? Nə olsa da bizimkilər belə əclafsızlıqlar eləməkdən, şükür Allaha ki, hələlik uzaqdılar.

Aslan Leylanın Haykazın dilindən rusca eşitdiyi o sözlərdən titrəyib gərildi. Və elə o an qəribə bir maraq doğdu içində — soruşmaq, öyrənmək, Siranuşla harada, haçan, hansı şəraitdə onu dəyişdiyini və əmisinə də, o əclaf «Qasan Qasanıça» da Aslan haqda nə dediyini bilmək marağı. İlk sarsıntılar keçmişdi. Daha olan da olmuşdu və geri qaytarılası bir şey də qalmamışdı. Və bu da qəribə idi ki, dəqiqələr sovuşub getdikcə, Aslana elə gəlirdi ki, söhbət onun özü, arvadı haqda yox, tamam yad və kənar bir adam haqda gedir və Aslan da, məhkəmədə çıxış etməyə hazırlaşan bir vəkil, yaxud kitab yazan yazıçı kimi, material toplayır, hər şeyi yerli-yataqlı bilmək istəyir.

— Yaxşı, Haykaz elə deyəndə… Siranuş nə cavab verdi?

— Sən bilən nə cavab verə bilərdi?..

— …

— «Nu, koneçno, dyadya. Tak mı propadyem. Moy turok bolşoy neqodyay i kruqlıy idiot» — dedi sənin Siranuşun, bəy.

— Vay, qancıq!

— Nə isə… Mənə elə gəlir bu barədə kifayətdi, bəy.

Aslan yalvarıcı bir səslə birdən:

— Başına dönüm, yalvarıram sənə, mənə bəy demə. Onda elə bilirəm məni qəsdən təhqir eləyirsən, Leyla. Sən qardaşının canı, bir də o sözü demə mənə. Siranuş məni bəy eləyib, bəsimdi — dedi və gəlib öz yerində oturduqdan sonra: Yox, hələ qurtarmadıq, Leyla — söylədi. Mənim hələ suallarım var… Mən hər şeyi bilmək istəyirəm…

— Hm… Ta nəyi bilmək istəyirsən? Bu sənə bəs deyilmi ki, sənin arvadın Qasan Qasanıçın aşnası idi və sən, o Haykazın uzaqgörənliyi, Siranuşun «fədakarlığı» nəticəsində, az bir zaman içində, necə deyərlər, adam olub adamlara qoşuldun — beş otaqlı ev aldın, xüsusi maqazinə yazıldın, naz-nemət içində üzməyə başladın və bir müddətdən sonra isə Siranuşu da Qasan Qasanıç çəkib oraya — Mərkəzi Komitəyə apardı… Çünki o, itiyazan idi, stenoqrafiya deyirsiz, nə deyirsiz… Qasan Qasanıç — onu öz yanına yox, İKİNCİnin yanına düzəltməli idi… O kişinin famili nə idi?..

— …

Aslan gözlərini döydü. Leyla gülə-gülə:

— Camaat arasında Qoyunzadə deyirmişlər ona o vaxt — deyəndə:

— Hə, yadıma düşdü — dedi… — Yoxsa… onunla da?..

— Sənincün ağır da olsa, hə, Aslan…

— Paho… elə mənim gözümün qabağında? Heç cür inanmaq istəmirəm, Leyla.

— Öz işindi. Mən səni inandırmağa çalışmıram da, sadəcə nəzərinə çatdırıram. Sənin də gözünün qabağında, elə Qasanıçın da gözünün qabağında.

— Düz deyirmişlər, qadın istəməsin, istədimi, sandığın içinə salsan, ağzını da qıfıllayıb açarını cibinə qoyasan, yenə elədiyini eləyəcək… Yaxşı, bu, çox davam elədi?

— Bu, nə?

— Yəni məsələn, Qasan Qasanıçla…

— Yox, təxminən bir il… Sonra Qasan Qasanıç təzəsini tapdı və sənin Siranuşunu unutdu. Daha doğrusu, saymadı. Siranuş çox atdandı-düşdü, əl çəkmək istəmədi. Hətta yalvardı da. Ancaq sənin Qasan Qasanıçın bal arısı kimi bir şey idi, bir çiçəyin üstünə iki dəfə qonmağı xoşlamırdı. Bu barədə Siranuşun özünə də dedi: «Mən gör səni nə qədər çox istəyirəm ki, bir ilimi sənə sərf eləmişəm». Siranuşla salam-kəlamı, münasibəti kəsmədən, səssiz-səmirsiz uzaqlaşdı.

— İKİNCİynən ondan sonra başladı?

— Yox, elə onun vaxtında… hiss eləmişdi ki, Həsən ondan soyuyur, onda…

— Axı… İKİNCİ… ondan çox böyük idi — demək olar ki, qocaydı…

— Hm… Qocaydı… Deyəsən özünə təsəlli vermək üçün bəhanələr axtarırsan? Belə şeyləri gəl məndən soruşma, Aslan, sən özün yaxşı bilirsən… Yoxsa sən… özündən, 30 il, 35 il kiçik olan qızlarla, qadınlarla az oturub durubsan, hə? Soruşuram də. Az oturub durubsan yoxsa?

— …

— Görürsən, cavab verə bilmirsən…

Aslan yenə siqaret yandırdı.

— Yaxşı, tutaq bu qadındı, özü də lap axmaq qadındı — hardasa bunu başa düşmək olar. Ancaq mən bu Haykazı heç cür anlaya bilmirəm. Öz qardaşı qızını…

Leylanın dodaqlarına rişxəndli bir təbəssüm qondu.

— Sən mənə, fərz edək, o vaxt rast gəlsəydin və o vaxt məndən bu sualı soruşsaydın, bəlkə də haqq qazandırardım, Aslan. Ancaq indi… İndi heç cür anlamıram. Yəni bu qədər

hadisələrdən sonra sən və sənin kimilər, yenə ayılmayıbsınız? Axı Haykaz kim idi? Soruşuram, kim idi?

— Baksovetdə işləyirdi.

— Onu soruşmuram, hansı millətdəndi?

— Erməni…

— Bax, budu əsas məsələ, Aslan. Erməni idi Haykaz. Erməni idisə, deməli, onun içi, ürəyi, qanı sənə, sənin millətinə qarşı dərin bir qəzəblə dolu idi — o sənə qardaşı qızını vermişdi, qohum olmuşdu, səninlə yeyirdi-içirdi, «can» deyirdi hər sözünə, ancaq bütün bunlar dildə idi, üzdə idi, batində isə onun səni görən gözü yox idi. Onların hamısı məmə yeyəndən, pəpə yeyənə qədər sənə, mənə nifrət bəsləyən anaların döşündən süd əmiblər və yer üzündə onların yalnız bir düşməni var — türk, yəni sən, mən. Bizimkilərin — sənin, sənin kimilərin qanını içməyə hazır olan bu millət bizi əritməyə, qul etməyə, yox eləməyə lazım olan, xidmət edən hər şeyindən, hətta namusundan belə keçməyə hazırdı. Heç görübsən bir erməni başqa ermənidən soruşsun ki, sən haralısan? Yox, görməyibsən, görə də bilməzsən. «Hayes?» — Vəssalam. Bu, onların milli paroludu. Ancaq mənimki bədbəxtlər bu boyda Azərbaycanı vilayətlərə, zonalara, mahallara böldülər, ürəkləri soyumadı, indi də məhəllələrə bölürlər. Daha yer üzündə «Haralısan?» — deyə soruşmağa adam qoymamışıq deyə axırda göydə uçan durnadan da soruşuruq ki, ay durna, sən haralısan? Zəhrimar haralısan, çor haralısan. Əl çəkin, əl çəkin, yalvarıram sizə, ayağınızın altına düşürəm, əl çəkin «haralısan?» soruşmaqdan. Birinizi bir vəzifəyə qoyurlar, çəkib-yığırsınız başınıza qohum-əqrabanızı, qohum-əqraba qurtarandan sonra dost-tanışınızı, o da qurtarandan sonra kəndçilərinizi, rayonlularınızı və s.

BİRİNCİ iş başından gedən kimi, təzə BİRİNCİ köhnə BİRİNCİnin adamlarını, hətta sürücüsünə qədər dəyişir… Və belə-belə. Adını qoyursuz kadr siyasəti, kadr dəyişməsi, nə bilim nə. Axı belə olmaz, qardaş. Axı siz hamınız bir torpağın, bir millətin oğlusuz — əl-ələ verin, işləyin, bu millətə bir gün

ağlayın, yazıqdı bu millət. Bax, sən özün — hələ deməyibsən, ancaq mən bilirəm, səbəbini axtarırsan ki, niyə səni o ucalıqdan dığırladılar üzü aşağı elə deyilmi? Çox adamdan şübhələnirsən, gümanın min yerə gedir. Ancaq yox, sən səhv eləyirsən, heç kəs sənin, özünün dediyin kimi, kəndirini kəsməyib, pıçını burmayıb — əslində, sən həmin o «haralısan» prinsipinin qurbanı olmusan, Aslan. Təzə BİRİNCİ səni köhnə BİRİNCİnin adamı hesab edib atdı bayıra — sənə inanmaq olmazdı — bəhanə isə var idi — sən xalqa yalan danışmışdın, vəssalam. Başqa səbəb axtarma. Özün de, yerlə göy arası qədər fərqi yoxdumu bunların? Var, var, Aslan. Bəli, Haykazın səni ora çıxarmaqda vasitəçi olmağı və sənin ayağının altına nərdivan kimi əvvəl öz namusunu, sonra isə sənin namusunu qoymağı elə belə, boşboşuna deyildi, Aslan. Heç olmasa bu millət, bunu indi başa düşsün. Baxaydın dünənə qədər idarələrə, aparatlara, şəhərə, lap elə yüksək dövlət idarələrinə görərdin ki, hamısında ən həssas, ən yağlı vəzifələrdə oturan onlardı. Özü də bir-bir yox, neçə-neçəsi birdən oturublar. Sənինkilər, sənin kimilər isə, onların əlinin altında oyuncaq idi. O millətin ağlı yoxdu, vallah, yoxdu.

Mən onların arasında çox yaşamışam, yaxşı tanıyıram. — Onlar on il, iyirmi il, otuz il bir işi qurub-qoşurlar, gizlində hazırlaşırlar, dəridən-qabıqdan çıxırlar, məqsədə yaxınlaşanda, başda ağıl olmadığına və tamah dişləri həddən artıq iti qılınc kimi iti olduğuna görə, birdən hövsələsizlik eləyirlər, tələsirlər, atılırlar meydana, damarlarındakı o artıq, o murdar, adam kimi yaşamağa mane olan o qanı çərtdirib çıxarmayınca, başı-gözü əzilməyincə, qulağı kəsilməyincə rahatlıq tapa bilmir və nəticədə uduzurlar. Bu dəfə də uduzurdular. Bu dəfə də tez başladılar. Ağılları olsaydı, beş, on il gözləsəydilər, qoşunsuz, topsuz, tüfəngsiz, heç birinin burnu qanamadan, çal-çağır eləyə-eləyə, acığın gəlməsin, sənin kimi oğullarımızın evinə öz axçilərini gəlin köçürə-köçürə nəinki Qarabağı, lap bütöv Bakını tutacaqdılar, inanmırsan? Niyə, görmürdün, Bakının ən yaxşı yerləri onlardaydı, ən yaxşı vəzifələr onlardaydı? Sənin işlədiy-

in idarədə az idilər? KQB-də az idilər? Prokuraturada, Daxili İşlər Nazirliyində az idilər? Mərkəzi Komitədə neçə axçi işləyirdi? Makinaçı, itiyazan, paltarasan, aşpaz, nə bilim nə… Kim eləmişdi bunları? Haykazlar. Kim var idi? Qasan Qasanıçlar.

Mən hərdən öz millətimə baxıb dəli kimi ağlamaq istəyirəm. Uşaq olmuşam mən, bəlkə sənin yadına gələr, ya da eşitmiş olarsan; mən də eşitmişəm. O vaxt, Mircəfəri mühakimə eləyəndə Markaryanı, Qriqoryanı — yüksək vəzifələr tutub bu torpağın yaxşı oğullarını aparıb məhv eləyən bu cəlladları da mühakimə edirmişlər. Deyirlər, müstəntiqlər, Qriqoryanın anasına yazdığı məktubu tapıblarmış — işin içinə qoyublarmış. Rudenko bir cümləsini oxuyub məhkəmədə: «Ana, rahat ola bilərsən, atamın qanını almışam, yüzlərlə azərbaycanlı güllələmişəm»… Axı bu çox da uzaq keçmişdə olmamışdı, tarixin axarının qabağında bu, elə bil dünənin söhbətidi. Axı mən heyrət eləyirəm — başı daşdan-daşa dəyən bu millət, neçə dəfə sadəlövhlüyünün, təmizürəkliliyinin qurbanı olan, mehribanlığı, insansevərliyi üzündən əli ağzında yanan bu millət nə tez bu cür söhbətləri unudur və dönüb cildini dəyişən düşmənə inanır? Axı belə heysiyyətsizlik olmaz, belə huşsuzluq-yaddaşsızlıq olmaz, başına dönüm?

Aslan yenə hiss eləyirdi ki, Leylanın dərdinin közü qopub, yadına üzü o yandan bəri yığılıb qalmış dərdləri düşüb: «Axı bütün bunların mətləbə nə dəxli var?» — demək istəyirdi, ancaq özünü saxlayırdı, çünki bunların hamısını o özü yaxşı bilirdi: eşitdiyini eşitmişdi, gördüyünü görmüşdü, oxuduğunu da oxumuşdu. Ancaq bütün əsəbiliyinə, gərginliyinə baxmayaraq, xəcil olduğuna baxmayaraq, qarşısında oturmuş bu balaca, çəlimsiz qadının daxilindəki qüvvəyə, qəzəbə və ən ümdəsi isə onun özünə yad olan, ancaq həqiqət olduğunu qəbul etdiyi bu düşüncələri qəribə bir qibtə hissi ilə dinləyir, nə qulaq asmağa hövsələ işlədirdi, nə sözünü kəsməyə cəsarət eləyirdi. Dumanlı şəkildə olsa da, qəlbində etiraf edirdi ki, o, bu qızın qabağında, bütün əzəmətinə, sərvətinə, ad-sanına baxmayaraq çox cılızdı, zəifdi, bəlkə də bir

heçdi. Qadın olasan, belə qeyrətli olasan, qadın olasan, belə dərin düşünəsən, qadın olasan belə yana biləsən.

Ancaq indi Aslan elə ağır bir zərbə almışdı ki, yaralı pələng kimi içəridən inildəyirdi, qanı qəlbinə axırdı, ağlamaq, qışqırmaq, dəli bir fəryad qoparıb hönkürmək, lap özünü öldürmək istəyirdi, lakin buna da aciz idi — eşitdikləri, öyrəndikləri sarsıdıcı, məhvedici olsa da, sonra eşidə biləcəklərinə olan marağı daha qüvvətli idi və olub keçənlərə qiymət verib təhlil etmək, bir kişi qərarına gəlməkdən çox, onu: «görəsən daha nələr eləyib Leyla? — sualı düşündürürdü; çünki bütün hər şeyi yerli-yataqlı bilməmiş, inandırıcı, rədd edə bilməyəcəyi dəlil-sübut tapmamış, cırt-qozluq eləyib elə gecə gözü, lap bax elə indicə, şəhərə gedib uzun illər inanaraq yaşadığı arvadını məhşər ayağına çəkmək ağılsızlıq olardı — yox, daha Aslan heç bir ağılsız hərəkət etməməlidi, heç kəsə inanmamalıdı, heç kəsə bel bağlamamalıdı, çünki bu dünya əclaflar dünyasıymış, satqınlar dünyasıymış. Yox, Aslanın buna haqqı yoxdu, yoxdu. «Leyla — Siranuş ölməlidi. Onu mən özüm öldürəcəyəm. Onun qanı halaldı, lap halaldan da halaldı. Ancaq qoy… hələ bir-iki gün yaşasın, qoy hər şeyi öyrənim, sonra… Görəsən sonra… bu alçaq qızı mənim namusumu daha kimin yanında hərraca qoyub?»

Leyla xanım sinəsini stoldan ayırıb qışqıraraq:

— Bu səni çox maraqlandırır? — deyə soruşdu. Aslan yenə çaşdı:

— Nə? Nə məni çox maraqlandırır? Sonra tez səhvini anlayıb iri alnına bir şapalaq çəkdi. — Yadımdan çıxır tez-tez. Hə, çox maraqlandırır, Leyla xanım. Madam ki, bundan başlamışıq… axıracan de, qurban olum,. Qoy mən onu yaxşı-yaxşı tanıyım…

Susub siqaret yandıraraq, nəsə yadına düşmüş kimi tələsik xəbər aldı:

— Axı sən niyə bu alçaqdan başladın, Leyla? Yəqin bu da boş-boşuna olmaz, elə deyil?

— Düzdü, Aslan.

— Nəyə görə?

— Ona görə ki, o, indi daha tək səni satmır, indi o, sənqarışıq, mənqarışıq, bütün millətimizi satır, Aslan.

— Nə danışırsan?

— Sənin Siranuşun indi işləyir.

— Necə yəni işləyir? Heç yerdə işləmir. Çoxdan işləmir.

— Elə yox. Bakıdan ermənilər sağ-salamat (beş-on nəfər ölənləri çıxsaq) çıxarılandan sonra, sənin Siranuşun çox fəallaşıb, Aslan. İndiyə qədər o, sənin Naxçıvandan, Lənkərandan çapıb-talayıb gətirdiyin və qədrini belə bilmədiyin pulların bir qismini üzvü olduğu «Qrunq» təşkilatının hesabına gizli surətdə göndərirdi. O, təşkilatın ən hörmətli (əlbəttə ermənilərin yanında), ən fəal üzvü sayılır. Bilirsən niyə? Ona görə ki, beş nəfər ən çox pul göndərənin biri, bəlkə də birincisi odu, sənin Siranuşundu.

— Elə şey olmaz, Leyla.

— Odur, Aslan! Sən yenə mənim sözlərimə inanmırsan?

— İnanıram ey… Ancaq…

— Yox inanmırsan, Aslan. Əgər belədisə, evə gedəndə, onun otağında, kitab şkafının üçüncü gözündə, kitabların arxasında saxlanan sarı qovluğa baxarsan. O qovluğun içində çoxlu qəbzlər görəcəksən ki, sənin arvadının aybaay, ilbəil o təşkilata göndərdiyi pulların qəbzləridir.

— Poçtnan göndərib?

— Yox. Onlar sənin kimi, mənim kimi, bizimkilər kimi, elə də avam deyillər, Aslan. O təşkilatın xüsusi nümayəndələri var, onlar təkcə bizim məmləkəti yox, bəlkə bütün dünyanı şəhərbəşəhər, kəndbəkənd, evbəev gəzib pul yığırlar. İllərdi yığırlar, indi də yığırlar. Həmin adamların verdiyi qəbzlərdi, saxlayır — bir gün gələr, gərəyi olar ümidi ilə.

— Vay səni. Deməli, buna görə…

— Tək buna görə yox. Sənin evdə videomaqnitafonun var, elə deyilmi?

— Hə, var.

— Hər gün Bakı televiziyasından verilən verilişləri (əlbəttə, sən evdə olmayanda) rahatca yazır, gəlib aparırlar.

— Hm… məgər videosu olan tək mənəm?

— Yəni demək istəyirsən, Bakıda sənin kimi «qeyrətli» kişilərin saxladıqları erməni arvadlarının hamısının videosu var, hə?

— Hə də.

— Hər ehtimala qarşı yazır və ona, öz mərkəzində daha çox inanırlar — çünki o, öz sədaqətini çoxdan, hələ Mərkəzi Komitədən ən gizli, ən məhrəm sənədlərin (əlbəttə, onlara lazım olanlarının) surəti sənin Siranuşunun vasitəsilə ermənilərə çatdırılırdı, Aslan. O, öz millətinə sədaqətlə qulluq eləyib həmişə. Sənin çörəyini yeyib, paltarını geyib, amma ermənіyə — öz millətinə xidmət eləyib. Çünki ermənilik və Ermənistan — onlar üçün hər şeydən üstün olub. Həmişə satqın olublar, xəyanətkar olublar, namussuz olublar, qul olublar — yalnız ermənilikləri xatirinə, yalnız Ermənistan xatirinə. Sən bu həqiqəti başa düşürsən?

— Düşdüm… Yəni deyirsən… indi də…

— Hə, lap indi də, sənin Siranuşun əməlli-başlı öz milləti naminə çalışır. Və indi bu saat sənin bu gözəl Bakında iyirmi mindən çox erməni qadın və erməni döşündən süd əmənlər yaşayır — halbuki sən Ermənistanda nümunə üçün öldürüb muzeyə qoymağa bir nəfər də olsa azərbaycanlı tapa bilməzsən, Aslan, inan, tapa bilməzsən. Bax fərqə. Bu sən, o da erməni. Utanmalıdı, ağlamalıdı, vallah.

— Mən onun ciyərini çıxardacağam.

— Çıxarda bilməyəcəksən.

— Yəni deyirsən buna da qeyrətim çatmayacaq?

— Nə bilim, bəlkə də çatdı. Ancaq bu işi sən yox, başqaları edəcəklər, sən burda da gecikəcəksən.

— Necə yəni?

— Sadəcə, bu işi səndən qabaq görən oğullar tapılacaq…

— Kim? Mehman?

— Yox. Nə danışırsan? Mehman onu çox istəyir, Aslan. Sən heç təsəvvür eləməzsən ki, necə çox istəyir.

— Axı… axı Mehman onun oğlu yerindədi?

— Yenə başladın? Sən özün bilirsən ki…

— Hə, hə. Başa düşdüm, Leyla… Yaxşı, bu küçük, bu mənim çörəyimi yeyən bu qoduq necə oldu ki, belə bir işə qol qoydu?

— Onun, sənə deyim, heç bir günahı yoxdur, Aslan. Sənin arvadın, yəqin özün bilməmiş deyilsən ki, necə surətpərəst, şəhvətpərəst bir qadındı — Açığını deyim ki, o, sənin arvad variantındı. Yəni sən indi daha açıq danışdığıma görə məni qınama — necə arvadpərəstsən, bəlkə səndən on qat artıq o, kişipərəst qadındı.

— İcazə ver, burada sənin lə razılaşmayım, Leyla xanım. Mənim bildiyim, müşahidə elədiklərim, mənə deyir ki, o, çox soyuqqanlıdı — düzdü cavanlığında, biz təzə evlənəndə… çox şəhvətliydi, temperamentli idi, ancaq bir az sonra… soyumuşdu, yorğan-döşək əhvalatına biganələşmişdi.

Yaxın düşməsən, heç yadına da düşməzdi. Özü də insafən, neçə dəfə deyib ki, əh, bu nədir ey, bu olmasa olmaz? Balıq kimi soyuqqanlı…

— Burada da səni aldadıb, Aslan!

— Necə yəni?

— Çox sadə. Bəs sən ağlına gətirməyibsən ki, təzə evlənən vaxtlarında elə həvəsli, şövqlü olan sənin arvadın niyə bir az sonra elə dəyişdi? Düşünməyibsən heç bu barədə?

— Səbəbi aydın olan şey barədə nə düşünməliydim ki? İllər keçdikcə… yaşlaşdıqca… istər kişi olsun, istər qadın — ehtirası sönür, azalır, öləziyir…

— Elə tez?

— …

— Yox, Aslan! O sadəcə ilk vaxtlar səndən başqa kişi görməmişdi, sonra ki, əldən ələ düşdü, gördüklərini gördü, on-

da onun bir qadın kimi, sənə olan marağı azaldı, sən adiləşdin… Və sən şübhələnməyəsən deyə o sözləri də sənə söylədi ki, arın-arxayın yaşayasan, ürəyinə heç nə gətirməyəsən…

— O mənim «levi» işlərimi bilirdi?

— Səncə bilmirdi?

— Yox. Bilsəydi, bir dəfə də olsa üzümə vurardı, davadalaş salardı, qadınlar belə şeylərə dözmürlər…

— Düzdü, dözmürlər, ancaq cavabsız da qoymurlar — bir eləyirsən, beş cavabını verirlər, Aslan. Sən qadınlarla çox oturub durubsan, onların psixologiyasını gərək yaxşı biləsən…

— Bilirəm.

— Məncə o qədər də yox. Nə isə, bu barədə sənlə mübahisə eləmək istəmirəm. Ancaq sənin Siranuşun sənin əməllərinin çoxunu bilirdi…

— Bə niyə susurdu?

— Ona görə ki, səni sevmirdi — Sən onun üçün bir ər kimi lazım idin, ər kimi də vardın. O, sənin ancaq özü üçün yaşayan bir adam olduğunu, öz qadın ağlı ilə çox tez başa düşdü, Aslan. O da başladı özü üçün yaşamağa…

— Sənin dediyindən elə çıxır ki, onun Qasan Qasanıçın məşuqəsinə çevrilməsində mən günahkaram?

— Yox, mən elə demirəm. Sən onda təmiz idin. Səni ilkin o aldatdı, o dəyişdi. Sonralar isə… biləndən sonra isə… Özünü çox rahat hiss elədi…

— Hm… Çox adam olub həyatında?

— Qanını daha da qaralda biləcək qədər çox. Ancaq… onlar keçici olublar. Qonaq kimi gəliblər, gediblər. Siranuş əsməyib onların üstündə… Ən çox istədiyi…

Leyla susdu, bir az fikirləşdi. Ancaq Aslan dözmədi.

— Kim olub?

— Ən çox istədiyi əvvəl Həsən olub, indi də…

— Mehmandı, hə?

— …

— Mehmandı?

— Hə, Mehmanı çox istəyir. «Sən mənim həyatımsan, — deyir — Sən mənim iki gözümsən!» — deyir ona. Qəribə bir istəklə bağlanıb bu uşağa. Gah «oğlumsan!» — deyir, gah «sevgilimsən!» — deyir.

Sənsiz mən necə yaşaya biləcəyimi heç cür təsəvvür eləyə bilmirəm, Mehman, əzizim.

Aslan duruxdu, gözləri ilə stolun üstə nə isə axtardı, heç nəzərdə tutmadığı halda, qeyri-iradi yenə konyak süzüb başına çəkdi, ağzına heç nə atmadı:

— Qancıq!.. — söylədi — Vaxtilə o sözləri mənə deyirdi. İndi o küçüyə deyir. Acığına gəlməsin, görürsən qadınlar necə əclaf olur?

— Elə kişilər də. Ancaq qadınların hamısı elə deyil, Aslan. Kişilərin də hamısı elə deyil. Qadınlar içində… Siranuş kimi alçaqlar olduğu kimi, kişilər içində də…

— Mənim kimi alçaqları var, hə?..

— Özün məndən yaxşı bilirsən, Aslan!

— Dünya çirkab içindəymiş.

— Elə demə. Dünya gözəl dünyadı — onu yaradan gözəl yaradıb — ancaq, onu əclaflar çirkaba batırıblar, Aslan.

— Off… Düzdü. Yaxşı… bunlar… çoxdan…

— Çoxdan başlayıblar demək istəyirsən?

— Hə də.

— İki ildi.

— Ay Allah! Öl, yerə gir, Aslan. İki ildi… Sənin gözünün qabağında… Sənin arvadın…

— Hə, demək olar ki, lap gözünün qabağında…

— Axı… bu necə oldu başladı?

Leyla durub otaqda bir az gəzişdi, eyvana çıxıb dənizə tamaşa elədi, sonra qayıdıb içəri girəndə Aslanı necə qoyub getmişdisə, eləcə, yerində donub oturmuş gördü; başa düşdü ki, sualının cavabını gözləyir. Özünə də, ona da bir stəkan çay töküb əyləşdi və Aslanın qan çanağına dönmüş gözlərinə ani nəzər salıb sözünə başladı:

— Bəli, iki il bundan qabaq… Mitinqlər başlanmışdı, yaman başlanmışdı. Camaat küçələrdəydi. Sən onda Mərkəzi Komitədəydin — səhər gedirdin, gecə yarı qayıdırdın. Bəzən orada yatıb qalmalı olurdun — çünki çıxmaq imkanınız olmurdu.

— Hə, elədi…

— Ancaq sən arvadının mitinqlərə getməsini qadağan eləmişdin. Niyə?

— Yaxşı çıxmazdı axı… Qara camaata qoşulub… Həm də onlar bizim hakimiyyətdən getməyimizi tələb eləyirdi. Sən deyirsən mənim arvadım da onlara qoşulub qışqırmalıydı ki, rədd olun, satqınlar, xainlər? Səhər yedirib-içirib işə yola saldığı kişisinin, günortadan sonra getməsini tələb edəydi? Gülünc çıxmazdı? Tanışa-bilişə rast gəlsəydi, yaxşı düşməzdi axı…

— Hə, orası elədi. Ancaq sənin arvadın çox istəyirdi getsin mitinqlərə, öz gözləri ilə görsün qışqıranları, çıxış edib imperiyanı, öz satqın rəhbərlərimizi necə söydüklərini öz qulaqları ilə eşitsin, ən mühümü isə Qarabağ haqda nə dediklərini öyrənsin, bilsin. Təşnə idi Siranuş — səndən xəlvət bir neçə dəfə də getmişdi. Lakin sonralar, ermənilər əleyhinə dalğalar güclənəndə, o, qorxdu və daha oraya getməkdən çəkindi. Bax, onda Mehman yadına düşdü. Mehman əvvəldən xoşuna gəlmişdi. Cavan oğlandı, boylu-buxunludu. Sənə və ailənə canı-dildən qulluq etməyi xoşlayır…

Mehman bir gün onu dəlləyə aparanda dedi:

— Sən mitinqlərə gedirsən?

— Yox, Leyla xanım. Mənim orda nə işim var? Başda kim oturur-otursun, bunun mənə bir dəxli yoxdu. Şofer babayam. Ölənəcən də maşın sürəcəyəm.

— Bəs sən nə təhər azərbaycanlısan? Bütün millət ayağa qalxıb.

Və sonra Mehmana tapşırdı ki, getsin, nə olub, necə olub, gəlib ona danışsın. Danışırdı, amma Siranuşun ürəyi soyumurdu — diktafon verirdi; yaz, bittə-bittə yaz, gətir, qulaq asım — ürəyim soyusun. Belə şey olmaz, vətən əldən gedir. Mən As-

lançikə demişəm, əgər Qarabağı ermənilər alsalar, elə mən özüm səni boğacağam. Və bu söhbətlər onunla nəticələnirdi ki, Siranuş Mehmana əvvəl yemək verirdi, sonra pul verirdi... sonra da...

— Alçaq!.. Yaxşı, bunlar elə bizim evdə görüşürdülər?

— Çox vaxt evdə. Sizdə. Sən Bakıda olmayanda bağa da gəlirdilər. Elə vaxt olurdu gecə də qalırdılar.

— Yeyib içirdilər, hə?

— Təbii ki, hə!

— Yəqin axşamkı siqareti də Siranuş onunçün gizlədibmiş burda, hə? — deyə Aslan qabağındakı siqaret qutusuna işarə elədi.

— Bəli. Onunçün. Yoxsa sən elə bilirsən sənin üçün?

— Yox…

Aslan büzüşdü, balacalaşdı.

— İndi mən neyləyim deyirsən?

— Sən? Sən heç nə… Birisi gün… şəhərə gedəndə… Qızıllarını-zadı hara qoyur?

— Qamota. Mücrinin içinə.

— Hm. Gedərsən, başa salarsan ki, şəhər örtülü qazan kimi qaynayır, oğru-əyri çoxalıb. Kimin harda əlinə girəvə keçir, ağına-bozuna baxmadan çalıb-çapıb aparır. De ki, hamısını yığışdır, ver mənə. Aparıb bağda gizlədəcəyəm.

Aslanın hövsələsi lap daraldı:

— Əşi, cəhənnəm olsun qızıl-mızıl. Mən nə haydayam, sən… Onun özüylə neyləyim — soruşuram!

Leyla qaşlarını çatıb fikrə getdi, bir anlığa gözlərini yumdu. Aslan o, gözlərini hər dəfə yumanda qorxurdu — ona elə gəlirdi ki, o qəşəng, o kədərli gözlər yumulanda daha çox və daha uzağı-keçmişi də, sabahı da — yaxşı görür və hər dəfə də ondan yeni bir şey eşidəndə təəccübü qat-qat çoxalırdı. İndi, o bir anlıq sükutdan sonra Leyla gözünü açanda nədənsə qımışaraq: — Özüylə heç nə, Aslan. Axı neyləmək istəyirsən? — soruşdu.

— Nə bilim, başımı itirmişəm. Heç özüm də bilmirəm neyləyim.

— Sən heç nə, Aslan. Onsuz da onun ömrünə az qalıb.

— Necə? Az qalıb? — Aslanın öləzimiş gözləri parıldadı: — Yoxsa demək istəyirsən ki, o da Mehmanın qaynanası kimi qolunu-qıçını uzadıb birdən öləcək? Kəl kimi sağlamdı itin qızı.

— Yox, özü ölməyəcək, Aslan, onu öldürəcəklər!

— Öldürəcəklər! — Bu xəbər özlüyündə dəhşətli xəbər idi və onu eşidən adam mütləq sarsılmalı və qorxmalı idi. Ancaq — Leyla fikir verdi — Aslanın gözlərində qəribə bir nur parladı və sevinclə: «Nə yaxşı oldu, mənim əlim o murdarın murdar qanına batmaz!» — mənası vermək olardı və yəqin ki, bu, belə də idi. Lakin sevinc tez sovuşub yox oldu və Aslan bərəlmiş gözlərini lap-lap döyərək: — Öldürəcəklər? — deyə bir də soruşdu və tələsik sual da verdi: — Kim öldürəcək onu?

— …

— Mehman?

— Yox.

— Bəs kim?

Leyla susdu. Hiss olunurdu ki, tərəddüd içindədi.

— Kim öldürəcək axı?.. Mehmandan başqa…

— Yox, Mehmanı fikrindən çıxart, Mehmanın onu öldürməyə əli gəlməz — qıymaz. Çünki ona çox bağlanıb Mehman.

— Bəs onda kim?

Leyla gözünün qabağında haldan-hala düşən Aslanı təpədən dırnağa süzüb:

— Ağciyərlik eləməzsən ki? — dedi. — Gedib arvadını xəbərdar eləməzsən ki… Birdən rəhmin gələr, deyərsən.

— Mənim ona rəhmim gələr? Ona ha? Mənim heysiyyətimi, namusumu hərraca qoyan adama rəhmim gələr deyirsən? Sən onda hələ məni yaxşı tanımırsan, Leyla. Mən…

Leyla gülümsündü:

— Mən səni sənin özündən yaxşı tanıyıram, Aslan. Nə isə, indi sənin şəxsi — mənəvi keyfiyyətlərini, xasiyyətini müzakirə eləmək vaxtı deyil. Mən sadəcə ehtiyat edirəm ki, sən ya onun özünə, ya orqanlara — filana xəbər verərsən, sənin Siranuşun aradan çıxar…

— Yox, yox, heç kəsə, heç kəsə bir kəlmə də olsa…

— And içirsən?

— And içirəm. Nəyə desən and içərəm.

Leyla güldü.

— Niyə gülürsən?

— Sən ömrün boyu o qədər yalandan and içmisən ki, sənin andlarının bir zərrə qədər olsa kəsəri-təsiri qalmayıb.

Aslan əsəbi-əsəbi gəzindi. Sanki yeni and yeri tapmış kimi sevindi:

— Sənin əziz canına and içirəm, Leyla.

Bu, Leylanın xoşuna gəldi və üzü təbəssümdən işıqlandı.

— Hə, bu təzə andındı. Birinci dəfədir ki, belə and içirsən. Ancaq mən bu dəqiqə ayrı şey fikirləşirəm.

— Nə?

— Onu fikirləşirəm ki, sən həm də necə də qəddar adamsan, Aslan, hər necə olsa, o, Siranuş sənin arvadındı, uzun illər yaşamısız bir damın altında. Can bir qəlbdə olmusunuz. İndi isə… Onun ölüm məsələsi gələndə…

— Mən ona nifrət eləyirəm, Leyla. Bu, sənə aydın olmalıdır. Ancaq de görüm — bəsdir ürəyimi çəkdin — onu kim, niyə və necə öldürəcək?

Leyla Aslanın çox aydın verdiyi bu suala birdən birə cavab vermədi, susdu, nəyisə götür-qoy elədi və nəhayət, dilləndi:

— Onu bir nəfər öldürməyəcək ki, adını sənə deyim. Niyə öldürəcəklərinin səbəbi aydındır. Necə öldürüləcəyinin də məncə, elə bir əhəmiyyəti yoxdur.

— Axı kimdi bunlar?

— Bunlar Azərbaycanın bir dəstə qeyrətli oğlanlarıdır, Aslan. Çox gözlədilər, gördülər bu işə siz — dövlət səviyyə-

sində bir əncam çəkmirsiz. Şəhərdə ermənilər hələ də yaşayır — xüsusilə qadınlar. Bir çox «qeyrətlilər»imiz də onlara havadar çıxır, adlarını, pasportlarını pul alıb dəyişir, dünənki Anuş beş dəqiqənin içində dönüb olur Anaxanım, nə bilim nə. Onlar da burda qalıb sabah nə pəstahlar çıxardacaqlar, bir allah bilir. Bax, həmin o dediyim qeyrətli oğlanlar «Qartal» adlı bir dəstə yaradıblar, küçəbəküçə, evbəev dolaşıb (əlbəttə, gizli surətdə) öyrənirlər, ermənilərin siyahısını tuturlar, sonra da bir-bir aradan götürürlər. Hərəsini bir yolla! Erməni…

Aslan tələsik onun sözünü kəsdi:

— Axı mənim arvadımın erməni olduğunu heç kəs bilmir, Leyla.

— Heç kəs bilməsə də, onlar bilir, Aslan. Onların siyahısında onun da adı var.

— Paho!… Onda…

— Onda sənin işin fırıxdı.

Aslanın elə bil təpəsinə ağır bir zərbə endirdilər. Gözləri qaraldı, qığılcımlar yanıb söndü, oturdu. Bir anda xəyalı min yerə uçdu.

BEŞİNCİ FƏSİL

Kimsənin tribunadan onun adını çəkərək qışqırdığını da sanki eşidən kimi oldu. «Daha mən burda qala bilmərəm elə olsa!» — fikri ildırım sürətilə beynində yanıb-söndü, qurulu evi, bu cəh-cəlallı bağı gözlərinin qabağında dəhşətli bir zəlzələdən uçub dağılan xaniman kimi toz dumanı içində itib batdı və sanki elə o anda uçurulmuş, viranə qalmış evlərin sahibləri gözləri önünə gəlib yox oldu. Yazıq-yazıq Leylaya baxıb:

— Yaxşı, bu hadisə haçan gözlənilir, Leyla? — deyə xəbər alanda o, sakitcə:

— Elə də çox qalmayıb, Aslan. Tələsmirlər. Asta eləyirlər, usta eləyirlər.

— Hm. — Aslan fikrində nəyisə ölçüb-biçdi: — Elə girib evdə öldürəcəklər?

— Yəni bunun sənin üçün bir fərqi var?

Aslan dinmədi, ancaq ürəyindən keçirtdi: «Xalı-xalça, parket qana bulaşacaq». Elə bu anda Leylanın rişxəndlə ona baxıb qımışdığını görərək özünü itirdi.

— Canlı insan ölür, amma gör sən nəyin fikrini çəkirsən!

Aslan qəlbində, beynində dolaşdırdıqlarını Leylanın oxuduğunu başa düşüb utanan kimi oldusa da, hikkə ilə:

— Mən heç istəmirəm o murdarın qanı da mənim evimə tökülsün, — dedi. — Canlı insan! Məgər o, insandır? O, insan libasında şeytan imiş ki, mənim ürcahıma çıxıb. Mən onun qanını da ovuc-ovuc içərəm, yenə ürəyim soyumaz. Sən düz deyirsən; mən çox qəddar adamam. Mən, mənə xəyanət eləyən heç kəsi, ağlım kəsəndən üzü bəri, bağışlamamışam, hamısının xəcalətindən çıxmışam və bir kimsəyə borclu qalmamışam.

— Sənə də borclu qalmayıblar, Aslan. Sən niyə elə fikirləşirsən ki, bu qüdrətə təkcə sən maliksən?

Oğullar da var ki, sənin qanını ovuclayıb içə bilərlər. Əgər bilsələr, səni tanısalar!.. Elə deyil?..

— …

— Susursan! Çünki yaxşı bilirsən ki, mən düz deyirəm. — Leyla baxışlarını qaldıranda Aslanın gözlərinin yaşardığını gördü. Baxmaq istəməyib üzünü yana çevirdi. Aslan sinə dolusu «ah» çəkib köks ötürəndə Leyla xanım dözməyib:

— Yaxşı, yaxşı, özünü ələ al. Yadına sal ki, başına belə iş gələn yeganə kişi sən deyilsən: bələləri səndən qabaq da olublar, indi də var, sabah da olacaqlar. Dünya bineyi-qədimdən belə qurulub. Aldadarsan, aldadarlar, xəyanət eləyərsən, sənə də xəyanət eləyərlər. Dünyada heç bir bəd əməl cəzasız, heç bir yaxşı iş də mükafatsız qalmır — söylədi.

ALTINCI FƏSİL

Araya dərin bir sükut çökdü. Aslan tez-tez dəbərişən və ağlı başından çıxmış adamın gözlərinə bənzəyən gözlərini Leylanın üzünə zilləyib xeyli, kirpik çalmadan baxdı, baxdı: bu qırpımsız baxışları oxumaq, məna vermək çətin idi. Ancaq Leyla onun içində, ürəyində qopmuş tufanı görürdü, başa düşürdü və nə qədər yazığı gəlsə də, rəhm bilmirdi. «Sənə bu da azdır. Azdır!» — deyə qəlbindən gələn sözü dilinə gətirmək, bu qəddar adama təzədən eşitdirmək və onu təzədən «öldürmək» istəyini güclə boğurdu. «Belə adamlardı bu gözəl, bu şirin dünyanı zəhərləyən, cəhənnəmə döndərən; günahsız, təmiz insanların taleyini çubuq kimi sındıran, ayaqları altına atıb tapdalayan və dünyanı ah-nalə ilə, göz yaşları ilə dolduran belələridir. İmkanım olsaydı, yer üzünü dolaşar, bax, belələrinin, hamısını, bir yerə yığar və heç birinə rəhm eləmədən dənizə töküb məhv eləyərdim, inan ki, eləyərdim…

Ancaq görünür, qurban olduğum, o gözə görünməz özü bu dünyanı belə yaradıb, belə qurub: Yəqin dünya başdan-ayağa yaxşı, halal, pak adamlarla dolu olsaydı, yalnız göz-könül oxşayan gözəlliklərə qərq olsaydı, bəlkə də bunca şirin ola bilməzdi. Yəqin dünya şirini-acısıyla, gözəli-çirkiniylə, yaxşısıpisiylə birlikdə gözəldi…»

Leyla gözlərini yummuşdu, öz aləmindəydi, yaşadığı, min-bir əzab gördüyü bu cahanı saf-çürük eləyirdi, mühakimə edir, bəraət qazandırırdı.

Axırını bir yerə çıxarmadığı düşüncələrindən ayrılanda Aslanı otaqda görmədi. Bu ara mətbəxdə səs eşidildi — soyuducunun qapısı açılıb-örtüldü. «Yemək tədarükü görür» — deyə fikrindən keçirdi və gülümsündü. Yorulmuşdu, elə divanın üstündə, başını söykənəcəyə dirəyib əllərini sinəsində çarpazlayaraq yenə gözlərini yumdu, yatmaq istədi. Amma Aslanın dünən oxumağa başladığı romanı onun üçün o qədər maraqlı və cazibəli idi ki, unuda bilmirdi. Siranuş — bu məkrli qadın, Mehman — o arvad-uşağı ola-ola bu çərhəyanın nazıyla oturub-duran, yaxşılığı da unudan, çörəyi də unudan o iradəsiz oğlan

bütün ömrünü ancaq özü üçün yaşamış, közü həmişə öz qabağına eşmiş, qəlbinin istəyincə yaşamış, çox qızı-gəlini düz yolundan çıxarıb murdar əskiyə döndərib atmış və haradasa bu əməlləri ilə öyünən Aslan gözlərinin önündən çəkilib getmirdi. Bura qədər dedikləri Aslanın ömür kitabının yalnız bir fəsli idi, o kitabın qatı açılmamış səhifələri hələ qabaqda idi və bütün bunları Aslanın dünyasına — Aslanın özünün bildikləri və bilmədikləri şeylər Leylaya ən incə detallarına qədər aydın idi. Leylaya təkcə bunları Aslanın üzünə deyərkən keçirəcəyi halları görmək maraqlı idi.

YEDDİNCİ FƏSİL

Xüsusilə, Tanrıgül dastanı, xüsusilə, mövcud olduğunu belə bilmədiyi oğlunun dastanı… Maraqlı bir nağıla oxşayırdı bütün bunlar.

Amma beyin də canlıdı — onun ayıq, işləyən vaxtı olduğu kimi, sən istəməsən belə, yatan, susan və dincələn zamanı da olur — Leylanın beyni yorulmuşdu, Aslanın ömür kitabının bu qədər maraqlı olmasına baxmayaraq, Leylanı mürgü qanadları üstünə alıb insanı bu dünyadan ayırmağa qadir yuxu aləminə apardı və bu yuxu, az qala hər şeyi görən, bilən o dərdli, nisgilli, yatmış qızı bir gözələ döndərdi.

Aslan isə mətbəxdəydi. Leyla səhv eləmişdi. Aslan orada yemək-filan tədarükü görmürdü və bu, heç onun yadına da düşmürdü. Çünki o, o ki, var «yemişdi». Azca əvvəl olan o dəhşətli söhbətdən sonra içini, beynini, ürəyini elə bil qarışdırmışdılar. Heç nə düşünə bilmirdi. İflic olmuşdu sanki. Ağlına təkcə bu gəlmişdi ki, soyuducudakı üç konyakdan birini götürüb qabağına qoymuşdu və keçən həftədən qalmış, üzü əprimiş kəsik yemişi dilimləyib dalbadal içirdi. Leylanın yanında bu qədər içə bilməyəcəyini düşünmüşdü — yəqin icazə verməyəcəkdi və o da Leylanın sözündən çıxa bilməyəcəkdi. Buna görə, indiki halında qəbul elədiyi ən ağıllı və düzgün qərar bəlkə elə bu idi. İçirdi, içirdi, ürəyində kəsik-kəsik öz-özünə danışırdı.

«Bədbəxt adam! Sən dünyanın ən bədbəxt adamı imişsən, Aslan! Necə də avam olmusan sən! İndiyə qədər elə bilirdin sən çox ağıllı adamsan, xoşbəxt adamsan. Amma sən demə, özün-özünü aldadırmışsan. Vəzifən vardı, pulun vardı — elə bilirdin hər şeyin var. Elə bilirdin bunlar xoşbəxtlik üçün kifayətdir. Sən eyş-işrət məclisləri qururdun — gözün tutan, xoşuna gələn qızlarla, qadınlarla keflər çəkirdin — elə bilirdin dünyanın bəxtəvəri sənsən. Aman Allah, necə də səhv eləyirmişsən, Aslan! Axı mən səni qazdan ayıq bilirdim, kişi! Nə? Kişi? Sən niyə kişi olursan, ay bədbəxt? Kişi bilirsən kimdi? Əsl kişi odu ki, papağı başında salamatdı, yəni bir köpəkoğlu onun anasının, bacısının, arvadının, sevdiyinin namusuna əl uzatmayıb. Anası, bacısı, arvadı, sevdiyi hardasa, haçansa, kimin yanındasa papağını yerə soxmayıb. Bax, əsl kişi odu, Aslan! Sən niyə kişi deyirsən özünə? Yox, daha sənin özünə kişi deməyə haqqın yoxdu, Aslan! Siranuş sənin papağını bir gədənin ayaqları altına atıb tapdamadı? Bir gədənin? Bəs… o birilər?.. Uzun-uzun illər… mən… Gör hələ o zaman Qasan Qasanıç — gorun çatlasın, o biri köpəkoğlu — sənin də gorunu… — mənə necə baxırmışlar, haqqımda nələr düşünürmüşlər, aman Allah! «Mən sənin arvadınla…» Tfu sənin cəmdəyinə! Alçaq, murdar qadın».

Dəli kimi danışırdı öz-özünə. Yanırdı, yaxılırdı. Tüstüsü təpəsindən çıxırdı. Süzür, içirdi. İçdikcə də gözləri qızarır, başı fırlanırdı. Tərləmək adəti yox idi, amma indi bədəni su içindəydi. Yemiş qurtarmışdı. Konyakı elə-belə, su kimi içirdi. Tənbəllikmi eləyirdi, ağlınamı gəlmirdi — qalxıb soyuducudan mer-meyvə, pomidor-xiyar da götürmürdü. Şüşənin dibindəkini stəkana boşaldıb qızarmış gözlərini yumdu, konyakı başına çəkdi. Çeçəyib stəkanı yerə qoydu. İri, tüklü əllərini mizin üstünə qoyub gözlərini yumdu və başı yavaş-yavaş aşağı endi. Heç bircə dəqiqə keçməmiş xornası eşidildi

***

Azmı yatmışdı, çoxmu yatmışdı — bilmirdi. Leyla gözlərini açanda özünü yumşaq divanın üstündə görüb əvvəlcə təəccübləndi, harada olduğunu xatırlaya bilmədi; bir-iki dəfə də kiprik çalıb otağa göz gəzdirəndən sonra bu gün başına gələn macəra yaddaşında canlananda gülümsündü. Divara vurulmuş qədimi saat üçü göstərirdi. Aslan yox idi — o, tənbəl-tənbəl, yarı yuxulu halda ayağa qalxıb yan otağın açıq qapısından içəri boylandı. Orda da kimsə yox idi. Çölə çıxdı. Ulduzlu göylərə, ayın qabağından cənuba tərəf axıb keçən bulud tayalarına baxdı; eyvanın o başına getdi; dənizin uzaq, mübhəm hənirtisi eşidilirdi. Xeyli dayanıb dinlədi. Dəniz səmtdən axıb gələn sərin meh vücudunun kəsalətini, beyninin dumanını silib apardı sanki bircə anda. Bütün yorğunluğu, gərginliyi yox olub getdi. Aslanla olan söhbətlərini yada salıb bu gün tamam yeni bir aləmə düşüb yeni bir dünyada yaşadığından dərin bir məmnunluq duydu və sinədolusu nəfəs alıb mətbəxə — xorna səsi eşitdiyi yerə gəldi. Aslan elə mizin arxasındaca başını əlləri üstünə qoyub şirin-şirin yatmışdı.

Birinci hissənin sonu

Bakı, 1990-1997

YANDIRILMIŞ ADAM